

Irma Ratasvuori

”Kirjasto on kiireimmiten kuntaan laitettava”

Kirjastojen kehitys Keski-Suomessa 1860-luvulta 1920-luvulle

Suomen historian pro gradu

Jyväskylän yliopisto
Historian laitos
(9) 2000

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos HISTORIAN LAITOS
Tekijä IRMA RATASVUORI	
Työn nimi "KIRJASTO ON KIIREIMMITEN KUNTAAN NAITETTAVA" KIRJASTOJEN KEHITYS KESKI-SUOMESSA 1860-LUVULTA 1920-LUVULLA	
Oppiaine SUOMEN HISTORIA	Työn laji PRO GRADU
Aika SYYSKUU 2000	Sivumäärä 81
Tiivistelmä - Abstract	
<p>Yleisten kirjastojen historiasta on viime vuosina tehty useita tutkimuksia. Tämä tutkielma selvittää yleisten kirjastojen kehitystä Keski-Suomessa 1860-luvulta 1920-luvulle.</p> <p>Kirjastojen perustamiseen vaikuttaneista tahoista on otettu tarkasteluun yhdistysten rooli kirjastojen kehittämisessä. Kansanvalistusseura ja Kirjastoseura toteuttivat valtakunnallisesti omaa kirjastostrategiaansa, jonka kohteina olivat myös maaseudun kirjastot. Käytännössä kirjastoja perustivat maaseudulle nuorisoseurat ja työväenyhdistykset.</p> <p>Yhdistysten toiminnan lopullisena tavoitteena oli yhteiskunnan ylläpitämän kirjastolaitoksen luominen, jolloin kunnat olivat avainasemassa paikallisella tasolla kirjastoasiaa hoitamaan. Mutta kuntien lähtökohdat ja taloudellisten voimavarojen panostaminen kuitenkin vaihtelivat eikä mitään lainsäädännöllistä pakkoa kirjastoasian hoitamiseksi ollut. Kirjastoja hoidettiinkin 1860-luvulta 1920-luvulle pääasiassa vapaaehtoisvoimin. Valtion kirjastohallinnon synty loi vähän lisää edellytyksiä kirjastojen perustamiselle, mutta siihen mennessä kunnat olivat ratkaisseet kirjasto-ongelmansa yhdistämällä kansakoulun ja kirjaston toisiinsa. Tässä tapauksessa kirjasto jäi kuitenkin vähemmälle, mutta ainakin oli luotu malli kirjastoverkon perustamiselle Keski-Suomen harvaanasutuissa kunnissa.</p> <p>Eri tahoilta tulleiden vaikutteiden ja paikallisten asukkaiden sitkeyden ansiosta kirjastolaitos vakiinnutti asemansa alueen maalaiskunnissa 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä. Tosin kirjastoja jouduttiin perustamaan joillakin paikkakunnilla useampaan kertaan, mutta yksikään kunta ei jää ilman kirjastoa.</p>	
Asiasanat KANSANKIRJASTO, YLEINEN KIRJASTO, KESKI-SUOMI	
Säilytyspaikka HISTORIAN LAITOS	
Muita tietoja	

1. JOHDANTO	
1.1 Taustaa kirjastojen perustamiselle	3
1.1.1 Kirjastoista käytettyjä käsitteitä	4
1.2 Keski-Suomi tutkimusalueena	7
1.2.1 Jyväskylä keskuksena	7
1.2.2 Keski-Suomen kunnat	8
1.3 Tutkimustehtävä ja lähteet	9
2.YHDISTYKSET, KANSANVALISTUS JA KIRJASTOT	12
2.1 Maaseudun yhdistystoiminta	12
2.2. Nuorisoseurat	14
2.3. Työväenyhdistykset	16
2.4 Kansanvalistusseura: kirjallisuutta kansalle	17
2.4.1 Kansanvalistusseura ja kirjastot	17
2.4.2 Kansanvalistusseuran toimet kirjastojen hyväksi	18
2.5 Kirjastoseura: yhteistoimintaa ja ammattisivistystä kirjastoväelle	26
2.5.1 Kirjastoseuran perustaminen ja toiminnan tavoitteet	26
2.5.2 Kirjastoseuran keinot: kirjastokonsulentit, kurssit, lehti	27
3. VALTIO JA KANSANKIRJASTOT	29
3.1 Kansankirjastokomitea 1906	29
3.2 Keskuskirjastokomitea 1914	30
3.3 Valtion kirjastohallinto	32
4. SUHTAUTUMINEN KANSANVALISTUKSEEN JA KIRJASTOIHIN	35
4.1 Keski-Suomen lehdistön kirjoittelu	35
4.2 Eri väestöryhmät ja kirjastot	36
5. KANSAKOULU JA KIRJASTOT	41
5.1 Opettajakirjastot	41
5.2 Lastenkirjastot	44
5.3 Kansakoulujen perustaminen ja kirjastot	45
5.4 Koulukirjastot	48

6. KUNNAT JA KIRJASTOT	49
6.1 Kuntien mahdollisuudet hoitaa kirjastoasiaa	49
6.2 Kuntien talous	50
6.3 Viinaverorahat kirjastoille	52
6.4 Muita tapoja tukea kirjastoja	56
6.5 Kirjastojen hoito	58
6.6 Jyväskylän ja maalaiskunnan kirjastot	64
6.7 Miten ja milloin maaseudun kirjastoista tulee kunnankirjastoja	66
7. TARKASTELUA	68
LIITTEET	
Liite 1 : Yhdistysten kirjastot	73
Liite 2: Kirjastojen ja kansakoulujen perustamisvuosien vertailua	74
Liite 3: Kuntien kirjastomenot	75
LÄHTEET	76

1. Johdanto

1.1 Taustaa kirjastojen perustamiselle

Julkisten kirjastojen historia alkaa angloamerikkalaisessa maailmassa jo 1400- luvulla, jolloin ensimmäiset julkiset kirjastot perustettiin. Suurena edistyksenä on pidetty Englannissa vuonna 1850 säädettyä lakia (Libraries Act), joka mahdollisti erityisveron keräämisen kirjastoille. Kirjastoilla oli selkeä tavoite: saada työläiset pois kadulta harrastamaan jotakin kehittävämpää kuin ryyppääminen. Saksalaisiin, englantilaisiin ja amerikkalaisiin kirjastoihin kuului aina kaikille avoin lukusali. Suomessa kirjastojen kehitys lähti kirkon vaatimasta lukutaidosta ja yleisen oppivelvollisuuden tullessa voimaan vuonna 1921 osasi 70,1 % väestöstä lukea ja kirjoittaa. Tutkittavana ajanjaksona lukutaidottomien määrä putoaa alle 1 %:n. Taustalla on kampanja kansan koulutuksen puolesta, mikä mahdollisti myös tyttöjen pääsyn koulunpenkille.¹

1800-luvun kirjastohankkeiden takana oli valistuksen henki. Valistusaatteet ja aikakauden kulttuuri-ilmapiiri johtivat ainakin Kansanvalistusseuran, Svenska Folksskolans Vänner – seuran ja Kirjastoseuran toimintaa: vähän tai ei lainkaan koulutusta saanut kansa oli autettava sivistyksen pariin. Toinen puoli työsarkaa oli kehittää kirjastoverkkoa. Kirjastojen perustaminen on liitetty myös aatteisiin, innovaatioihin ja taloudelliseen nousukauteen. Kirjastot olivat sopiva väline aatteiden levittämiseen, samoin kuin ne kelpasivat kansansivistyksen levittämiseen. Kansalaisjärjestökin olivat sidoksissa ajan kulttuuri-ilmapiiriin. Kaikella järjestäytymisellä oli yhteydet fennomaniaan, joka oli alkanut kieli- ja kulttuuripoliittisena suuntauksena ensin säätyläisten parissa ja myöhemmin 1870- luvulla talonpoikien keskuudessa.²

¹ Hietala, 11-18.

² Järvelin, 20-23. Latikka, 20.

Sivistyneistö koki kirjaston perustamisen velvollisuutena tai yleisesti hyväksyttynä hyväntekeväisysharrastuksena. Myös naisten perustamisissa yhdistyksissä johtavana ajatuksena oli kansanvalistushenkinen sivistysoptimismi. Naisia oli paljon jäseninä myös nuorisoseuraliikkeessä ja raittiusliikkeessä, joiden aatemaailmaan kirjastot hyvin sopivat. Aikalaiset puhuivat ”hengen ravinnosta”, jonka tarpeen kirjasto tyydytti. Tätä ilmaisua käytettiin usein myös lehtien maaseutukirjeissä, joissa raportoitiin kansan ’lukehalun’ lisääntymisestä tai sen eri syistä johtuvasta vähenemisestä.³

Kirjastojen perustamista voitiin puolustaa myös sillä, että kirjasto oli esim. kouluihin verrattuna paljon vanhempi sivistyslaitos ja lisäksi se oli halpa tapa opettaa kansaa. Opetusta saattoi saada milloin vain, kuinka paljon vain eikä huono opettaja häirinnyt oppijaa. Kirjastoväelle tutuksi tullut amerikkalainen kirjastomalli nähtiin myös demokratian toteutumisenä, saivathan yleisestä kirjastosta yhteiskunnan kaikki väestöryhmät haluamaansa kirjallisuutta.⁴

Kirjastoaatteen leviämisestä ja kirjastojen perustamisesta on esitetty erilaisia laskelmia. Jo 1840-luvulla ja seuraavina vuosikymmeninä kirjastojen perustaminen oli vilkasta, mutta suuret nälkävuodet 1867-1868 jarruttivat perustamisinnostusta. Vuoteen 1886 mennessä on 19:ssä Keski-Suomen 21 pitäjäästä kirjasto. Sotavuosi (1918) hiljentää monen kirjaston toiminnan. Suurin muutos tapahtuu 1920-luvulla, kun valtio alkaa avustaa säännöllisesti maalaiskuntien kirjastoja.

1.1.1 Kirjastoista käytettyjä käsitteitä

Pitäjänkirjasto – rahvaankirjasto

Pitäjänkirjastojen syntymistä on pidetty kansallisen innostuksen aikaansaannoksena. Ensimmäinen ehdotus pitäjänkirjaston perustamiseksi tehtiin v. 1804 Suomen Talousseuran piirissä. Pitäjänkirjaston (socnebibliotek) rinnalla puhuttiin rahvaankirjastoista tai rahvaan lainakirjastosta, joskus käytettiin molempia samanaikaisesti: ”pitäjänkirjasto rahvasta varten (ett lånebibliotek för allmogén)”. Näitä termejä käytettiin arkkipiispa Bergenheimin v.1856

³ Mäkinen, 310-314. Kokko, 31, 133.

alkaneessa kirjastokampanjassa. Ruotsinkieliset säätyläiset saattoivat käyttää suomea ja ruotsia sekaisin, pitihän sisämaan pitäjissä kansalle puhua suomea. Niinpä August Cygnaeus kirjoitti kuulutusmuistiinpanoihinsa Petäjavedellä v.1856: ”Nödvendighet af lainakirjasto”. Pitäjänkirjastojen kautena voidaan pitää 1840- ja 1850-lukuja, jolloin tavoitteena oli perustaa kirjasto joka pitäjään. Kyläkirjastojen synty merkitsi pitäjänkirjaston historian päättymistä.⁵

Kansankirjasto

Kansankirjasto oli yleisesti käytetty termi 1800-luvun lopulla ja säilyi vielä vuoden 1928 kirjastolaissa ja muissa säädöksissä aina vuoteen 1961 asti. Kansankirjaston tavoitteena oli tarjota luettavaa niille, joilla ei ollut varaa sitä ostaa. Kansankirjastoa on arvosteltu toisaalta sen köyhäinavustuksen luonteisesta toiminnasta ja toisaalta siitä, että varakkaampi ja vaikutusvaltaisempi kansanosa ei niitä perustamisinnostuksen jälkeen käyttänyt.

Kansankirjasto ja kansanvalistus liittyivät yhteen ja kirjastoista käytettiin kunnianimeä ”kansan yliopisto”. Tosin monesti huomautettiin, että kirjastojen kunto ei oikeuttanut tämän kunnianimen käyttöön. Kansankirjastot sopivat hyvin Kansanvalistusseuran, Svenska Folkskolans Vänner-seuran ja Suomen kirjastoseuran kaltaisten valistusjärjestöjen työvälineeksi.

Kirjastotoimen johtohenkilöt olisivat halunneet korvata vanhan kansankirjasto-termin uudenaikaisemmalla kansalaiskirjastolla. Kansansivistysjärjestöt suosivat kuitenkin kansankirjastoa, olihan se samaa tarkoittava kuin muissa pohjoismaissa käytettyä folkbibliotek-termi.⁶

Kunnallinen kirjasto: kantakirjasto ja piirikirjastot

Kansankirjastoasian selvittämistä varten asetetun komitean mietinnössä (KM 1906:6) kuntien kirjastoiksi luettiin kaikki kunnassa toimivat kirjastot, joille ei ollut nimetty muuta ”laillista” omistajaa. Kaikki koulukirjastot luettiin kunnallisiksi kirjastoiksi. Lauri Kujala näkee kunnalliset keskuskirjastot suoraan pitäjänkirjastojen perillisinä, ja Niilo Liakka määrittelee kunnalliseen kirjastolaitokseen kuuluvaksi keskusvaraston eli kantakirjaston ja sen

⁴ Meriranta, 20.

⁵ Mäkinen, 213, 328, 332. Kujala, 60.

⁶ Järvelin, 22, 25. Meriranta, 26. Lainakirja, 59.

haaraosastot, joita nimitettiin kylä- eli piirikirjastoiksi. Kantakirjastoon kuului oleellisena osana käsikirjasto. Piirikirjastoksi komiteamietinnössä nimitettiin laajennettua koulukirjastoa tai muuta koulupiirin alueella toimivaa kirjastoa. Piirikirjastoista käytettiin myös sivukirjastonimitystä. Jos kirjavarastoa oli vaihtuva, puhuttiin lainausasemasta. Kirkonkylän kirjasto sai kunnian olla kunnan kantakirjasto.⁷

Yleinen kirjasto

”Yleinen kirjasto on sivistyslaitos, johon on koottu riittävän runsas, paikkakunnan yleisön erilaisia harrastuksia ja pyrintöjä vastaava varasto kirjoja.” Näin määritteli Niilo Liakka yleisen kirjaston, joka kirjavarastollaan herättää lukuhaluja ja hyödyttää yksityistä lukijaa ja koko yhteiskuntaa.⁸ Amerikkalainen kirjastomalli alkoi levitä Suomeen 1910-luvulla. Kirjastoista piti karistaa sosiaalihuoltomentaliteetti ja tehdä niistä yleisiä, myös varakkaampien ihmisten käyttämiä. Kirjaston piti olla kulttuurilaitos, jonka myös kirjastojen määrärahoista päättävät kokivat omakseen. Tämän Public Library Movementin nimellä tunnetun kirjastoliikkeen tavoitteena oli ilmainen ja yhteiskunnan ylläpitämä kirjasto. Uudesta amerikkalaisesta kirjastoliikkeestä kirjoitettiin Suomen lehdissä jo 1870-luvulla ja lisää 1890-luvulla. Kirjastoalan opintomatkoilta Public Library Movementin esikuvat tulivat tunnetuiksi ei vain USA:n vaan myös Norjan ja Tanskan kautta.⁹ Kirjoittaessaan Kirjastolehdestä kirjastohistoriamme vaiheista Kari J. Kettula kritisoi lainaajalukujen vertailun perusteella yleinen kirjasto- nimikkeen käyttöä sotaa edeltävistä kirjastoista, sillä esim. v.1929 kunnallisia kirjastoja käytti vain 5,7 % suomalaisista.¹⁰

⁷ Liakka, 60. Kujala, 60. Vatanen, 40, 43. Soikkanen, 362.

⁸ Liakka, 59. (Niilo Liakka oli Kansanvalistusseuran sihteerinä 1912 – 1920 ja 1929-33 yhdessä Onni Tolvasen kanssa).

⁹ Nuotio et al., 60. Vatanen, 32, 34, 38, 61-62.

¹⁰ Kettula, 198.

1.2 Keski-Suomi tutkimusalueena

1.2.1 Jyväskylä keskuksena

Jyväskylän markkinapaikalle perustettiin kaupunki v.1837. Keski-Suomen kehittyminen omaksi maakunnalliseksi alueeksi alkaa Jyväskylän kasvusta alueen keskuksiksi. Vuonna 1870 Jyväskylän asukasluku oli jo 1312 asukasta. Keski-Suomi -käsite oli melko yleisesti käytössä 1860-luvulla, ja ensimmäinen ehdotus oman läänin perustamisesta oli esillä senaatissa v.1860.

Koko alueen keskuksen Jyväskylästä teki kolme seikkaa: hyvät kulkuyhteydet (maantiet, vesitiet), asema suomenkielisenä koulukaupunkina (yläalkeiskoulu ja seminaari) ja oma maakunnallinen lehdistö (kotipaikkana Jyväskylä). Keski-Suomi -käsitteen luojana on pidetty Wolmar Schildtiä, Jyväskylän piirilääkäriä. Schildt kirjoitti omistamaansa lehteen (Kansan Lehti) ohjelmakirjoituksen maakunnan puolesta: ”Täällä Keskisuomessa (Schildt kirjoitti sanan usein yhteen) elää ja edistyy Suomen kieli, täällä sykkii Suomen sydän ikuisesti.” Schildtin isänmaallisuus on luokiteltu ns. historialliseen isänmaallisuuteen, synnyinseudun kauneuden ylistämisen rinnalle on tullut alueen historia ja kieli.¹¹

1870- ja 1880-luvuilla Jyväskylän painoarvo edelleen kasvoi ja Keski-Suomea tehtiin tunnetuksi kasvavan talouden, koulujen ja lehdistön kautta. Jyväskylässä toimitettiin kolme maakuntalehteä (Keski-Suomi, Päijänne, Suomalainen). Lehtien puoluepoliittiset painotukset olivat erilaisia, mutta Keski-Suomi -ideaan ne suhtautuivat myönteisesti. Keskisuomalaisuus synnytettiin seuraavista aineksista: luonnonkauneuden ja suomen kielen lisäksi korostettiin alueelta kotoisin olevien suurmiesten (H.G. Porthan, Uno Cygnaeus) mainetta ja Jyväskylän mainetta koulukaupunkina. Juhlapuheissa asia voitiin ilmaista juhlallisesti niin, että Keski-Suomi oli kutsuttu käymään muun Suomen edellä uutta tietä kansallista valistusta kohti (K.G. Leinbergin puhe v.1878).¹²

Vuoteen 1890 mennessä uusi aluetermi Keski-Suomi oli jo yleisvaltakunnallisessa käytössä. Nimenomaan 1890-luku oli Keski-Suomi -aatteen kypsymiskautta. Yhdistystoiminta alueella

¹¹ Jokipii, 12-17.

¹² Jokipii, 27-28.

oli maakunnallistunut jo 1880-luvulla. Tärkeä maakunnallinen saavutus oli myös kansanopiston perustaminen (v.1894 Äänekoski, myöh. Suolahti). Oman läänin perustamiseen tähtäävät hankkeet eivät pysähtyneet edes keisarin päätökseen v.1891, jolloin tämä otti itselleen oikeuden määrätä lääniasioissa. Asiaan pidettiin esillä lehdistössä, mutta uusi sortokausi ja maailmansota siirsivät läänin perustamishanketta.¹³

1.2.2 Keski-Suomen kunnat

Kun asetus kunnallishallinnosta maaseudulla v.1865 säädettiin, aiheutti se hämmennystä pitäjissä. Uudistuksen taustalla oli yhteiskunnallinen kehitys, tarve erottaa maallinen hallinto kirkollisesta. Hallintojärjestelmät muotoutuivat kirjaviksi, koska asetuksen sisältöä tulkittiin eri tavoin. Hallintouudistus eteni hitaasti, määräaika oli kolme vuotta. Tilannetta vaikeuttivat vielä katovuodet ja pelko lisääntyvistä kustannuksista. Papisto suhtautui myönteisesti hankkeeseen, koska se halusi päästä eroon maallisen hallinnon vastuusta. Käytännössä papit hoitivat nyt molemmat tehtävät eri virkanimikkeellä, koska he usein olivat paikkakunnan ainoita kirjoitustaitoisia.¹⁴

Keski-Suomen alueelle vanhoista emäseurakunnista ja niiden kappeleista syntyi 21 kuntaa, joista 14 oli Vaasan läänistä, 3 Mikkelin läänistä, 3 Hämeen läänistä ja 1 Kuopion läänistä. Uudistuksessa nopein oli Joutsa, jossa uusi hallinto toimi jo 1865. Seuraavana vuonna uudistettiin hallinto Jämsässä ja Saarijärvellä, viimeisenä oli Hankasalmi, vasta vuonna 1872.¹⁵

Alueen kuntaluettelo muodostui seuraavasti: Keurusseudun alue, johon kuuluivat Keuruu, Multia, Pihlajavesi ja Petäjävesi. Jyväskylän maalaiskunta oli oma alueensa, josta oli lohkaistu Jyväskylän kaupunki omaksi hallinnolliseksi yksiköksi. Pohjoisosassa olivat Viitasaari, Kivijärvi, Pihtipudas ja Konginkangas. Luoteisosassa olivat Saarijärvi, Karstula ja Uurainen. Jyväskylän koillispuolelta alueeseen kuuluivat Laukaa ja Sumiainen. Hankasalmi oli ainoa Kuopion läänistä alueeseen kuuluvaksi luettu kunta. Päijänteen itäpuolelta Keski-Suomeen kuuluvaksi luettiin Joutsa, Leivonmäki ja Luhanka. Päijänteen länsipuolelta alueeseen luettiin Kuhmoinen, Jämsä ja Korpilahti. V.1910 kunnallista jaotusta uusittiin ja uusina kuntina alueeseen liitettiin Äänekoski, Pylkönmäki, Kinnula ja Toivakka. Nämä

¹³ Jokipii, 40-46, 55-57.

¹⁴ Vihola, 377-379.

¹⁵ Vihola, 375-377.

vanhimmat 21 keskisuomalaista kuntaa muodostavat tutkittavan alueen. Myöhemmin perustetut kunnat tulevat tässä tutkimuksessa esille vain mainintoina.¹⁶

Keski-Suomi muodosti 1800-luvulla selkeän maakunnallisen kokonaisuuden, joka oli jo ottanut itselleen jonkinlaisen tiennäyttäjän roolin monipuolisessa kulttuuristyössä. Kunnallisen itsehallinnon vakiintuminen ja kuntien tehtävien selkiintyminen koulujen ja kirjastojen perustamisessa tekee Keski-Suomesta alueena sopivan tarkastelukohteen.

1.3 Tutkimustehtävä ja lähteet

”Kirjastokirja on yhä ahtaammalla” otsikoi Helsingin Sanomat 23.7.2000. Samaisessa artikkelissa opetusministeriön kirjastotoimentarkastaja Kirsi Kekki kertoo, miten kirjastojen määrärahat ovat supistuneet, vaikka kirjaston käyttö ja uudet palvelumuodot ovat lisääntyneet. Hän toteaa kansanedustajien tunnustavan kirjastojen merkityksen, mutta kunnan päättäjille kirjasto on vain lainaamo, josta koululaiset voivat hakea lukemista kotiin.¹⁷ Vuosi aikaisemmin otti Kirjastolehti (7-8/1999) kantaa koulukirjastoihin vaati oppijoiden työkaluja kuntoon.¹⁸ Kirjaston tehtävät ovat vuosien myötä lisääntyneet ja muuttuneet, nyt kirjasto on keskeisessä asemassa tietoyhteiskunnan verkostojen toimijana ja keskustelu sen tehtävistä jatkuu.

Noin sata vuotta sitten kirjoitti Kirjastolehti hieman synkkään sävyyn: ”Kun kuulee sanan kansankirjasto, niin johtuu mieleen mustiin nahkaselkiin sidottu, jotensakin kulunut kirjakokoelma, joka täyttää kaapin tai kaapin osan jossakin kansakouluhuoneessa tai suntion tai apulaispapin yksityisasunnossa.”¹⁹ Kirjastoista keskusteltiin valtiopäivillä ja lehdistössä ja aiheet olivat samat kuin tänään: kirjastojen toimintaedellytykset.

Tämän tutkielman aiheena on yleisten kirjastojen eli aikakauden termein kansankirjastojen kehitys Keski-Suomessa 1860-luvulta ensimmäisen kirjastolain säätämiseen 1927/28.. Tutkielma selvittää millaisia keinoja toisaalta valtakunnallisilla ja toisaalta paikallisilla

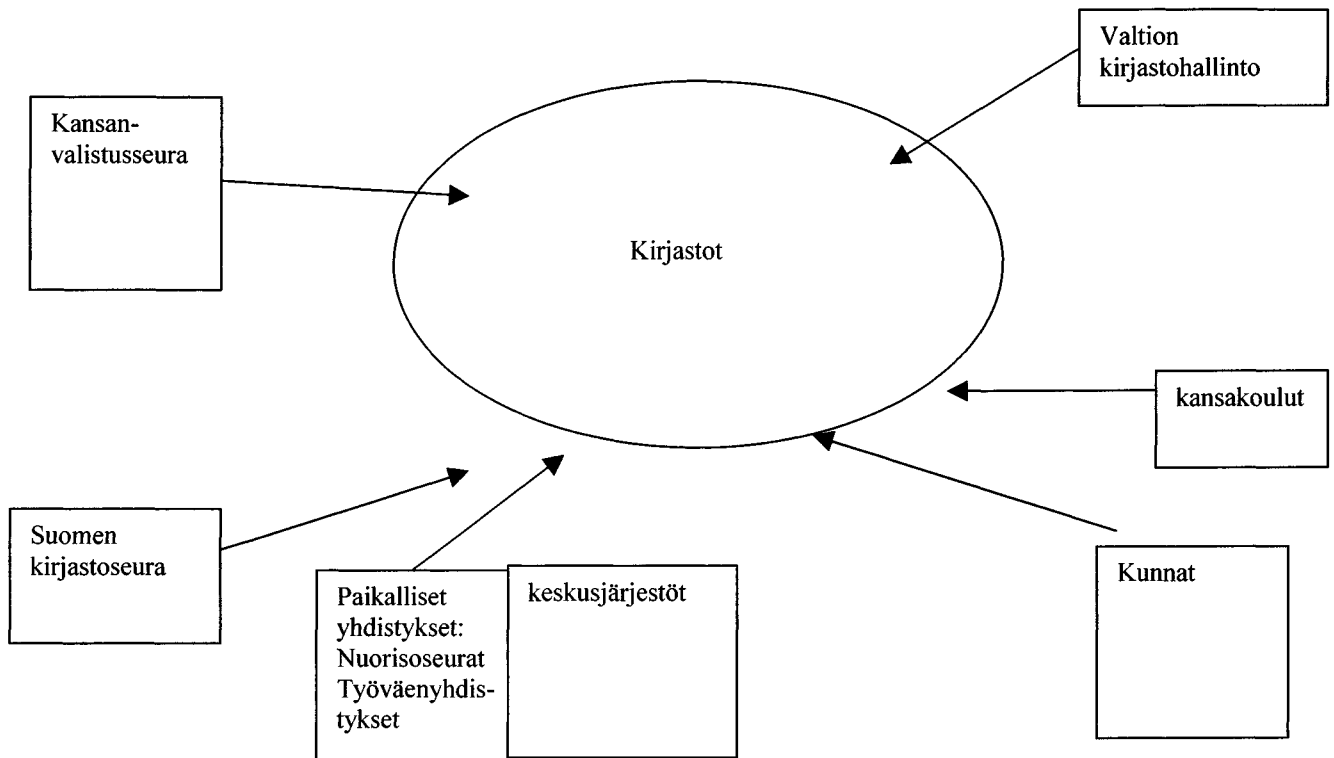
¹⁶ Vihola, 375.

¹⁷ Isohella, Anne-Ritta: Kirjastokirja on yhä ahtaammalla (HS 23.7.2000, Kirjasto muuttuu –sarja).

¹⁸ Myllylä, Riitta: Oppijoiden työkalut kuntoon (Kirjastolehti 7-8/1999 s. 8-10).

¹⁹ Kirjastolehti 1/1908, 12.

vaikuttajilla oli käytettävissään kirjastoharrastuksen levittämiseen. Ylhäältä ohjattua kirjastoharrastusta edustivat lähinnä Kansanvalistusseura, Kirjastoseura ja keskusjärjestöjensä kautta myös nuorisoseurat ja työväenyhdistykset. Tämän roolin otti itselleen valtion kirjastohallinto 1920-luvulla. Paikallista tasoa tarkastellaan kuntien ja paikallisten yhdistysten kautta. Kuntien mahdollisuudet olivat rajalliset ja ratkaisut paikallistasolla olivat riippuvaisia myös paikkakunnan ihmisistä ja heidän suhtautumisestaan ja jaksamisestaan. Välivaiheena kirjastojen kunnallistamisessa tarkastellaan kansakoulun ja kirjaston asemaa. Kuvio selvittää mitä tekijöitä on otettu tarkasteltavaksi. Kuvion keskelle on sijoitettu kirjasto yleiskäsitteenä ja ympärille ne tahot, jotka pyrkivät tai joutuivat kirjastojen kehitykseen vaikuttamaan. Lopputarkastelussa kuviota täsmennetään paremmin kuvaamaan tapahtunutta kehitystä.

Tutkielma ei pyri vertaamaan kirjastoja ja niiden kirjakokoelmia. Maalaiskuntien kirjastot olivat pieniä, parinkymmenen kirjan kokoelmasta isompien kirjastojen noin tuhannen siteen kokoelmiin. Kirjaston siteiden luku ei välttämättä kerro toiminnan vireydestä tai hyvästä hoidosta. Yleinen käytäntö oli, että vanhojakaan kirjoja ei poistettu vaikkei niitä kukaan enää vuosiin ollut lainannut. Kielikysymys ei Keski-Suomessa nouse erityisesti esille tai

paremminkin suomenkielisyys oli itsestään selvyys jo Keski-Suomen alueellisen muotoutumisen kannalta. Kirjastojen perustamisvaiheessa suomenkielistä kirjallisuutta oli saatavilla ja sen julkaiseminen lisääntyi vuosittain. Kirjastojen kirjalaintoihin on viitattu Kansanvalistusseuran toiminnan yhteydessä.

Uudenlaisen näkökulman kirjastohistoriaan tuo Ilkka Mäkisen tutkimus ”Nödvändighet af Lainakirjasto”: Modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot (1997). Teoksen lähtökohtana on, että lukemiskulttuurilla on pitkät juuret ja versot, jotka ulottuvat tähän päivään. Mäkisen teos on ensimmäinen kokonaisesitys Suomen yleisten kirjastojen varhaishistoriasta. Keskisuomalaisia kirjastohankkeita teoksessa ei esitellä, mutta Mäkisen näkemyksiä pitäjänkirjastojen läpimurrosta ja ideologisoidusta lukuhalusta on kiinnostavaa verrata keskisuomalaisten kirjastojen kehitykseen.

Kansanvalistusseuran osuutta kirjastojen hoitoon ja kirjalaintoihin valaisee Markku Merirannan tutkimus Valistuksellisen kirjalaintamme juuret (1984). Artikkeleista koostuva Kirjastojen vuosisata (1999) on uusin ja kattavin yleisten kirjastojen historiaa käsittelevä teos. Teoksen artikkelit käsittelevät kirjastoa kulttuuritekijänä 1900-luvulla. Pirkko Kosken Tiedon tuntijat (1985) ilmestyi Kirjastoseuran 75-vuotisjuhlakirjana. Siinä valaistaan kirjastoammattilaisten toimintaa ja tavoitteita kirjastojen hyväksi. Heimer Lindströmin aatehistoriallinen tutkimus Männikor och idéer i folkbiblioteksreörelsen (1996) selvittää, mistä kansankirjastoliike sai vaikutteita ja ketkä näitä vaikutteita veivät eteenpäin.

Valtion kantaa kirjastoasioihin ilmentävät komiteamietinnöt, lait ja asetukset. Veikko Junnila kirjoitti Kirjastolehteen ennen uutta kirjastolakia (1962) hyvän yhteenvedon kansankirjastoasioiden käsittelystä valtiopäivillä (Kirjastolehti 1961, s.34-38). Komiteamietintöjen suurin anti tälle tutkimukselle löytyy tilastoista, joilla selvitettiin kansankirjastojen tilaa Suomessa.

Keski-Suomen oloja 1860-luvulta 1920-luvulle on parhaiten selvitetty Keski-Suomen historian toisessa osassa: Keski-Suomi maakunta-ajatuksen synnystä itsenäisyyden aikaan (1988). Monesta Keski-Suomen pitäjästä on tehty oma pitäjänhistoria. Kaikissa niissä on kirjastot mainittu ja kirjoittajan lähteenä ovat olleet paikallishallinnon pöytäkirjat ja muistelmat. Harvassa tapauksessa on kirjaston omia arkistoja säilynyt, jotain yksittäistä

lainauskirjaa luuun ottamatta. Oman historiikirjan – juhlakirjan – on saanut Jyväskylän kaupunginkirjasto täytettyään sata vuotta (1963).

Tässä tutkielmassa on paikallisia ratkaisuja kirjastoasioissa tutkittu kuntakokousten pöytäkirjoista, joissa on usein varsin lyhyeen pykälään kirjattu kirjaston kohtalo. Joskus mukana on lause: ”Asiasta syntyi vilkas keskustelu”. Valtakunnallisten järjestöjen kohdalla on tutkielman lähdeaineisto perustuu kirjallisuuteen.

2. Yhdistykset, kansanvalistus ja kirjastot

2.1 Maaseudun yhdistystoiminta

Yhdistys- ja seuraelämä oli pitkään vain säätyläisille kuulunut harrastus. Yhdistystoiminnan jarruna oli myös byrokratia, koska yhdistyksen perustaminen vaati aluksi luvan keisarilta, v:sta 1883 senaatilta ja v:sta 1887 riitti lääninhallituksen lupa. Ennen yhdistystoiminnan kukoistuskautta olivat kesäiset kansanjuhlat suosittu tapa levittää valistusta, sillä juhlille ja arpajaisille tarvittiin vain kuvernöörin lupa. Keski-Suomelle tyypillinen piirre oli henkisen ohjelmiston mukana olo. Juhlassa pidettiin puheita, joissa tuotiin esille kansallisuus- ja kieliäsiä sekä mainostettiin esim. Kansanvalistusseuran toimintaa. Samalla voitiin järjestää arpajaiset jonkin asian puolesta, vaikkapa lainakirjaston. Keuruu ja Saarijärvi olivat alueen tunnetuimmat kansanjuhlapitäjät.²⁰ Kansanjuhliin osallistunutta nuorisoa arvosteltiin, koska se ei jaksanut kuunnella yleviä puheita. Juhlat kuitenkin lähensivät eri yhteiskuntaluokkia toisiinsa ja esimerkiksi nuorisoseurojen toiminnassa sulautuivat yhteen juhlat valistustilaisuudet näytelmä- ja musiikkiesityksineen myöhemmin jatkuvaan harrastustoimintaan.²¹

²⁰ Mönkkönen, 544.

²¹ Latikka, 73

Kun yhdistystoiminta pääsi alkuun, jatkui kansanvalistustehtävä yhdistyksissä. Kaikki seurat olivat tavallaan sivistyksellisiä, sillä olipa kyse isäntäyhdistyksestä tai ompeluseurasta, kokousten puheenaiheena oli kansansivistys. Säätyläisten vaikutus yhdistyksissä väheni sitä mukaa kun kansanopiston tai maamieskoulun käyneet nuoret innostuivat perustamaan kotipitäjiinsä uusia seuroja. Työväenliikkeen voimistuttua yhdistyselämään tuli uusi piirre: talolliset kokoontuvat nuorisoseuroissa ja maamiesseuroissa, maatyöläiset ja torpparit työväenyhdistyksissä. Kahtiajako näkyi oikeastaan vain Jyväskylän ja Keurusseudun alueella.

Kaikki seurat ja yhdistykset toimivat paikallisesti jonkinlaisina yleisseuroina, aktiivisia vetäjiä ei joka paikkaan moniksi vuosiksi riittänyt. Niinpä usein yhden sammuttua tilalle perustettiin toinen. Näin tapahtui esimerkiksi Keuruulla ja Pihlajavedellä, molemmissa ehti toimia useampia nuorisoseuroja, vaikka tilastoissa esiintyy vain yksi (katso liite 1). Haapamäen nuorisoseura Keuruulla oli ensimmäinen oman talon hankkinut seura ja sillä tiedetään olleen oma lukutupa ja vilkasta kansansivistystoimintaa. Työväenyhdistyksen perustaminen paikkakunnalle hiljensi toimintaa ja lopetti sen muutamaksi vuodeksi, kunnes se herätettiin uudelleen eloon v.1912. Pihlajavedelläkin Lapin nuorisoseuran tilalle perustettiin uusi, vireä yhdistys v.1908.²²

Jos yhdistyksen sivistysharrastukset johtivat kirjastojen perustamiseen, päätyivät nämä pienet kirjakokoelmat ajanoloon kunnallisiksi kirjastoiksi. Esimerkiksi tällaisesta käytännöstä käy Uurainen, jossa Kangashäkin ompeluseura luovutti kirjastonsa kunnan piirikirjastoksi v. 1928. Samoin meneteltiin raittiusseura Valon Pilkkeen kirjaston kanssa vuonna 1930, jolloin se sai piirikirjaston aseman, säännöt ja johtokunnan. Omaa kirjastoa Uuraisilla piti vielä raittiusseura Toivon Kipinä III, jolle kunta myönsi talousarviossaan 400 mk:n avustuksen kirjaston kartuttamiseen.²³

Yhdistyksiä perustettiin myös pelkästään kirjaston perustamista ja ylläpitoa varten. Usein niidenkin tavoite oli saada kirjasto kunnan asukkaiden yhteiskäyttöön. Tällainen kirjastoseura toimi mm. Joutsassa, jossa nimismies Karl von Schrowen johdolla oli vuonna 1864 perustettu

²² Mönkkönen, 545-560. Vihola 1983, 405-407.

²³ Uurainen, kunnanvalt. ptk. 3.12.1928, 14.7.1930, 29.12.1930.

kirjastoseura. Vuoden 1914 komiteamietinnössä on mainintoja muistakin kirjastoseuroista tai kannatusyhdistyksistä Laukaasta ja Viitasaareltä.²⁴

2.2. Nuorisoseurat

Nuorisoseura-aate tuli tunnetuksi Keski-Suomessa 1880-luvun lopussa. Nuorisoseurojen perustajina olivat oman paikkakunnan ylioppilaat ja säätyläiset, myös Jyväskylän seminaarin ja kansanopiston käyneet levittivät aatetta eteenpäin. Ennen maamme itsenäistymistä alueelle oli perustettu 66 nuorisoseuraa. Koska isänmaallisuutta ja kansanvalitushenkeä pidettiin nuorisoa kehittäväenä harrastuksena, kuului myös lukeminen nuorisoseurojen edistämiin harrastuksiin kuoron, soittokunnan tai näytelmäkerhon lisäksi.²⁵

Kansanvalistusseuran v. 1900 julkaisemissa mallisäännöissä huomautetaan mahdollisuudesta hoitaa kirjastoasiana yksityistäkin tietä, jos kunta ei ollut suostuvainen järjestämään ajanmukaista kirjastoa. Tällöin olisi ollut tarpeen yksityinen seura, johon kiinnostuneet voisivat vapaasti liittyä. Kirjastoasiana ajamaan voitiin perustaa erityinen kirjastoseura tai siitä saattoivat huolehtia paikkakunnalla jo toimivat seurat, esim. nuorisoseura tai raittiusseura.²⁶ Nuorisoseurat perustivat Keski-Suomessakin lukutupia. Lukutuvat katsottiin nuorisoseurojen velvollisuudeksi. Lukutupiin tilattiin suomenkielisiä sanomalehtiä ja ne sijaitsivat usein kunnantuvalla tai niitä varten vuokrattiin huone, myös kiertäviä lukutupia oli. Lukutuvat hävisivät 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä, koska yhä useampi tilasi oman sanomalehden. Lukutupia varten käytetyt varat siirtyivät luontevasti kirjastoille. Nuorisoseuraliikkeen johto suosi kirjastojen perustamista ja piti niitä samankaltaisena velvollisuutena kuin aikaisemmin lukutupiakin. Santeri Alkio liitti vuosittain julkaistuihin tilastotietoihin aina toivomuksen, että jokaisella seuralla olisi oma kirjastonsa.²⁷

Ilmeisesti vanhimmat nuorisoseurojen kirjastot Keski-Suomessa olivat Viitasaarella ja Hankasalmella. Leo Schadewitzin Kansanvalistusseuran toimesta kokoaman tilaston mukaan Multialle olisi perustettu Nuorisoseuran kirjasto 1897. Keski-Suomen nuorisoseuran kiertävä kirjasto on merkitty perustetuksi v.1900. Ilman perustamisvuotta tilastossa mainitaan

²⁴ Leskinen, 669. KM 1914:5, tilastolliset taulut.

²⁵ Mönkkönen, 556-558.

²⁶ Mallisäännöt s. 4-5

²⁷ Numminen, s.439

Keuruun, Kivijärven, Kyyjärven ja Pihlajaveden nuorisoseurojen omistamat kirjastot. Nuorisoseurojen kirjastot esiintyvät myös tilastossa, joka koottiin Keskuskirjastoasian selvittämistä varten asetetun komitean mietintöön (liite 1). Tässä tilastossa on kolmen (Hankasalmen, Keuruun, Kivijärven) kohdalla merkintä ”lakannut toimimasta tai hävinnyt”. Kymmenen vuotta aikaisemmin v.1901 näissäkin kirjastoissa mainitaan olleen jonkinlainen kirjakokoelma, Hankasalmen 53 kirjasta Keuruun 200 kirjaan. Ne nuorisoseurojen kirjastot, jotka ilmoittivat vuoden 1912 kirjakokoelmiensa ajanmukaiset tiedot, oli sijoitettu koululle ja kirjaston hoitajaksi oli merkitty opettaja. Tässä näkyi kansanvalistusmiesten ajatus tehdä kouluista kylien henkisiä keskuksia. Yksityisessä hoidossa toimi Keski-Suomen nuorisoseuran ja Karstulassa Kimingin nuorisoseuran kirjasto. Suurin kokoelma oli tilastotietojen keruun aikaan Viitasaaren Suovanlahden nuorisoseuralla, kahteen osaan jaettu 395 sitteen kokoelma.²⁸

Jyväskylässä pidetyssä Suomen Nuorison Liiton kesäkokouksessa v.1913 käsiteltiin kysymystä kuntien ja nuorisoseurojen kirjastojen välisistä suhteista. Kokouksessa hyväksyttiin ponnet, joiden mukaan nuorisoseurojen olisi toimittava sen mukaisesti, että kirjastot tulisivat kunnallisiksi laitoksiksi. Jos kunta järjestää kunnallisen kunnallisen kirjastolaitoksen ja myöntää sille riittävän suuren vakinaisen avustuksen, ei nuorisoseuralla ole tällaisella paikkakunnalla syytä perustaa tai ylläpitää omia kirjastoja. Käsikirjasto pitäisi jokaisella nuorisoseuralla kuitenkin olla ja sen tulisi sisältää nuorisoseuroja ja valistustyötä käsittelevää kirjallisuutta. Keskusseura pyrki ohjaamaan kirjastoasiassa, mm. vuoden 1917 vuosikokous omistettiin kirjastoille. Myöhemminkin keskusseura kehotti viettämään erityistä kirjastopäivää, jotta kirjastojen merkitys sivistyselämässä selvenisi.²⁹

Tällaisesta kirjastopäivän vietosta ja yhteistyöstä Kansanvalistusseuran kanssa kertoo Keski-Suomen Nuorisoseuran järjestämä kirjastokurssi v.1917. Myös marttayhdistykset saattoivat toimia kirjastoasian hyväksi yhdessä nuorisoseuralaisten kanssa. Kirjastolehti kertoo Karstulan Marttayhdistyksen järjestäneen kirjastopäivän ja iltamat. Nuorisoseuran sekakuoro lauloi ja ”yleisöä iltamissa oli ahdinkoon asti täysi huone ja sen käytös oli siivoa. Rahallinenkin tulo meni yli odotusten”.³⁰

²⁸ Suoniitty, s.170, KM 1914:5

²⁹ Suoniitty, 171-172.

³⁰ Kirjastolehti 1-2/1917, 13-14 ja 3/1917, 53.

2.3. Työväenyhdistykset

Työväenyhdistysten leviäminen maaseudulle oli nuorisoseurojen tapaan osoitus seudun valistushenkisyydestä. Jyväskylään v. 1888 perustettu työväenyhdistys on seudun vanhin. Tämä yhdistys luetaan kuuluneeksi 'periwrightiläiseen' suuntaukseen, jonka tavoitteena oli työväen henkisen tilan parantaminen, joten kansanvalistus kuului yhdistyksen ohjelmaan. Suurlakon jälkeen liike radikaalistui, ja valistus sai eri kaiun.³¹

Myös työväenyhdistykset pyrkivät perustamaan omia kirjastoja ja lukusaleja saadakseen omaa aatettaan levitetynksi. Schadewitzin tilastossa on mainittu Jämsänkosken ja Petäjäveden Koskensaaren työväenyhdistysten kirjastot. Edellisessä oli 82, jälkimmäisessä 90 sidettä. Toisessa lähteessä mainitaan Jämsän työväenyhdistyksellä vuonna 1916 olleen 771 kirjan kokoelma ja Jyväskylän maalaiskunnassa Haapakosken työväenyhdistyksellä 800 ja Mäntän yhdistyksellä jo 1200.³² Työväenliikkeen kanta kirjastoihin on ollut samantapainen kuin nuorisoseurojenkin. Se oli valmis luopumaan omista kirjastoistaan heti, kun työväestön tarpeita vastaava kunnallinen kirjasto oli perustettu kuntaan. Aluksi yhteistyö kansankirjastoliikkeen ja työväenkirjastojen välillä sujui hyvin, vaikkakin työväenliikkeen taholta arvosteltiin kirjakokoelmien puutteellisuutta etenkin työväenkirjallisuuden osalta. Kaikkia yhteiskuntaryhmiä palvelemaan pyrkineisiin kansankirjastoihin ei hankittu propagandana pidettyä sosialistista kirjallisuutta ja työväenkirjastoja taas saatettiin leimata vahingollisen kirjallisuuden levittäjäksi.³³ Ainakin Petäjävedellä ongelmaa yritettiin lieventää, sillä kuntakokouksen päätöksellä annettiin kunnan lainakirjastolle 100 mk työväenkirjallisuuden ostamiseen. Kyseessä oli osuus viinaverorahoista, joista loput annettiin kansakoululle. Myös Sumiaisissa kuntakokous jakoi viinaverorahoja kirjastolle sillä ehdolla, että ”työväestölle on hankittava tieteellistä kirjallisuutta sen aatteesta.”³⁴

Kun keskuskirjastoasiaa selviteltyt komitea (1914) keräsi tietoja yleisistä kirjastoista, kieltäytyivät jotkut kirjastot antamasta pyydettyjä tietoja. Joukossa oli sellaisiakin työväenyhdistysten kirjastoja, jotka ovat anoneet yleisille kirjastoille tarkoitettuja avustuksia.³⁵ Keski-Suomesta tähän kyselyyn ilmoitti pyydetty tiedot 14 työväenyhdistystä (liite1). Näistä kirjastoista 9 oli perustettu suurlakon jälkeen. Korpilahden Rutalahden

³¹ Mönkkönen, 559-560.

³² Schadewitz 1903, 79, 105. Mönkkönen, 561.

³³ Kosonen, 99-100. Vatanen, 87.

³⁴ Petäjävesi kuntakok. ptk 17.2.1906. Sumiainen kuntakok. ptk. 9.5.1910.

työväenyhdistyksen kirjastosta oli merkintä ”hävinnyt”, muista oli tiedot niteistä ja kirjaston säilytyspaikasta. Yhdessäkään ei hoitajana ollut opettajaa niin kuin nuorisoseurojen kirjastoissa usein oli. Jos työväenyhdistyksellä oli oma talo, oli kirjasto sijoitettu sinne. Näistä 14 kirjastosta 8 sijaitsi työväentalolla.³⁶

Kansalaissodan jälkeen vuonna 1918 otti Kirjastolehti (kansankirjastoliikkeen äänenkannattaja) voimakkaasti kantaa työväenkirjallisuuteen syyttäen sitä valtiollisten ja yhteiskunnallisten totuuksien vääristelystä. Jyrkän kannanoton selitys piilee ajankohdan poliittisessa tilanteessa. Lehti esitti puolen vuoden ilmestymistauon jälkeen kysymyksen koko valistustyön hyödyllisyydestä sodan raakuuksien jälkeen.³⁷ Työväenkirjastojen merkitys ei rajoittunut pelkästään aatteellisiin ja propagandistisiin tehtäviin. Kaunokirjallisuutta lainattiin paljon ja näin nämä kirjastot osaltaan opettivat työväenluokan jäseniä kirjaston käyttäjiksi.³⁸ Työväenliikkeen nousu vuoden 1906 suurlakon jälkeen on tulkittu vauhdittaneen porvareita kehrittelemään uusia keinoja työläisten saamiseksi kansankirjaston asiakkaaksi, esimerkkinä käytettiin amerikkalaista kirjastomallia kansakunnan hengen eheyttäjänä. Ennen kansalaissotaa maassa oli kaksi eri järjestelmää: kansankirjastojärjestelmä ja työväenliikkeen ylläpitämä, n.1000 kirjastoa käsittävä työväenkirjastoverkosto. Vuoden 1919 lopulla työväenkirjastoja oli jäljellä 395.³⁹

2.4 Kansanvalistusseura: kirjallisuutta kansalle

2.4.1 Kansanvalistusseura ja kirjastot

Kansanvalistusseura sai innokkaan vastaanoton Jyväskylässä ja Keski-Suomen maaseudulla ja sen kannatus pysyi siellä myöhemminkin korkeana. Helsinki-keskeisyyttä karsastettiin jo tuolloin, mutta seuran pääpaikaksi tuli kuitenkin Helsinki. Sääntöjen mukaan juhlakokoukset piti silti pitää Jyväskylässä seminaarin päätösjuhlien yhteydessä, mutta tämä sääntö kumottiin 1890.⁴⁰

³⁵ KM 1914:5, 108.

³⁶ KM 1914:5, tilastolliset taulut.

³⁷ Kirjastolehti 1-4/1918, 1.

³⁸ Kosonen, 104-105.

³⁹ Kettula, 198.

⁴⁰ Mönkkönen, 536-537.

Kansanvalistusseura perustettiin tuottamaan kelvollista kansankirjallisuutta halvalla, toiminnan painopiste oli kirjojen kustantaminen. Perustamisen yhteydessä v.1874 ei vielä mainittu kirjastoja kirjallisuuden levittämisen kanavina. Myöhemminkään itse seura ei osallistu kirjastojen perustamiseen, mutta sen haaraosastot olivat kyllä aktiivisia. Kansanvalistusseuran ideologiaan kuului tukea vain kansankirjastoja (= tavalliselle kansalle tarkoitettuja) kirjastoja. Tavoite oli saada kunnat ja valtio suostumaan kirjastojen tukemiseen. Seuran toimikunta ja vuodesta 1893 lähtien seuran kirjastovaliokunta toimi valtakunnallisella tasolla kirjastotyön johdossa Suomen Kirjastoseuran syntyyn ja Valtion kirjastotoimiston perustamiseen asti 1920-luvulle.⁴¹

2.4.2 Kansanvalistusseuran toimet kirjastojen hyväksi

Kirjallisuuden välittäminen ja myynti oli Kansanvalistusseuran ensimmäisiä toimia. Työ kuului seuran sihteerin toimenkuvaan ja talouden kohennuttua se pystyi antamaan omista kustanteistaan suuria alennuksia kirjastoille. Toiminta vilkastui 1890-luvulla ja välitystoiminnasta syntyi kilpailuakin v.1910 perustetun Suomen Kirjastoseuran kanssa.⁴²

Vuonna 1893 aloitti seuran Kirjastovaliokunta ja tämä toimi epävirallisena kirjastoasioiden johtuelimenä vuoteen 1917 asti. Sen tehtävänä oli tutkia avustusanomukset, määrätä kirjastoille sopivat kirjat ja järjestää kirjastonhoitokursseja. Mallisäännöt ja tilastointi olivat myös kirjastovaliokunnan aikaansaannoksia, samoin alan ulkomaisen kehityksen seuraaminen. Erityisten kirjastoseurojen perustamista kuntiin yritettiin. Ne olisivat rahoittaneet kirjojen hankkimisen jäsenmaksuilla ja olleet hallinnollisesti seuran alaisia.⁴³

Mallisäännöt

Kansanvalistusseuran v. 1900 julkaisemat mallisäännöt sisälsivät yksityiskohtaisesti seuran ohjelman kirjastojen kehittämiseksi. Ne oli painettu ”ohjeeksi ja avuksi kansankirjastojen

⁴¹ Mäkinen, 395. Meriranta, 45-46. Karjalainen, 6.

⁴² Meriranta, 48-49.

⁴³ Meriranta, 49-52.

ystävälle”. Mallisäännöistä löytyi mm. sääntöehdotuksia yleisille ja yksityisille kirjastoille, lainausohjeita, tilastointikaavoja ja luettelo seuran kautta saatavista ”apuneuvoista”.

Mallisääntöihin sisältyi myös johdanto (johdatus), jossa todettiin edellä mainittu pyrkimys saada kirjastot kunnan hoidettavaksi. Edelleen niissä mainitaan jo olemassa olevien kunnankirjastojen rappion lisännen tarvetta perustaa yksityisiä kirjastoja ja nuoris- ja raittiusseurojen olleen asiassa aktiivisia. Kansalaisaktiivisuutta pidettiin hyvänä asiana, mutta pienet ja hajallaan sijaitsevat kirjastot eivät riitä. Ei riittänyt myöskään vain yksi hyvin varustettu kirjasto kirkolla. Ratkaisu olisi mallisääntöjen mukaan ollut se, että hankitaan yksi hyvin varustettu kirjasto ja sille haara-osastoja, joiden kirjavalikoimaa voitaisiin vuoden tai puolen vuoden välein kierrättää.⁴⁴

Sääntöehdotuksen toisessa pykälässä ehdotettiin määriteltäväksi se millainen osuus veroäyristä pitäisi käyttää kirjaston hyväksi. Muina rahoituslähteinä mainitaan viinaveron ja lainajyvästön tulot. Sakot ja korvaukset lainaustoiminnasta käytettäisiin tietysti kirjaston hyväksi. Sääntöjen kolmannessa pykälässä ehdotettiin kirjastolle johtokuntaa, joka taas valitsisi kirjaston ja haaraosastojen hoitajat. Johtokunnan tehtäviin kuului päättää, mitä kirjoja tilataan tai poistetaan kokoelmista ja tilitysten hoito. Kaikki muu käytännön työ säilytettiin kirjastonhoitajalle. Koska työ oli vastuunalaista, edellytti se myös tointa vastaavaa palkkaa. Kirjojen lainaamiseen oli mallisääntöjen mukaan oikeutettu jokainen hyvämaineinen 15 vuotta täyttänyt kuntalainen.⁴⁵

Kirjastoavustukset ja kirjalahjat

Kansanvalistusseuran avustustoiminta kirjastoille muuttui säännölliseksi vuodesta 1896 lähtien. Avustustoiminta ei ollut rahan antamista vaan tietynsuuruisten kirjalahjojen jakoa. Avustuksen saannille oli ehtoja: kirjaston piti käyttää samansuuruinen summa kirjahankintoihin, lähettää tilastotietoja, saada kunnalta avustusta, sillä piti olla säännöt ja omistaja (kunta, seurakunta yhdistys), sen piti olla kaikkien paikkakuntalaisten käytössä. Ehdot määritteli ja kirjat valitsi Kansanvalistusseuran kirjastovaliokunta. Avustuksiin käytettiin erilaisten rahastojen kautta saatuja varoja. Tällaisia olivat esim. Längmannin rahasto, Werner Söderströmin ja Ahlströmin ja Gummeruksen rahastot, lisäksi seuralla oli

⁴⁴ Mallisäännöt, 3-4.

⁴⁵ Mallisäännöt, 8-10.

oma Pynnisen rahastonsa.⁴⁶ Seuran lehti julkaisi tiedot kirja-avustusten saajista, mm. Otto A. Malmin lahjoitusrahastosta jaetun sadan kirjalahjan saajien joukossa mainitaan mm. Karstulan, Kivijärven, Laukaan ja Saarijärven pitäjien piirikirjastot. Kirjastolehden (vuodesta 1911 Kirjastoseuran julkaisema) tiedoista näkee, että ainakin 1900-luvun alkuvuosikymmenillä keskisuomalaisetkin hakivat innokkaasti kirjastoavustuksia. Periaate jaossa oli se, että kantakirjasto sai 50 mk:n, piirikirjasto 25 mk:n ja lastenkirjastot 20 mk:n suuruisen avustuksen. Schadewitzin mukaan voitiin v. 1903 jakaa vähän isompiakin avustuksia, 100 mk:n palkintoja. Ne annettiin sellaisille kunnille, jotka käyttivät suhteellisesti eniten varoja kansankirjastojensa hyväksi. Näiden saajien joukossa olivat Pihtipudas (6,0 penniä), Luhanka (5,0 penniä), Petäjavesi (4,0 penniä) ja Hankasalmi (3,9 penniä).⁴⁷ Joutsan, Keuruun, Korpilahden, Multian ja Petäjaveden kantakirjastot saivat 50 mk:n avustuksia. Samalla haettiin avustusta myös piirikirjastoille ja lastenkirjastoille. Kansanvalistusseuran avustusten määrä ei ollut vakio, vaan se vaihteli vuosittain. Joskus ei esim. Längmannin rahaston varoja saatu ja jo se aiheutti melkoisen vajeen avustuksiin.⁴⁸

Kirjaluettelot

Kirjaluetteloiden laatimisen taustalla oli huoli kansakoulunsa päättäneiden lukutaidon ylläpidosta, huoli kaupallisuuden lisääntymisestä, huoli lukijoiden siveellisyydestä ja ajankäytöstä. Kansanvalistusseuralla oli myös vaihtoehtokustantajan rooli. Jumalan pelko ja isänmaallisuus olivat ohjenuorat, joista seura kustannustoiminnassaan piti kiinni. Tavoitteena oli saada kustanteisiin mahdollisimman kansantajuinen esitystapa, ei kuitenkaan liian yksinkertainen.⁴⁹

Seuran piirissä vieroksuttiin kehitysoppia 1900-luvulle asti, mutta yhteiskunnallista ja valtiotieteellistä kirjallisuutta kyllä julkaistiin, etenkin jos se liittyi autonomian puolustamiseen tai kansallistunteeseen. Sosialismia käsittelevää kirjallisuutta ei julkaistu ennen Väinö Voionmaan sihteerikautta (1907- 1912).⁵⁰

⁴⁶ Liakka, 84-85.

⁴⁷ Schadewitz, 54-55.

⁴⁸ Meriranta, 123-124. Kansanvalistus 2/ 1916, 36. Kirjastolehti 6/1909. Kirjastolehti 1 ja 5/1913. Kirjastolehti 4-5/1914. Kirjastolehti 7/1916. Kirjastolehti 6-7/1917.

⁴⁹ Meriranta, 53-55.

⁵⁰ Meriranta, 58-59, 61.

Huolestuneita oltiin myös kaunokirjallisuudesta. Kyse oli ”lukuvimman” (vrt. Mäkinen) pelosta, ”romaanikiihkosta”, joka vierotti vakavammasta kirjallisuudesta.

Kirjastostipendiaatitkin kauhistelivat kansan huonoa makua. Agathon Meurman (seuran esimies 1885-1905) vastusti realistista kirjallisuutta, realististen romaanien myötä kansa tottuisi aina vain ”riettaampaan” kirjallisuuteen. Yleensä ajanvietelukemiseen suhtauduttiin kielteisesti, mutta hyödyllistä ja opettavaista lukemista ei pidetty ajantuhlauksena.⁵¹ Kaunokirjallisuuden alalla myyntimenestys oli Vänrikki Stoolin tarinat, siitä otettiin 27 painosta. Runebergiläinen isänmaallisuus sopi hyvin Kansanvalistusseuralle.⁵²

Seuran piirissä toimineet antoivat ohjeita kirjavalintaan. Opettaja Werkon ohjeet olivat: ei roskakirjoja eikä siveettömiä, mutta aloittelijoille helppotajuisia ja opettavaisia.⁵³

Kirjallisuudentutkija Valfrid Vasenius oli koulutukseltaan pätevä valintaohjeiden laatija (Neuvoja kansankirjaston hoidossa, 1891). Vaseniuksen mukaan kirjaston piti hankkia kirjoja, joita luetaan. Sellaiset kirjat, joita luetaan joka päivä, kuten postilla, Raamattu ja virsikirja, kuuluvat jokaiseen kotiin. Liian kalliita kirjoja ei kannattanut hankkia, valikoiman piti olla vaihteleva: hengellistä ja maallista, opettavaista ja huvittavaa.⁵⁴

Granfelt hyväksyi kaunokirjallisuuden omissa ohjeissaan (Opas kansankirjastojen hoitajille 1905), koska sitä luetaan paljon. Kaunokirjallisuuden valitseminen oli tärkeä tehtävä ja tietysti kaikki siveetön oli hylättävä.⁵⁵ Vilho Tarkiainen (myöh. Helsingin yliopiston kotimaisen kirjallisuuden professori) osallistui kirjastovaliokunnan työhön vuodesta 1903. Hän korosti lukijan toiveita kirjavalinnoissa ja että haluttuja kirjoja tuli olla useampia kappaleita. Epäsiveellisyydestä ei hänen mielestään voinut syyttää ainoatakaan suomalaista kaunokirjallista teosta.⁵⁶ Muutamaa vuotta myöhemmin (1912) Tarkiainen oli jo huolestunut lukuhalun ohjautumisesta ”ajanvietteen ja mielenjännityksen” suuntaan.⁵⁷

Opettaja William Sippola oli kirjastovaliokunnan jäsenenä vuodet 1905-1915. Hän esitteli Kirjastolehden lukijoille amerikkalaisen mallin, johon hän opintomatallaan oli tutustunut. Kirjoja piti olla kaikille yhteiskuntaluokille ja vastuu valinnoista kuului kirjastonhoitajalle.

⁵¹ Meriranta, 65-66.

⁵² Meriranta, 71.

⁵³ Werkko, 233. Meriranta, 75.

⁵⁴ Meriranta, 80.

⁵⁵ Meriranta, 81.

⁵⁶ Tarkiainen viittasi ohjelmapuheessaan Aleksis Kiven Seitsemästä veljeksestä käytyyn keskusteluun ja kirjan soveltavuuteen täysikasvaisille lukijoille (Inkilä, 175.)

Uutuuksia ei heti tarvinnut hankkia, kirjojen arvo paljastuisi ajan myötä. Kirjastolehden kirja-arvosteluja hän piti puolueettomina ja riittävinä ohjeina. Myös Arvi Kemiläinen (kirjastosihteeri ja Kirjastolehden päätoimittaja vv.1910-1917) korosti kirjalueteloiden ja kirja-arvosteluiden merkitystä valinnoissa Hyvästä kirjastosta löytyisivät hänen suosittelmansa teokset.⁵⁸

Kaunokirjallisuuden asemaa ja lukijoiden mielipidettä painotti myös Niilo Liakka (seuran sihteerinä 1912- 1920). Kirjavalintaohjeissa näkyi selvästi valistuksellinen ote, mikä usein edusti ”ahdaskatseisuutta”. Se oli jatkoa seuran kristillis-isänmaalliselle ohjelmanjulistukselle. Kaikki kirjavalintaohjeiden antajat, sekä konservatiivit että liberaalisemmat, tuntuivat olevan tietoisia kirjastojen huonoista valikoimista. Minään tietokeskuksina kirjastoja ei vielä nähty.⁵⁹

Kansanvalistusseuran oma kustannustoiminta, jonka vilkkain jakso oli vuosina 1874-1911, tuki luonnollisesti seuran näkemyksiä suositeltavasta kirjallisuudesta. Meriranta on tutkimuksessaan laskenut tämän kauden kustanteista seuraavat prosentit: suurin ryhmä (31.23 %) on taide ja hovit (selittyy laulujuhlia varten painetuilla nuoteilla), seuraavana maantiede ja historia (25,46 %). Kaunokirjallisuuden osuus on vain 7.09 %.⁶⁰ Vuonna 1915 teki seura kustantajien kanssa sopimuksen, jossa se rajoitti omaa kustannustoimintaansa ja sai samalla hyvät ehdot muiden kustantajien kirjojen välittämisestä. Kustannustoiminnasta luovuttiin kokonaan v.1919.⁶¹

Kirjastot piti saada tilaamaan kirjoja, joten niiden avuksi piti laatia myös luetteloita, joiden avulla ne voisivat tilauksensa tehdä. Tällaiset yleisluettelot painettiin kirjojen kansiin. Seuran toimesta ensimmäinen julkaistiin v.1874, seuraava seuran kalenterissa 1883 ja parin sivun lisäyksen vielä kolmena seuraavana vuonna. Vaseniuksen laatima luettelo ilmestyi v. 1891. Se oli yhteistyön tulos, sillä Vaseniuksella oli avustajia luettelon tarkastamisessa. Tässäkin luettelossa kartettiin realistista kirjallisuutta, koska toimikunnan koostumus oli vanhoillinen. Runojen, näytelmien, satujen, kertomusten ja romaanien osuus tässä luettelossa oli 39,65% (kirjoja 207 kpl).⁶² Luetteloja täydennettiin ja uusia laadittiin, joidenkin laajuus nousi jo 176 sivuun. Vähitellen yleisluetteloiden laatiminen loppuu ja kirjaesittelyt siirtyvät seuran

⁵⁷ Meriranta, 83-87, 88.

⁵⁸ Meriranta, 90-93.

⁵⁹ Meriranta, 95, 96-99.

⁶⁰ Meriranta, 68.

⁶¹ Inkilä, 153. Meriranta, 73.

julkaisemaan Tietokalenteriin. Merirannan tulkinnan mukaan kirjaluetteloissa lisääntyvät yhteiskuntatieteitä ja käytännön oloja käsittelevät kirjat ja uskonnollinen kirjallisuus vähenee. Selitys löytyy yhteiskunnallisella ja taloudellisella alalla tapahtuneesta kehityksestä ja toisaalta myös uusista henkilöistä seuran johdossa.⁶³

Kirjaluetteloiden lisäksi laadittiin mallikirjastoja (vv. 1915, 1908), joissa pääpaino oli tietysti isänmaallisessa kirjallisuudessa. Esittelevät kirjaluettelot oli etupäässä tarkoitettu itseopiskelun avuksi ja kotikirjastoihin tehtävien hankintojen tueksi. Näitä seurasi Kansalaisen opintokirja, joka opasti itseopiskelijaa valitsemaan kelvollista luettavaa. Opintokirjan suosittelemien kirjojen avulla kirjastotkin voisivat ohjata käyttäjiään opiskelun pariin. Opintokirjaan sisältyi myös V. Tarkiaisen laatima ikäsuositus. Sopiva luettava jaettiin ikäryhmien mukaan: alle 15-vuotiaille, 15 – 20-vuotiaille, 20 – 25-vuotiaille ja yli 25-vuotiaille sopivat.⁶⁴

Ensimmäinen arvosteleva kirjaluettelo julkaistiin v. 1902 ja niitä julkaistiin kolme lisävihkoineen vuoteen 1907 asti, muissa luetteloissahan oli ollut vain kirjan nimi, tekijän nimi ja hinta. Arvosteleva kirjaluettelo siirtyi Kirjastolehden julkaistavaksi ja Kirjastoseuran ja Kansanvalistusseuran välien huononnutua julkaistavaksi Kansanvalistuslehdessä. Kansanvalistusseura valitsi arvostelijat ja arvosteltavat kirjat, joten luettelo toimi tehokkaana seuran valistusideologin välineenä. Moraalisesti arveluttavat kirjoja ei otettu edes arvosteltavaksi, mutta kun arvostelijoita oli parhaimmillaan 41, oli arvostelujenkin monenlaisia.⁶⁵

Kansanvalistusseuran sihteerien rooli

Aksel August Granfeltin kausi seuran sihteerinä käsitti vuodet 1878-1907. Kirjojen valinta ja hankinta kuului sihteerin tehtäviin jo Granfeltin edeltäjän, Jaakko Svanin (Päivärinnan) kaudella. Granfelt yritti kaikin keinoin edistää kirjastoasiaa. Sihteerin avuksi asetettiin erityinen kansa- ja nuorisokirjastokomitea, johon jäseniä lähettivät muutkin asiaan läheisesti liittyvät yhdistykset. Tällaisia olivat mm. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Suomalaisen Kansakoulun Ystävät, Suomen Naisyhdistys, Nuorten miesten kristillinen yhdistys,

⁶² Inkilä, 169-170. Meriranta, 105, 112.

⁶³ Meriranta, 108, 111-114.

⁶⁴ Meriranta, 114-118.

⁶⁵ Karjalainen, 71. Meriranta, 119-121. Kukkola, 122-123.

Luterilainen Nuorukaisyhdistys ja Helsingin Työväenyhdistys. Komitean työ päättyi kansankirjastovaliokunnan perustamiseen 1893.⁶⁶

Sihteerikauden päätyttyä Granfeltin katsaus kirjastojen historiaan julkaistiin Oma Maa III:ssa (1908). Hän aloitti tekstin kirjoitustaidon keksimisestä ja päätyi arvioimaan v:n 1905 tilastoja kansankirjastoista: 472 maalaiskunnasta 281:llä oli kirjasto, jota tuettiin jollakin tavoin. Granfelt toi selvästi esille kantansa, että koulukirjastot, seurojen kirjastot tai muut erikoiskirjastot eivät riitä, vaan tarvitaan ”kansalaiskirjastoja”. Tekstissään Granfelt visioi jo varsin modernia kirjastoa, jossa olisi luentosali, lukusali ja kokoustiloja. Sen käyttäjäkuntaa ei olisi vain ”yhteinen kansa”, vaan tehtailijat, rovasti ja kunnanlääkäri.⁶⁷ Granfelt oli idealisti, jollaista tarvittiin näkemään, että Suomessakin voisi toimia amerikkalaismallinen yleinen kirjasto.⁶⁸

Granfelt julkaisi sihteerikautenaan oppaan (Opas kansankirjastojen hoidossa, 1905), jossa hän korosti kirjavalintojen tärkeyttä. Kirjaluetteloiden laatijan oli mahdollista esiintyä moraalinvartijana, ettei vain ”lukijoiden mielikuvitus saastu”.⁶⁹

Sihteerin sopi myös jalkautua ja ainakin Niilo Liakka (sihteerinä 1912-20) vieraili Suolahdessa ja Multialla esitelmöimässä ja kuulijakuntaa oli molemmissa paikoissa n. sata henkeä.⁷⁰

Kansanvalistusseuran tilastot

Tilastojen keräämisessä kunnostautui opettaja Kaarle Werkko. Hänellä oli perusteltuja mielipiteitä ja suunnitelmia kirjastoasian edistämiseksi.⁷¹ Werkolla oli myös yhtymäkohta Keski-Suomeen, sillä hän sai seminaariaikanaan hoitaa Jyväskylän maaseurakunnan kansankirjastoa. ”Palava halu” asiaan syttyi jo silloin. Perustelunaan tietojen keräilylle Werkko kertoi Kansanvalistus-lehden haastattelussa, että jos kerran tietoja kerättiin

⁶⁶ Inkilä, 75.

⁶⁷ Granfelt, 677-680.

⁶⁸ Vatanen, 38, 41.

⁶⁹ Meriranta, 82.

⁷⁰ Kirjastolehti 1914, no 1, s. 5

⁷¹ Meriranta, s. 14

kuppataudista, niin miksei myös kirjastoista.⁷² Werkko antoi konkreettisia ohjeita: Koska laki (Armollinen kansakouluasetus 1866) edellytti kansakouluille johtokunnat, joista arvalla valittiin erovuoroiset, voisivat nämä erovuorossa olevat siirtyä kirjaston johtokuntaan. Näin tulisivat nämä molemmat tärkeät laitokset tutuksi mahdollisimman monelle.⁷³ Werkko näki paljon vaivaa tietojen keruussa, hän otti kirjeitse yhteyttä paikkakuntiin ja tutki vanhoja sanomalehtiä, mutta oli pettynyt sekä tutkimuksensa tulokseen että sen saamaan vastaanottoon. Uutta hänen toimissaan oli se, että hän halusi tilastoilla antaa kirjastonhoitajille välineet tarkkailla ja seurata, mitä kirjaston käyttäjät haluavat lukea.⁷⁴ Myöhemmin Leo Schadewitz korosti säännöllisen tilastoinnin merkitystä.

Tilastoinnin tarkoitus oli saada yleiskuva tilanteesta maassa ja samalla löytää sellaiset alueet, joissa toimintaa ei vielä ollut. Werkko oli kustantanut itse omat tilastonsa, mutta Schadewitzin tilaston kustansi seura.⁷⁵ Tilastoja kerättiin kiertokirjeillä, seuran asiamiesten avulla, myös kansakouluntarkastajat antoivat tietonsa seuran tilastoihin ja myöhemmin niitä saatiin avustusanomusten mukana. Tiedot julkaistiin seuran kalenterissa. Esimerkiksi vuoden 1890 kalenterissa todetaan, että vielä oli maassa 68 kuntaa ilman kirjastoa. Kyseisessä kalenterissa mainitaan 29 keskisuomalaista kirjastoa. Vuoden 1896 kalenterissa vastaavasti 32 kirjastoa.⁷⁶

Muut toimenpiteet

Kirjastostipendiaattien lähettäminen maaseudulle nähtiin yhtenä keinona tehostaa kansankirjastoasiaa ja kerätä tietoja kirjastoista. Aloitekin tuli korkealta taholta, sen esitti seuran toimikunnassa J.R. Danielson-Kalmari. Toiminnan rahoittamiseksi saatiin lahjoituksia ja kirjalahjoja. Stipendiaatti sai tarkat ohjeet: kansanvalistusta harrastavat kuntalaiset tuli kutsua koolle ja avauspuheessa stipendiaatin tulisi korostaa kansansivistystyön tärkeyttä ja kirjasto-olojen järjestämistä ja kehittämistä.. Stipendiaattien matkat kesällä 1900 eivät täysin onnistuneet, sillä kesä ei maaseudulla työkiireiden vuoksi ehkä ollut paras mahdollinen ajankohta kokousten järjestämiseen. Paras seuraus stipendiaattien matkoista oli Leo Schadewitzin kokoama katsaus kirjasto-oloihin, näin täydentyi Werkon 1875 laatima tilasto.

⁷² (v.1973 oli Werkon käsiin osunut Helsingin kansankirjastossa O.E. Hjeltin ”Den veneriska sjukdomens utbredning i Finland.) Kansanvalistus 5-6/1920, 94.

⁷³ Werkko, 251.

⁷⁴ Mäkinen, 402-404.

⁷⁵ Lindström, 162.

⁷⁶ Kansanvalistusseuran kalenteri 1890, s. 238, 239, 241-243, 248-249. Kalenteri 1896, s. 245.

Kertomuksissaan stipendiaatit tulivat pohtineeksi syitä siihen, miksi kirjastoasia ei kaikilla paikkakunnilla ollutkaan suosittu aihe. He joutuivat huomaamaan, että kansansivistyksen esteenä voivat olla huvituksien houkutukset, juoppous, saituus ja maaseudun autioituminen. Tällaista termiä ei silloin vielä käytetty, mutta kyse oli rannikkoseuduilla maastamuutosta. Nuoret lähtivät Amerikkaan ja vanhukset jäivät tyhjeneviin kyliin.⁷⁷

Kansanvalistusseuran lehti *Kansanvalistus* kirjoitti säännöllisesti kirjastoasioista, vaikka *Kirjastolehtikin* ilmestyi Kirjastoseuran julkaisemana. Huolet ja pelot olivat moninaisia, seuran sihteeri Niilo Liakka joutui rauhoittamaan huolestunutta kirjastonhoitajaa, jota johtokunta oli kieltänyt lainaamasta kirjoja sellaisille, jotka itse tai joiden kotona sairastetaan tarttuvaa tautia. Ulkomailla oli jopa tutkittu leviävätkö keuhkotaudin ja lavantaudin basillit kirjojen välityksellä. Vastaus oli rauhoittava: eivät leviä, jos noudatettiin keuhkotautisille annettuja varoitushjeita: ”Älä yski kirjaan, älä nuolaise sormiasi kirjaa lehteillessäsi, pese kätesi joka aterian edellä – niin voit huoletta lukea kirjaa, vaikka siinä olisi tarttuvia basilleja.”⁷⁸

2.5 Kirjastoseura: yhteistoimintaa ja ammattisivistystä kirjastoväelle

2.5.1 Kirjastoseuran perustaminen ja toiminnan tavoitteet

W erkko oli ollut ensimmäinen, joka oliesittänyt erillisen kirjastoseuran perustamista (laulu- ja soittojuhlat Turussa 1892) . Ehdotusta vastustettiin, koska se käsitettiin silloin epäluottamuslauseeksi Kansanvalistusseuralle. Vuonna 1908 perustettiin Suomen Kirjastonhoitajien Liitto. Liitto toimi vain lyhyen ajan, sinä aikana se julkaisi äänenkannattajanaan *Kirjastolehteä* ja esitti Kansanvalistusseuralle kirjastoneuvojan palkkaamista.⁷⁹

Suomen Kirjastonhoitajien Liitto lopetti toimintansa vuonna 1910 ja tilalle perustettiin Suomen kirjastoseura. Kirjastoseuran perustamisen taustalla nähtiin venäläistämisyhkymykset ja niiden aiheuttama epävarmuus. Näin tulkitsi perustamiseen

⁷⁷ Inkilä, 173-174. Karjalainen, 80-85. Lindström, 162.

⁷⁸ *Kansanvalistus* 1917, no 8, s. 125-127

johtaneita syitä seuran sihteerinä ja puheenjohtajana toiminut Juho Arvi Kemiläinen seuran 30-vuotishistoriikissa. Toiminnan tueksi haluttiin saada laajempaa kannatusta kuin mitä huonosti arvostetut kirjastoammattilaiset vielä olivat. Mistään kansanliikettä tai edes pohjoismaisia esikuvia ei seuran perustamisen taustalla ollut. Seuran perustajat olivat osakuntiensa edustajina kiertäneet kotiseuduillaan, joten heillä oli jonkinlaista käytännön tuntumaa kirjastoasiaan. Tarkoitus oli saada kirjastoille lisää huomiota ja ymmärrystä laajemmin kuin mitä ne pystyivät samaan pelkästään Kansanvalistusseuran yhtenä toimialana monien muiden joukossa.⁸⁰

2.5.2 Kirjastoseuran keinot: kirjastokonsulentit, kurssit, lehti

Seuran toiminnan kohteeksi määriteltiin valtio, kunnat ja yksityiset kansalaiset. Seura halusi auttaa kuntia kirjastojen järjestelyssä ja järjestää kursseja kirjastonhoidossa.

Kansanvalistusseura edellytti kirja-avustustensa saajilta jäsenyyttä Kirjastoseurassa ja auttoi näin Kirjastoseuraa jäsenhankinnassa (v. 1913 1500 jäsentä). Jäseninä oli kustantajia, ylioppilaskuntia, kirjastoja, kirjastohenoitajia ja yksityisiä.⁸¹ ”Mallisääntöjä kirjastoseuroja varten julkaistiin vuonna 1911. Seuraavana vuonna niistä otettiin 2000 kappaleen painos. Aiemmin säännöt oli tehnyt Kansanvalistusseura. Uusia sääntöjä julkaistaessa otettiin huomioon Kansanvalistusseuran omiin sääntöihinsä suunnittelemat lisäykset.

Kirjastokonsulentin toimi perustettiin 1911. Konsulenttia tarvittiin kenttätyöhön ja hänen tehtäviinsä kuului hankkia kirjastoille kuntien ja paikallisten seurojen tuki. Konsulentin tehtäviin kuului matkustaminen, esitelmien pito ja kirjeenvaihto. Tavoitteena oli kirjastojen hyvä kunto ja ”lukuhalun virittäminen”. Seuran aktiivisimman konsulentin William Sippolan matkat eivät suuntautuneet Keski-Suomeen, mutta Jyväskylän seminaarista hänkin oli valmistunut (1897).⁸²

Kirjastolehden ensimmäinen numero ilmestyi vuonna 1908 Kansanvalistusseuran tuella ja vuodesta 1912 julkaisija oli Kirjastoseura. Lehden levikki ja talous eivät olleet aivan odotusten mukaisia ja vuonna 1921 se liitettiin Kansanvalistuslehteen (Kansanvalistus ja

⁷⁹ Koski, 11-12.

⁸⁰ Koski, 12-14.

⁸¹ Koski, 20-21.

⁸² Koski, 26-27.

Kirjastolehti). Lehti kertoi valtiolle osoitettujen kirjastoanomusten usein huonosta kohtalosta ja esitti katsauksia muiden maiden kirjasto-oloihin. Ammattinäkökulmaa kirjasto-asioihin alkoi kirjoittelussa näkyä vasta vuodesta 1916 lähtien: aiheet liittyivät huoneistoihin, luettelointiin ja luokitukseen.⁸³

Kirjastokurssit kuuluivat myös Kirjastoseuran ohjelmaan ja ne työllistivät seuran aktiiviväen. Tällainen kirjastokurssi järjestettiin Helsingissä (1911) kansakoulunopettajille ja ylioppilaille kolmipäiväisenä. Korpilahdelta lähetettiin kansakoulunopettaja Kalle Wirtanen Helsinkiin kurssille, joka kestäisi kaksi viikkoa. Wirtaselle maksettiin kulukorvausta 100 mk ja hänen tuli palattuaan kutsua kaikki kunnan lainakirjastojen hoitajat koolle ja neuvoa heitä kirjaston hoidossa. Seminaareissa annettiin kyllä jonkin verran kirjasto-opetusta, mutta muuten uuden ammattikunnan koulutus tapahtui kurssien, luentojen ja kokousten avulla yhteistyössä muiden järjestöjen kanssa. Kurssit kuitenkin kärsivät rahapulasta eivätkä ne näin ollen voineet olla kovin pitkiä. Vuonna 1920 järjestettiin ensimmäiset, päätoimisille kirjastonhoitajille tarkoitetut kurssit, jotka kestivät kolme kuukautta. 1920-luvun alussa seuran toiminta muuttui yleisestä kirjallisuuspolitiikasta ammatillisempaan suuntaan.⁸⁴

Kirjastonhoitajien pätevyysvaatimukset hallitsivat keskustelua Kirjastolehdessä ja seuran kokouksissa 1920- ja 30-luvulla. Vasta kirjastolaki ja asetus määritteli pätevyysvaatimukset ja niiden piti tulla voimaan vuonna 1932. Tosiasiassa pätevyysvaatimuksista jouduttiin tinkimään toimessa jo olevien kohdalla. Palkkaus oli epäkohta, johon Kirjastoseura yritti vaikuttaa. Monissa kunnissa kirjastonhoitaja jäi sekatyömiehen palkkatason alapuolelle, joskus jopa ilman palkkaa. Tavoite oli saada palkat pätevyiden mukaan opettajien palkkojen tasalle. Palkkaus jäi kirjavaksi ja heikkotasoiseksi. Myöhemmin Kirjastovirkailijayhdistys hoiti palkkauskysymystä.⁸⁵

Kirjastoseuran kirjavälitys hoidettiin aluksi yhteistyössä Kansanvalistusseuran kanssa. Kirjastoseura aloitti oman välityksensä vuodesta 1915 ja se jatkui vuoteen 1921. Kirjakauppiaat ja Kansanvalistusseura suhtautuivat nuivasti hankkeeseen. Kirjastot sen sijaan saivat nyt tilaamansa kirjat sidottuna haluamallaan tavalla, selkämerkein, lainausohjein ja luettelokortein varustettuna.

⁸³ Koski, 31-33.

⁸⁴ Koski, 35-37. Vatanen, 50-51. Korpilahti, kuntakok. ptk 30.4.1912.

⁸⁵ Koski, 78-79.

Kiertokirjastot olivat Kirjastoseuran yritys kehittää kirjastoja. Kiertokirjastot sisälsivät n.sadan mk:n arvoisen kokoelman, jota lainattiin tai myytiin. Kokoelmat kuuluivat tukevista kuljetuslaatikoista huolimatta ja toiminta päättyi 1920-luvun alussa. Kirjastoseuran merkitys maaseudun kirjastoille oli ollut konkreettista ainakin kirjastotekniikan osalta. Valtion kirjastohallinto otti myöhemmin hoitaakseen suuren osan Kirjastoseuran itselleen asettamia tehtäviä. Siitä lähtien, 20- ja 30-luvulla, seura keskittyi kirjastonhoitajan aseman parantamiseen.⁸⁶

3. Valtio ja kansankirjastot

3.1 Kansankirjastokomitea 1906

Senaatin asettama Kansankirjastokomitea nähtiin virallisena tunnustuksena kirjastoille. Aloite komitean perustamisesta tuli Koulutoimen ylihallitukselta, mutta komiteapaikkoja miehittivät Kansanvalistusseuran miehet. William Sippola, joka myöhemmin toimi Kirjastoseurassa (sihteeri 1911-15), teki komitean työskentelyä varten opintomatkan Norjaan, joka vuosisadanvaihteessa oli kirjastojen mallimaa (Norjassakin mallia oli haettu Amerikasta).⁸⁷

Työn pohjaksi komitea halusi saada tarkat tiedot ja kunnallislautakuntien esimiehet ja kansankirjastojen hoitajat saivat vastattavakseen kyselykaavakkeen. Tietojen pohjalta laadittiin taulukot, joista selvisi kirjastojen lukumäärä, omistussuhteet, sijainti ja kunnan kirjastolleen myöntämä avustus. Koulujen kirjastot luettiin tässä tilastossa kunnan kirjastoiksi. Mietinnössä valtionavun ehdoksi kaavailtiin 5 penniä per asukas, valitettavasti sellaisia kuntia ei kovin monta tilastosta löydy, koko maassa 58 ja Keski-Suomessa 3 (Jämsä, Pihtipudas, Uurainen).⁸⁸ Kirjastoveroon suhtauduttiin kielteisesti eikä henkilöveroa muutenkaan pidetty sopivana, vaan sen pelättiin tekevän kirjastot vihatuiksi. Kuntien olisi keksittävä joku muu tukikeino. Valtionavun sitominen kunnan omaan rahoitukseen olisi yksi tapa ohjata kunnat tukemaan kirjastojaan.

⁸⁶ Koski, 28-29, 41, 45.

⁸⁷ Vatanen, 42.

Komiteamietinnössä valtion rooli nähtiin tukijana ja neuvojana. Kirjastoille esitettiin erillistä viranomaista niiden toimintaa valvomaan, tämä viranomainen ei kuitenkaan mietinnön mukaan olisi kouluylivhallitus. Paikallisen aloitekyvyn säilymistä korostettiin, ettei vaan kunnissa opittaisi liian helpolle. Valtionavun komitea halusi selkeästi keskittää vain kunnan kantakirjastolle.⁸⁹

Komitean työhön ilmaantui yllättäen jännite koulun ja kirjaston välille: kuka hallitsi koululla olevaa kirjastoa. Yleisesti oltiin sitä mieltä, että lastenkirjastot voitiin jättää koulun huomaan ja opettajat velvoittaa niitä hoitamaan. Koulukirjaston arvo opetusvälineenä tunnustettiin. Kirjastot nähtiin jo selkeästi osana kunnalliselämää. Komitea otti kantaa vapaan, riippumattoman kirjaston puolesta. Tätä vapautta vain hillitsivät niukat varat, joita saatiin kunnan verovaroista ja valtion antamasta kontrolloidusta avusta. Tässä komiteamietinnössä esitetty linja näkyi myös seuraavien komiteoiden työssä ja vuoden 1928 kirjastolaissa.⁹⁰

3.2 Keskuskirjastokomitea 1914

Edellisessä komiteamietinnössä oli esillä ajatus, että liian pienet kirjastot eivät ajanoloon olleet hyvä ratkaisu. Voimia ei kannattanut jakaa, mutta silloin ei vielä maakuntakirjastoa tai keskuskirjastoa tohdittu suunnitella. Asia puhutti kuitenkin sekä valistusväkeä että eduskuntaa ja vuonna 1914 valmistui keskuskirjastoasiain selvittämistä varten asetetun komitean mietintö. Komitean työn tarkoitus oli täydentää edellistä, vuoden 1905 mietintöä, ja laatia ehdotus keskuskirjaston, kirjastovaltuuskunnan ja kirjastotoimiston aikaansaamiseksi. Tähän komiteamietintöön sisältyi tilastokatsaus, jonka oli allekirjoittanut A. A. Granfelt.⁹¹

Tilastokatsauksessa oli luettavissa perusteelliset kommentit kerätystä aineistosta ja samalla kirjasto-oloista maassamme. Etenkin maalaiskuntien kirjastot tuottivat tilastojen laatijalle päänvaivaa. Kansankirjasto-käsitteellä komiteamietinnössä tarkoitetaan kirjastoja, joista kaikki voivat vapaasti lainata. Tilastoon otettiin siis kaikki mahdolliset seurojenkin kirjastot,

⁸⁸ Komiteamietintö 1906:6, 76-111. Karjalainen, 140.

⁸⁹ Karjalainen, 141-142. Vatanen, 43.

⁹⁰ Vatanen, 42-44.

⁹¹ Koski, 40. Vatanen, 76. (Granfelt oli jo muuttanut Mäntyharjulle, eikä enää toiminut KVS:ssä. (Inkilä, .99.)

jos ne vain oli järjestetty yleisen kirjaston periaatteen mukaisesti. Tilastoon koottiin tiedot kirjojen (siteiden) lukumäärästä, perustamisvuodesta, lainauksesta, kirjastonhoitajista, sijainnista ja kuntien tuesta kirjastoille.⁹²

Koulu- ja lastenkirjastoihin komiteamietintö ottaa eri kannan kuin edellinen mietintö. Koulukirjastot olivat jo eriytyneet koulun oppilaiden käyttöön, joten enää ei voisi puhua yleisestä kirjastosta. Asia ei kuitenkaan ollut yksinkertainen, käytäntöjä oli monenlaisia. Yleisiin kirjastoihin luettiin kuitenkin sellaiset, joissa lainaajina oli eri koulujen lapset tai koulua käymättömät. Katsauksessa koulujen ja kirjaston yhteenkuuluvuutta ei enää pidetä itsestään selvänä. Kirjaston pitäisi olla itsenäinen eikä koulusta riippuvainen, tätä näkemystä tukivat myös ulkomaiset esimerkit. Koulun ja kirjaston yhteenkuuluvuus nähtiin vain välivaiheena. Oppilaskirjasto ja mahdollisesti lainausasema koululla kyllä voisi olla.⁹³

Komiteamietintö korostaa keskittämisen tärkeyttä. Katsauksen laatija näki ajanjakson jonkinlaisena murroskautena ja totesi, että kirjastojen lisääntyminen ja niiden koon kasvu oli hyvä asia kirjastoharrastuksen kannalta, mutta kannattavampaa olisi ollut käyttää nekin varat jo olemassa olevan kirjaston kehittämiseen. Todellista edistystä oli kirjastojen lukumäärä väheneminen ja jäljelle jäävien koon kasvaminen. Oikeanlainen kehityksen suunta oli se, että kyläkirjastot ja seurojen kirjastot väistyvät ja sijaan astuvat pääkirjaston alaiset lainausasemat kerran vuodessa vaihtuvine kokoelmineen. Ongelma oli siinä, että harvaanasutussa maassa ei isoja kirjastoja ja päteviä kirjastonhoitajia voinut olla joka paikassa. Koska kyseessä oli keskuskirjastokomitean mietintö, ratkaisu tähän ongelmaan tietysti olisi ollut koko maata palveleva yleinen keskuskirjasto.⁹⁴

Edistyneen kirjaston merkkinä mietinnössä pidetään sitä, että kirjasto oli tilannut ilmaiseksi saatavat valtiopäivien asiakirjat ja keskustelupöytäkirjat. Maaseudulla oli 77 ja kaupungeissa 18 tällaista kirjastoa. Paikkakunnat lueteltiin ja joukosta löytyivät mm. Jyväskylä, Jyväskylän maalaiskunta, Korpilahti ja Joutsa.⁹⁵

Erityisesti komiteaa askarrutti vähäiset lainausluvut. Syyksi todettiin kirjastojen huono kunto: kirjat ovat jo niin puhki kuluneita, ettei niihin tohdi koskea. Tällaisessa tilanteessa voi

⁹² Komiteamietintö 1914:5, 105-106.

⁹³ Komiteamietintö 1914:5, 108, 113.

⁹⁴ Komiteamietintö 1914:5, 109, 115.

⁹⁵ Komiteamietintö 1914:5, 110-111.

ymmärtää, miksi kunnan päättäjät eivät ole innostuneita kirjaston tukemisesta. Kirjaston hyvä hoito vaati kirjastonhoito-oppaista tutut keinot: säännöllisen avustuksen, hyvän hoitajan ja oikeanlaiset kirjat. Vasta vuonna 1917 eduskunta teki mietinnön pohjalta päätöksen, mutta poliittisen tilanteen takia se jäi tulematta voimaan.⁹⁶

3.3 Valtion kirjastohallinto

Vuosien 1906 ja 1914 komiteamietinnöistä huolimatta kesti vuoteen 1928 asti ennen kuin ensimmäinen kirjastolaki tuli voimaan. Sen eteen oli tehty töitä valtiopäiväaloitteissa, komiteoissa ja yhdistyksissä. Kirjastoasiat olivat kyllä esillä, mutta tulokset laihoja. Kansanvalistusseuran piirissä toimineet pitivät kyllä huolen siitä, että kirjastojen tukiasiat olivat esillä jo säätyvaltiopäivillä. Vuonna 1905 tehtiin talonpoikaissäädyssä anomus, jossa esitettiin maalaiskuntien kirjasto-olojen hoituvan parhaiten niin, että jokaisessa kunnassa olisi hyvin varustettu kantakirjasto kunnan keskustassa ja piirikirjastoja syrjäkylissä. Lisäksi näihin kirjastoihin pitäisi hankkia kaikki suomenkielellä ilmestyvä sopiva kirjallisuus. Saman suuntainen aloite tehtiin porvarissäädyssä. Anomukseen sisältyi ehdotus antaa suostuntaveroilla kerätyistä varoista Kansanvalistusseuralle 75000 mk jaettavaksi edelleen kirjastoille. Valtiopäivät päätettiin ennen kuin anomus ehti käsittelyyn.

Vuoden 1908 valtiopäivillä oli esillä kolme eri aloitetta, joissa ehdotettiin Kansanvalistusseuralle määrärahaa kirjastoille. Sivistysvaliokunta puolsi niitä, mutta eduskunta hajotettiin juuri käsittelypäivänä. Vuoden 1908 toisilla valtiopäivillä aloite uudistettiin, mutta senaatti hylkäsi sen. Asiaa ei kuitenkaan hylätty, vaan taas vuoden 1909 toisilla valtiopäivillä kirjastoasia oli esillä. Määrärahat jäivät saamatta, mutta valtiopäiväasiakirjoja sai nyt jakaa kuntien kantakirjastoille. Vuoden 1910 ja 1911 määrärahaesitykset eivät tuoneet tulosta. Vuoden 1912 valtiopäivien aikaansaannos oli keskuskirjastokomitean asettaminen. Tätä mietintöä (25.5.1914) onkin pidetty organisoidun kirjastotyön alkuna.

Vuoden 1917 valtiopäivillä oli esillä anomuksia ja ehdotuksia määrärahoista, kirjastonhoitajien palkoista ja keskuskirjastosta. Sivistysvaliokunnan käsiteltyä asiat ne hyväksyttiin, mutta varoja ei saatu. Saman vuoden toisilla valtiopäivillä jälleen edustajat

⁹⁶ Koski, 40.

uusivat anomuksensa ja uusiakin anomuksia tehtiin. Eduskunta hyväksyy jälleen sivistysvaliokunnan mietinnön, mutta edelleenkin ei varoja saatu eikä keskuskirjastoa perustettu. Ehdotetut summat eivät olleet suuria, esim. 120 000 mk yleisten kirjastojen perustamiseen ja ylläpitoon, mutta senaatti ei näitäkään summia hyväksynyt.

Parin vuoden tauon jälkeen voitiin asia ottaa uudelleen esille ilman venäläisten jarrutusta. Esillä oli uudestaan anomus, joka koski kirjastovaltuuskuntaa, keskuskirjastoa ja kirjastonhoitajien palkkausta. Sivistysvaliokunnan ehdotus voitti äänestyksessä. Siinä ehdotettiin Kouluylhallituksen yhteyteen kirjastotoimikuntaa, sille kirjastojohtajaa ja apulaisia. Keskuskirjasto ei enää sisälly valiokunnan ehdotukseen. Ohjaus ja neuvonta hoidettaisiin siten, että maa olisi jaettu neuvontapiireihin. Palkkaukseen saisi valtionapua 50 %, tietokirjallisuuden hankkimiseen 40 % ja kaunokirjallisuuden 20 %. Käsittelyssä otettiin vielä tiukasti kantaa keskuskirjaston puolesta, eivätkä kaikki hyväksyneet Kouluylhallituksen osuutta kaavavaihdoksissa kirjastohallinnossa. Vuonna 1921 aloitti toimintansa valtion kirjastotoimikunta ja valtion kirjastotoimisto. Oleellinen muutos oli se, että valtionapujen jako siirtyi nyt Kansanvalistusseuralta valtion viranomaisille.⁹⁷

Vuonna 1921 aloitettu käytäntö vahvistettiin vuoden 1928 kansankirjastolailla. Kuntia ei kirjastoväen pettymykseksi veloitettu ylläpitämään kirjastoa. Aiheesta käytiin poliittinen väittely. Sosialidemokraattinen hallitus vaati kunnallista kirjastopakkoa ja olisi tukenut voimakkaammin yhdistysten kirjastoja kuin aikaisemmat lakiehdotukset.

Sivistysvaliokunnassa hallituksen esitys herätti keskustelua: maalaisliitto ja kokoomus olivat hallituksen kanssa erimieltä. Kirjastopakon valiokunta poisti mietinnöstään. Laki hyväksyttiin kolmannessa käsittelyssä sivistysvaliokunnan kannan mukaisesti. Se oli kompromissi: kirjastotoimen ylin hallinto toteutui hallituksen esityksen mukaan, mutta maalaiskirjastojen tuki toteutui niin kuin edistyspuolue ja ruotsalainen kansanpuolue halusivat, samoin toteutui maalaisliiton ja kokoomuksen vaatimus kirjastopakon ja kirjastonhoitajien palkka- ja eläke-edun poistamisesta.⁹⁸ Kirjastojen avustamiseen tarkoitettut määrärahat kohosivat lain tultua voimaan, mutta laskivat laman seurauksena 30-luvun alussa. Kansankirjastolain merkityksen arviointia vaikeutti sen toteutumisen jääminen laman ja valtion huonon rahoitustilanteen takia

⁹⁷ Junnila, 34-38. Häkli, 59. Koski, 53-54.

⁹⁸ Laitinen, Mirja, 121-122.

vaillinaiseksi. Kunnalliselle kirjastotoimelle kansankirjastolaki joka tapauksessa merkitsi vakiintumista, vaikka se ei kirjastoväkeä kaikilta osin tyydyttänytään.⁹⁹

Miten kunta sitten valtionapunsa sai? Kansankirjastolain 4 §:n mukaan avustuksen saannin ehtona oli, että kunta käyttää kirjastonsa tukemiseen valtionapu mukaan lukien vähintään yhden markan ”kutakin edellisenä vuonna hengillepantua asukasta kohti”. Valtionapu oli 50 % menoista, mutta niille oli asetettu 30 000 mk:n katto. Yhdistysten kirjastoille se oli vielä pienempi: 1000 mk yhdistykselle ja korkeintaan 5000 mk kuntaa kohti. Kansanvalitusseura oli jakanut avustuksensa vain kirjapaketteina, mutta nyt oli mahdollista saada avustus myös rahana. Silloin sitä oli mahdollista käyttää myös kirjastonhoitajan palkkaukseen tai huoneiston vuokraukseen.¹⁰⁰

Valtio ei tietenkään antanut apua kontrolloimatta mihin sitä käytettiin. Käytännössä se hoitui 5 kirjastopiirin kautta. Kirjastopiirit sisältyivät jo vuonna 1921 käyttöön otettuun hallintomalliin. Vuosina 1921-1928 Keski-Suomen piirin toimipaikkana oli Lahti ja alueena Hämeen ja Mikkelin läänit, Kuopion läänin läntiset osat ja Vaasan läänin itäinen vaalipiiri. Kirjastoneuvojalla oli siis melkoinen toimialue. Kirjastoneuvoja tehtäviin kuului muiden tehtävien ohella valtionavun käytön valvonta ja tarkastuskertomusten laadinta. Kirjastoneuvojan tullessa paikkakunnalle tämä selvitti kunnanvaltuustolle, miten jatkuvan valtionavun kunnalle voisi saada. Esim. Joutsasta on maininta kirjastoneuvojan käynnistä vuonna 1924. Uuden lain myötä kirjastoneuvojan tehtävä muuttuu kirjastontarkastajaksi ja kirjastopiirien lukumäärää lisätään viidestä seitsemään. Kirjastontarkastaja otti vastaan valtionapuanomukset, tarkasti ne ja antoi lausunnon. Koulujen yhteydessä toimivat kirjastot olivat olleet kansakoulujen piiritarkastajien kontrollissa. Koulutoimen ylihallitus lähetti kiertokirjeen piiritarkastajille ja kehotti heitä toimimaan siihen suuntaan, että kussakin kunnassa toimisi hyvin varustettu kansankirjasto.¹⁰¹

⁹⁹ Eskola, s.123, Laitinen, s. 122

¹⁰⁰ Kansankirjastolaki, pykälät 4, 5, ja 8

¹⁰¹ Pekkala, 615.

4. Suhtautuminen kansanvalistukseen ja kirjastoihin

4.1 Keski-Suomen lehdistön kirjoittelu

Jyväskyläläisten lehtien aatemaailma oli valistushenkistä. Ensimmäinen kansanvalistuksen puoltaja oli Koti ja Koulu. Lehden perusti seminaarin johtaja Uno Cygnaeus ja toimittajina oli seminaarin lehtoreita. Lehti oli tarkoitettu kasvatuksen parissa työskenteleville eikä täyttänyt tavalliselle sanomalehdelle asetettuja odotuksia, tilaajia sillä ensimmäisenä vuonna oli kuitenkin 590. Tavalliselle kansalle suunnattua lehteä ryhtyi toimittamaan W.S. Schildt ja lehden nimeksi laitettiin tietysti Kansan lehti. Lehden kirjeenvaihtajina oli opettajia ja sääätietojen lisäksi kirjoitettiin myös kansanvalistuksesta.¹⁰²

Ensimmäinen poliittisesti sitoutunut maakuntalehti oli vuodesta 1871 lähtien julkaisemaan aloitettu Keski-Suomi. Lehti kannatti kansakouluja ja esteiden poistamista tavallisen kansan oppikoulun käynnin tieltä. Muilta osin se oli vanhoillinen ja kristillinen suomalaismielisten lehti. Vuosina 1878-1882 ilmestyi Keski-Suomi-lehden kilpailijana Päijänne. Lehti oli lehtoreiden ja käsityöläisten puolella ja kirjoitti paljon raittiusliikkeen ja kansanvalistuksen puolesta. Keski-Suomi joutui nuorsuomalaisten käsiin omistussuhteiden muututtua ja lehti tuli tunnetuksi radikaalisuudestaan. Keski-Suomen liian kirkonvastainen linja synnytti uuden lehden, Suomalaisen vuonna 1889. Suomalaisen tilaajia oli erityisesti maaseudulla, Keski-Suomea luettiin enemmän kaupungissa.¹⁰³

Oman lisänsä alueen lehdistöön toi työväenliikkeen Sorretun Voima, joka alkoi ilmestyä vuonna 1906. Aluksi se otti kielteisen kannan kansanvalistukseen. Lehti katsoi, että koulut ja kirjastot olivat vain riistäjien asemaa tukemassa. Periaatteessa lehti kuitenkin kannatti kansanopetusta ja vaati ilmaista koulunkäyntiä. Oppikouluihin ja yliopistoon se suhtautui kielteisemmin kuin muut lehdet, mutta kirjasto kuului sen mielestä jokaiseen työväenyhdistykseen. Se oli työmiehen paras yliopisto.¹⁰⁴

Tommila on tutkimuksessaan Keski-Suomen lehdistöstä analysoinut maaseutukirjeenvaihtajien kirjeiden aiheita. Sään ja maatalouskysymysten rinnalla kirjoitettiin monenlaisista

¹⁰² Mönkkönen, 528-529.

¹⁰³ Mönkkönen, 529-531.

¹⁰⁴ Mönkkönen, 529-530.

aiheista, mm. kirjastoista. Seuraavaan taulukoon on koottu Tommilan tutkimuksesta alueella ilmestyneiden kolmen lehden maaseutukirjeenvaihtajien kirjastoasiaa käsittelevien juttujen lukumäärät:

Lehti	Kansanvalistus, kirjastot	Sää	Maatalous ja tukkikaupat
Kansan Lehti (1868-1870)	123 9,9 %	125 10,0%	144 11,6%
Päijänne (1878-1882)	107 6,8%	153 9,6%	189 11,9%
Keski-Suomi (1871-1879)	196 8,2%	255 10,6%	252 10,5%
Keski-Suomi (1880-1889)	239 8,1%	215 7,3%	274 9,3%

(Lähde: Tommila, Päiviö, Keski-Suomen lehdistö 1, s.287, liite 4)

Maatalous oli ymmärrettävästi tärkeä aihe, samoin seudulle vaurautta tuonut tukkikauppa, mutta tärkeänä pidettiin myös kirjastoja ja muita kansanvalistukseen liittyviä aiheita. Alueella ilmestyneiden lehtien lisäksi keskisuomalaiset tilasivat myös muita, etenkin ammattilehtiä, eikä lehtien antamaa tietoa yleensä kritisoitu.¹⁰⁵

4.2 Eri väestöryhmät ja kirjastot

Säätyläiset

Vanha jako neljään säätyyn ei enää 1800-luvun loppupuolen yhteiskunnassa ollut olemassa kuin teoriassa. Se tilalle oli muotoutunut jako herroihin ja kansaan. Aatelilla ei Keski-Suomen

¹⁰⁵ Mönkkönen, 531.

oloissa ollut merkitystä, siellä maalaissäätyläistön muodostivat papit, lääkärit, nimismiehet ym. Säätyläiset edustivat sivistystä ja lukeneisuutta. Säätyläiset erotti rahvaasta syntyminen sivistyssukuun, koulutus, varallisuus ja ennen muuta puhekieli. Vielä 1850-luvulla ruotsi oli säätyläisten virka-, koulu- ja kotikieli. Tässä tapahtui muutos jo 1880-luvulla ja vähitellen kansalliset arvot fennomanian myötä lisääntyvät ja säätyläiset haluavat oppia suomen kielen. Myös Jyväskylän alun perin ruotsinkielinen seminaarin opettajisto opetteli suomea. Suomi oli seminaarin opetuskieli ja suomalaisuus sivistyneistölle tietoista maailmankuvan rakentamista.¹⁰⁶

Säätyläiset eivät Keski-Suomessa muodostaneet mitään suurta täysin muusta yhteiskunnasta erillistä ryhmää, 1800-luvun päättyessä alueella on laskettu olleen n. 70-80 säätyläisperhettä. Erkki Laitinen on laskenut maaseudun ylempien sosiaaliryhmien (säätyläiset, virkamiehet, ylemmät toimihenkilöt) osuuden vielä v. 1917 olleen 2 %:n tuntumassa. Keuruu muodostaa ainoan poikkeuksen rautatien ansiosta, siellä tämän väestöryhmän osuus oli 4,5 %.¹⁰⁷

Tämä herrasväki joutui talollisten kanssa tekemisiin maatalousneuvonnan ja erilaisten sivistysrientojen yhteydessä. Korkeakulttuuri jäi edelleen vain säätyläisten huviksi, mutta uudet virtaukset, varsinkin kansansivistykseen liittyvät, kiinnostivat säätyläisiä. Syynä säätyläisten innostumiseen esim. kansankirjastoihin on pidetty pelkästään hyväntekeväisyyttä. Lahjoituksella voitiin auttaa köyhempiä hyvän harrastuksen pariin. Keski-Suomeen 1860-luvulla perustettujen kirjastojen aloitteentekijöinä mainitaan usein pitäjän ”herrashenkilöt”. Werkon tilastossa ei aina mainita edes nimiä, kuten Korpilahden vuonna 1861 ja Laukaaseen vuonna 1869 perustetun kirjaston kohdalla. Mutta sahanomistaja Tichanoff Kannonkoskelta ja värjärimestari H. Pihlman Luhangasta mainitaan kyllä.¹⁰⁸

Papisto

Papisto oli tärkeä ryhmä säätyläistössä. Kirkkoherra ei ollut kuka tahansa ja varsinkin isojen emäseurakuntien papit olivat yhteisöissään arvostettuja ja elivät kirkkoruhtinaiden tapaan. Mutta pienempiin kappeliseurakuntiin oli vaikea saada viranhoitajaa ja paikoin kärsittiin pappispuulasta. Pappien rooli kansankirjastojen ajajana on tutkijoiden mukaan ollut

¹⁰⁶ Kokko, 42.

¹⁰⁷ Laitinen, 107, 111-114. Mönkkönen, 524-525.

¹⁰⁸ Werkko, 97, 194-195. Laitinen, 112.

ristiriitainen: Papiston valta oli ollut mahtavin silloin kun kansa oli tietämättömin. 1800-luvulla papiston asema oli muuttumassa, se oli menettämässä kontrollin koululaitokseen ja maallistuminen lisääntyi muutosten myötä. Vähästäkin lukutaidosta kansan oli kiittäminen juuri papistoa, mutta nyt se sai arvostelua pelkän ulkoluvun ja vähäisten kristinopin alkeiden opettamisesta. Papisto ymmärsi kyllä lukutaidon merkityksen ja halusi myös kontrolloida mitä luetaan.¹⁰⁹

Papin arvovalta pitäjissä oli niin suuri, että uuden hankkeen, esimerkiksi kirjaston, läpimeno ei onnistunut ilman kirkkoherran tukea. 1860-luvulla Keski-Suomeen perustettujen kirjastojen joukossa oli ainakin viisi sellaista, jonka perustajaksi mainitaan pappi. Keuruulta mainitaan rovasti L.R. Malmsten ja pitäjänapulainen F.H. Bergroth. Saarijärvellä kirjaston perustajana oli kansanvalistusinnostuksesta tunnettu kirkkoherra K. Stenius. Viitasaarelta oli maininta rovastin, pastorin sijaisen ja kanttorin olleen kirjastoa perustamassa. Kivijärvellä olivat toimessa kirkkoherra K.G. Dahlgren ja lukkari F.K. Kjellman. Uuraisilta mainitaan pastori O.A. Stenroth. 1870-luvun puolella perustettujen kirjastojen joukossa oli uudelleen Kivijärveltä maininta kirkkoherra V.A. Konsinista kirjaston perustajana. Pihljavedellä perustajana oli kappalainen B. Ebeling ja Petäjävedellä kirkkoherra J. Perenius.¹¹⁰

Pappien innostusta kirjastoasiassa selitti arkkipiispa Edvard Bergenheimin keväällä v.1856 alkanut kampanja kirjastojen puolesta. Arkkipiispan auktoriteetti oli nyt kirjastojen takana ja asia sai paljon julkisuutta piispantarkastuksissa ympäri hiippakuntaa ja yli hiippakuntarajojenkin. Arkkipiispa kehotti papistoa huolehtimaan siitä, että rahvaan lainakirjastoja/pitäjänkirjastoja perustetaan. Kirjastot olivat Bergenheimin mielestä keino saada kansa tajuamaan sivistystarpeensa ja ne täydentäisivät sopivasti pyhä- ja kyläkouluja nuoren aikuisväestön kohdalla.¹¹¹ Keski-Suomen pitäjistä Petäjävesi sai tuulahduksen tällaisesta kampanjasta kappalaisen sijaisena toimineen August Cygnaeuksen kautta. Cygnaeus aloitti v. 1855 Petäjävedellä organisoimalla pyhäkouluja. Pyhäkoulut ja kirjastot kuuluivat oleellisesti kansanopetukseen ja kappalaisen sijainen muistutti seurakuntalaisiaankin ahkerasti lukutaidon merkityksestä, lisäksi hän harjoitti jonkinlaista kirjavälitystä. Marraskuussa vuonna 1856 hän kuulutti, että nyt oli ”Laina-Kirjasto”

¹⁰⁹ Mönkkönen, 456. Merivirta, 32-33.

¹¹⁰ Werkko, 180, 191, 194-195.

¹¹¹ Mäkinen, 325-330.

perustettu. Käytännössä se tarkoitti, että kirjastolle oli alettu kerätä avustuksia (kirjalahjoituksia ja rahaa, esim. rippilapsilta 10 kopeekkaa). Eri lähteissä Petäjäveden kirjaston perustamisvuosi oli joko 1860 tai 1876. Cygnaeus oli kuitenkin jo nimitetty muualle ja hänellä oli hyvät mahdollisuudet edistää kirjasto- ja pyhäkouluasiaa kiertäessään seurakunnissa.¹¹²

Rahvas eli yhteinen kansa

Keski-Suomen väestön on Erkki Laitinen ryhmitellyt 15 sosiaaliryhmään. Jos marginaaliset ryhmät jätetään pois tarkastelusta, jää maaseudulle kolme suurempaa ryhmää, joiden määrät eivät nekään pysyneet tarkastelujaksona vakiona. Nämä ryhmät olivat talolliset, vuokratilajelijät ja tilaton maatalousväki. Rakennemuutos oli nopea ja erot ryhmien välillä suuret. Vuoden 1917 tienoilla työväki oli suurin ryhmä ja talollisten ja torpparien määrissä tapahtuu myös alueellista vaihtelua. 1800-luvun loppupuolta ja 1900-luvun alkua keskisuomalaisessa yhteiskunnassa Laitinen luonnehtii alenevan säätykierron ajaksi. Talollisten ja torpparien suhteellinen osuus väestöstä pieneneni, sillä tiloja ei eri syistä johtuen jaettu eikä uusia torppia perustettu, joten väestönkasvu kohdistui tilattomaan väestöön. 1910-luvulta lähtien tilaton väestö alkoi siirtyä kaupunkeihin ja tehdaspaikkakunnille.¹¹³

Talolliset siis luettiin rahvaaseen, mutta muuten he olivat arvostettu ryhmä. Laitisen mukaan Keski-Suomen maaseudulla oli kaksi maailmaa: talollisten ja vähäisten säätyläisten maailma ja toisaalla tilattoman maatalousväestön maailma. Metsän arvon nousu korosti vielä eroa vuokratilajelijoihin. Vaikutusvaltaa talolliset saivat v. 1865 kunnallisasetuksen jälkeen ja monet talolliset kuntakokousten esimiehinä saivat jopa enemmän arvostusta kuin säätyläiset. Talolliset olivat myös innokkaasti mukana erilaisissa omaa elinkeinoaan edistävässä hankkeissa, kuten meijerit, maamiesseurat, karjanjalostus ja osuustoiminta.¹¹⁴

Perinteisesti maaseudulla oli suhtauduttu nuivasti uusiin aatteisiin. Yhteiskunnan muutokset aiheuttivat ristiriitaa, ja osa talollisista oli uudistusmielisiä ja osa vanhoillisia. Ensimmäiseksi vastustusta saivat osakseen kansakoulut, joiden pelättiin vain levittävän laiskuutta. Lasten

¹¹² Mäkinen, 331-335.

¹¹³ Laitinen, 109-111.

¹¹⁴ Laitinen, 117- 119.

kouluttaminen oli harvinaista ja kaikenlainen uuden epäily oli pikemminkin hyve kuin pahe. Koulujen, kirjastojen ja muidenkin sivistysrientojen vastustamisen taustalla oli pelko kustannuksista, jotka ilman valtionapua tulisivat talollisten harteille. Kansanopetuksen kustannukset talolliset hyväksyivät 1880-luvulla, torpparit ja maatyöläiset 10-20 vuotta myöhemmin. Lukuvuonna 1883-1884 Keski-Suomen kansakoululaisista oli 44 % talollisten ja 43 % maattomien lapsia, 13 % virkamiesten ja kauppiaiden lapsia.¹¹⁵

Uudistusmielisinä talollisina ja kirjastojen perustajina tunnettiin jämsäläinen Kaarle Arvelin, karstulalainen Elias Krook, multialainen Kustaa Raitanen ja saarijärveläinen Matti Taipale.¹¹⁶ Jämsässä kirjaston alkuna oli pidetty kiertokirjettä, joka johti lopulta kirjaston perustamiseen. Kirjeen allekirjoittajina mainitaan rusthollari Arvelin ja talollinen Kuikka. (Kirjeen kolmas allekirjoittaja oli maisteri K. Lilius). Karstulan ensimmäinen kirjasto syntyi lahjoitusten turvin vuonna 1861, uusi perustettiin kuntakokouksen päätöksellä 1876. Tällöin aloitteentekijänä oli Elias Krook, joka valittiin samalla myös kirjaston hoitajaksi. Multian kirjasto sai alkunsa Raitasen kirjalahjoituksella. Saarijärvelle perustettiin Keski-Suomen vanhin pitäjänkirjasto, jonka synty oli vanhoissa tilastoissa kerrottu pitäjän säätyläisten aikaansaamaksi, mutta varsinainen ansio kirjaston säilymisestä ja hoidosta kuului Matti Taipaleelle. Talollisten myötävaikutusta kirjastojen perustamiseen tarvittiin silloin, kun kirjasto ilmoitettiin perustetun pitäjänkokouksen tai kuntakokouksen päätöksellä. Näin tapahtui esim. Pihtiputaalla ja Hankasalmella.¹¹⁷

¹¹⁵ Mönkkönen, 527, 575.

¹¹⁶ Mönkkönen, 539.

¹¹⁷ Tolonen, 438-440. Naumanen, 251. Suomela, 651-652. Kulha, 322. Werkko, 178, 187.

Opettajat

Seminaarin käyneet kansakoulunopettajat edustivat enemmän uutta syntymässä olevaa keskiluokkaa kuin säätyläisiä. Opettajien taloudellinen asema oli samantapainen kuin valtion alempien virkamiesten. Jyväskylän seminaarista valmistui autonomian aikana 369 keskisuomalaista, joista 62 % oli maaseudun rahvaan lapsia. Seminaareissa oli viljelijäväestön lapsia enemmän kuin oppikouluissa. Tavallaan kansakoulunopettaja sai saman roolin, joka oli ollut aikaisemmin papilla. Toisin sanoen opettaja sai hoitaa sivutoimenaan mitä moninaisempia tehtäviä, siinä sivussa vielä kirjastonkin. Syynä opettajien sivutoimiin oli osittain myös palkkaus, vaikkakin kirjastojen hoidon moni opettaja teki palkatta. Tämän uuden ryhmän sopeutumista helpotti myös samanlainen uskonnollisuuden ja isänmaallisuuden ajatusmaailma, joka oli tuttu sekä talollisille että papistolle.¹¹⁸

Opettajien rooli oli monessa pitäjässä ratkaiseva kirjaston kannalta. Multialla kirjastoa viritellään uudelleen kansakoulunopettaja A. Ruorasen 100 mk:n lahjoituksella vuonna 1872. Pihtiputaalla lainakirjasto päätettiin sijoittaa koululle, joten sopiva kirjastonhoitaja oli tietysti opettaja. Konginkankaalla kirjaston sääntöjen tekijäksi valittiin pastorin, lukkarin ja kauppiaan lisäksi opettaja G. Laitinen. Kirjastojen johtokunnassa oli useimmiten paikka opettajalle. Jos kirjasto oli päässyt rappeutumaan, oli opettajan tehtävä se pelastaa. Viitasaarella, jossa ensimmäinen kirjasto oli perustettu vuonna 1861, perustettiin kunnalle uusi kirjasto nimenomaan opettajayhdistyksen aloitteesta vuonna 1913. Kirjaston perustamista oli opettaja J. Etelämäki esittänyt jo vuonna 1908. Asiaa lykättiin eikä se saanut kannatusta vielä seuraavassakaan kokouksessa, jossa toinen opettaja Samuel Häkkinen vaati pöytäkirjaan merkittäväksi vastalauseensa raukeamispäätökselle¹¹⁹

5. Kansakoulu ja kirjastot

5.1 Opettajakirjastot

Yksittäisen opettajan oli melko vaikea hankkia itselleen kirjastoa, vaikka sellainen olisi ollut tarpeen aikaansa seuraavalle opettajalle. Suomenkielistä kirjallisuutta oli vähänlaisesti

¹¹⁸ Rinne, 22-29. Mönkkönen, 593.

saatavilla, varsinkin opetusala koskevaa ammattikirjallisuutta. Huonoimmassa asemassa olivat maalaiskoulujen opettajat. Ennen opettajakirjastojen perustamista ehdotettiin, että kansankirjastoihin hankittaisiin opetusalan kirjallisuutta, mutta kun näytti ilmeiseltä, että niitä kirjoja lukisivat vain opettajat ja ehkä papit, ei hanke saanut kannatusta. Erityiset opettajakirjastot sen sijaan saivat kannatusta ja valtionapuakin vuonna 1891. Taustalla oli ajatus, että kansankirjastojen vaatimattomat kirjalikoimat eivät sivistyneistölle riittäneet.¹²⁰

Tarkastuspiirien opettajakirjastojen perustamista ehdotti vuonna 1881 mm. tarkastaja Oskar Hymén (Hynninen). Opettajakirjasto-aatteen kehittäjänä pidetään kansakouluntarkastaja Olai Wallinia. Wallinin Tampereelle perustama opettajakirjasto oli maamme ensimmäinen yleinen opettajakirjasto. Ohjesäännön mukaan kirjastoon tuli hankkia suomenkielisiä sekä yleissivistäviä että pedagogisia teoksia, parhaat vieraskieliset ammattiteokset ja opetusvälineitä.¹²¹

Vuonna 1891 säädetyt myönsivät opettajakirjastoille 17 000 mk. Kunnat, joissa oli vain yksi koulu, saivat 25 mk. Jos kouluja oli useampi, kunta sai 50 mk. Sitten varat jaettiin opettajaluvun mukaan.¹²² Opettajakirjastojen valvonta kuului kansakouluntarkastajille. Senaatin päätöksellä laajennettiin vuonna 1910 opettajakirjastojen käyttöoikeus koskemaan myös pikku- ja kiertokoulujen opettajia. Määrärahoja kirjastoja varten ei saatu joka vuosi. Vuonna 1911 Jyväskylän tarkastuspiirissä oli 14 kirjastoa ja niiden määräraha yhteensä 765 mk.¹²³

Opettajakirjastojen kirjalinnoista ei ollut tarkkoja määräyksiä, joten niiden kokoelmat eri piireissä saattoivat olla varsin erilaisia. Jyväskylän piirin kirjaluetteloiden mukaan useimmissa kirjastoissa oli jo 1900-luvun alussa n. 100 teosta ja vuosittain hankittiin kymmenkunta kirjaa lisää. Esimerkiksi vuonna 1910 Jyväskylän tarkastuspiirin kirjastoihin hankittiin mm. Erkon Näytelmät, Åkerblomin Sukupuolikasvatus, Söderhjelmin Italian renessanssi, Keksintöjen kirja, Raition Äidinkielen opetusoppi, Herodotoksen Historiallisia kertomuksia, Kansakoululehti ja Opettajalehti.¹²⁴

¹¹⁹ Tolonen, 439. Viitasaari, kunnanvalt. ptk 26.9.1908, 30.12.1908, 27.12. 1913.

¹²⁰ Karjalainen, 15-16.

¹²¹ Halila II, 385.

¹²² Halila II, 386.

¹²³ SVT, kansakoulutoimen kehitys 1910- 1915. s.312-314.

Opettajakirjastojen tarpeellisuudesta oltiin monta mieltä. Parhaat mahdollisuudet käyttää kirjastoa oli luonnollisesti niillä opettajilla, jotka asuivat kirjaston sijaintipaikkakunnalla. Vuoden 1906 kirjastokomitean mietintö ehdottikin opettajakirjastojen sijoittamista kunnan kantakirjastoon, mahdollisesti eri osastona. Mietinnön mukaan kirjastoja käytettiin kovin vähän eikä niistä ollut mitään hyötyä muille kuin opettajille.¹²⁵

Kouluylhallitus ei ollut samaa mieltä mietinnön kanssa opettajakirjastojen lakkauttamisesta, koska niiden vaikutusta ei riittävästi tunnettu. Näin todettiin yllhallituksen kirjastokomitean mietintöön antamassa lausunnossa. Komitean ehdotuksella ei ollut vaikutusta opettajakirjastojen kohtaloon, paitsi että määrärahoja niille ei enää myönnetty. Yllhallituksen kanta näiden kirjastojen siirtämisestä kunnalliseen kirjastoon oli ehdollinen: vain jos Yllhallitus valvoo koko kirjastolaitosta.¹²⁶

Opettajakirjastojen puolinaisesta käytöstä kertoo Jyväskylän tarkastuspiiristä tehty tilasto:

Lukuvuosi	siteitä	opettajia	kirjaston käyttäjiä	lainoja
1910-1911	2237	132	68	501
1911-1912	2366	135	74	375
1912-1913	2376	141	73	364
1913-1914	2065	124	65	315
1914-1915	2080	129	66	271

Syy kirjastojen laimeaan käyttöön saattoi tietysti olla jo edellä mainittu seikka, että parhaiten kirjasto palveli niitä, jotka asuivat lähellä. Pikku- ja kiertokoulujen opettajat käyttivät hyvin vähän lainausoikeuttaan. Heitä koskevat luvut ovat seuraavat:

¹²⁴ JyMa:Kansakouluntark.arkisto. Opettajakirjastojen kirjaluetelo 1898-1911.

¹²⁵ Komiteamietintö 1906:6. s. 38.

¹²⁶ Suomenmaan virallinen tilasto: Alamainen kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lv 1910-1915, s. 19.

Lukuvuosi	pikku- ja kiertokoulujen opettajia	kirjastojen käyttäjiä	lainoja
1910- 1911	40	-	-
1911-1912	40	4	-
1912-1913	40	4	10
1913-1914	35	6	11
1914-1915	35	3	15

Opettajat näyttivät siis lainanneen korkeintaan yhden tai kaksi kirjaa lukuvuodessa.¹²⁷

Kirjastonhoidosta tuli kuitenkin yksi aine seminaarien opetusohjelmaan. Seminaarista valmistui 2 353 opettaja-kirjastonhoitajaa ennen valtion kirjastotoimiston perustamista.

Yleensä pidettiin itsestään selvänä, että opettajat hoitavat kirjastoja oman toimen ohella.¹²⁸

5.2 Lastenkirjastot

Lastenlukusalit olivat ulkomailla tuttu ilmiö jo 1800-luvulla. Saksassa kouluyhdistykset perustivat lastenkirjastoja ja samantapaista mallia toteutettiin meilläkin. Lastenkirjastojen kohdalla viitattiin vuoden 1866 kansakouluasetukseen ja vuoden 1898 piirijakoasetukseen. Piirijakoasetukseen sisältyi jo velvoite perustaa koulu ja koululla piti olla kirjasto.

Myöhemminkin kunnille oli edullista perustaa kirjasto koululle suuremman valtionavun takia.¹²⁹ Konginkankaalla koulun tilien yhteydessä on maininta erityisestä 'köyhäinlasten kirjastosta' vuodelta 1908. Ilmeisesti kyseessä oli erillinen rahasto, koska vuonna 1912 päätettiin 'köyhäin kansakoululasten kirjastorahastosta' ottaa 250 mk koulun opetusvälineiden hankintaan. Myös vuosien 1909 ja 1910 viinaverorahoja jaettaessa käytetään eri nimityksiä lastenkirjastoista: yhden kolmasosan rahoista sai kansakoulun lastenkirjasto ja toisen kolmasosan kiertokoululasten kirjasto, loput sai lainakirjasto.¹³⁰

Lasten ja nuorten tarpeesta saada oma kirjasto käytiin polemiikkia moneen suuntaan. Kaarle Werkko oli ensimmäisiä, joka puolusti lastenkirjastoa. Erityisen huolellinen piti olla valitessa

¹⁵Suomen virallinen tilasto X. Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lv 1910- 1915, s.315.

¹²⁸ Vatanen, 49.

¹²⁹ Hietala, 23. Eskola, 137.

¹³⁰ Konginkangas kuntakok. ptk. 20.7.1908, 29.3.1910 ja 20.2.1911, 12.8.1912.

lukemista lapsille, kirjat piti olla hyvin tehtyjä. Werkko ei pitänyt lastenkirjastoja pelkästään opetusvälineenä, vaan hyväksyi ajanviettelukemisenkin.¹³¹

Myös lastensuojelunäkökulma tuli esille, kun pohdittiin erilliskirjaston tarvetta. Ainakin ulkomailla, suurissa teollisuuskaupungeissa, uskottiin kirjaston houkuttelevan lapset pois kadulta. Toisaalta katsottiin lasten häiritsevän aikuisia, jos he asioisivat samoissa tiloissa. Ikäraja yleiseen kirjastoon oli 15 tai 16 vuotta, joten kirjaston tarvitsijoita kyllä olisi ollut. Lasten osuus väkiluvusta oli huomattavan korkea, mutta heille tarkoitettuja kirjastoja varsin vähän.¹³² Keski-Suomessa nuorten alle 20-vuotiaiden ikäluokkien osuus on maan keskiarvoa suurempi, syynä oli korkea syntyvyys ja melko alhainen kuolleisuus.¹³³

Kansanvalistusseuran kansa- ja nuorisokirjastokomitea katsoi kokouksessaan vuonna 1892 ettei mitään erityistä lastenkirjalueteloakaan tarvitse tehdä kirjastojen avuksi, lastenkirjat olisivat kuitenkin niin lyhytikäisiä. Komitea laatimaan luetteloon kuitenkin merkittiin tähdellä lapsille sopiva lukeminen. Kansanvalistusseuran juhla kokouksessa (Tampere, 1905) pitämässään esitelmässä Vilho Tarkiainen kannatti erillistä lasten ja nuorison osastoa, mutta aapiset ja lukukirjat eivät kuitenkaan hänen mukaansa kuuluneet kirjastoon. Myöhemmin (v.1912) hän varoitteli tarjoamasta liian tendenssimäistä lukemista nuorisolle.¹³⁴

Yleinen mielipide kansanvalistajienkin joukossa tuntuu olleen, että alle kouluikäiset eivät tarvitse kirjastoja. Jos kouluikäisille oli kirjasto koulussa, tarvitsiko silloin enää varoja laittaa lastenkirjastoihin. Lasten- ja nuortenkirjastot olivat esillä myös kirjastoseuran järjestämillä alueellisilla kirjastopäivillä. Eroa koulun ja kirjaston välille tehtiin jo sen verran, että koululle kuuluu käsikirjasto ja muu kirjallisuus kuuluu yleiseen kirjastoon.¹³⁵

5.3 Kansakoulujen perustaminen ja kirjastot

Keisari Aleksanteri II hyväksyi vuonna 1858 senaatin esityksen, jonka mukaan kansan sivistämiseksi oli ympäri maata perustettava kunnallisia kiinteitä kouluja.

¹³¹ Lindström, 145.

¹³² Eskola, 139. Koski, 38.

¹³³ Laitinen, 67, 69.

¹³⁴ Meriranta, 85, 89.

Kansakouluasetuksen keisari vahvisti vuonna 1866. Sitä ennen oli joitain yksityisiä kouluja perustettu säätyläisten aloitteesta ruukkien ja kartanoiden omiksi kouluiksi. Kansakouluasetus jätti alkuopetuksen kodille ja kirkolle. Kunnan kannalta asetuksen tärkein kohta oli se, että valtio maksaisi osan opettajan palkkaa, kunhan kunta, seurakunta tai yksityiset huolehtisivat lopusta. Tässä nähtiinkin keino ratkaista pienten kappeliseurakuntien pula papista; yhdistetään papin ja opettajan virat. Tätä keinoa yritettiin ainakin Konginkankaalla, Pylkönmäellä ja Kinnulassa. Lukkarin ja opettajan työn yhdistämistä kokeiltiin Multialla ja Sumiaisissa.¹³⁶

Vuosien 1866- 1871 välillä Keski-Suomessa perustettiin kymmenen koulua, mutta sitten niiden perustamisessa seurasi taantuma. Alkuinnostuksessa eivät pitäjien kaikki talolliset olleet mukana ja kuntakokousten päätökset olivat usein vanhaan tapaan kirkkoherran sanelemia. Epäluulot kouluja kohtaan voimistuivat, tai pikemminkin pelko kustannuksista. Valtiokin rajasi avustuksensa vain yhdelle kunnan koululle. Lisäksi papisto muutti suhtautumistaan ja alkoi suosia kirkon valvonnassa olevia kiertokouluja. Keski-Suomen papistosta suurin osa kannatti kuitenkin kansakoulua. Käytännössä kiertokouluista ja pyhäkouluista tuli alkukouluja, joista sitten jatkettiin kansakouluun. Taantuma ei pysäyttänyt koulujen perustamista kokonaan, vaan 1870 – 1880 -luku oli yksityisten koulujen aikaa. Multialla opettaja-saarnaaja Abraham Ruoranen aloitti koulun omin varoin. Ruoranen oli uskollinen koululle: kun hän ei enää voinut pitää koulua kotonaan, hän maksoi itse koulun vuokran ja sairastuttuaan myös sijaisen palkan. Pienen tukijoukon turvin alkoi koulu Petäjävedellä. Kivijärvellä kirkkoherra Konsin avustaa koulun alkuun, samoin Hankasalmella pastori H. Pöyhönen piti koulua omalla tilallaan. Konsin ja Ruoranen ovat aktiivisia myös kirjastohankkeissa..¹³⁷

Pientenlasten koulujen tarkoitus oli paikata puutteellista kotiopetusta, jotta lapset suoriutuisivat kansakoulusta. Opetus oli epäsäännöllistä, koulua käytiin kunnasta riippuen 2 – 6 viikkoa, mutta silti ne olivat Keski-Suomessa suosittuja. Vuonna 1882 poistettiin valtionavun rajoitukset ja innostus perustaa kyläkouluja heräsi. Vuoden 1898 piirijakoasetus toi kunnille velvollisuuden järjestää jokaiselle kouluikäiselle mahdollisuus opetuksen saamiseen. Asetuksen taustalla olivat laskelmat, jotka osoittivat, että 80 % kouluikäisistä jäi opetuksen ulkopuolelle. Tilanne oli ainakin Ruotsiin verrattuna huono, siellä vain 10 % jäi

¹³⁵ Koski, 64. Eskola, 138.

¹³⁶ Mönkkönen, 561-564.

¹³⁷ Mönkkönen 1988, 565. Mönkkönen 1983, 218-219.

vaille opetusta. Jo ennen piirijakoasetusta oli koulujen perustaminen ollut vilkasta, joten asetus vain yhtenäisti jo tapahtunutta kehitystä.¹³⁸

Kirjastojen kehitykseen kansakouluasetus liittyi siten, että siihen sisältyi ensimmäiset kuntia kirjastojen perustamiseen velvoittavat pykälät. Pykälien muotoutumista on pidetty fennomaanien politiikan toteutumisenä. Mietinnön tekstin kirjoitti kasvatustieteen professori Zachris Joachim Cleve ja asetuksen teksti laadittiin sen mukaisesti. Cleven aloitteesta kansakoulukomitea lisäsi kaksi muutosta alkuperäiseen ehdotukseen: pykälä 125 velvoittaa opettajaa avustamaan jo koulunsa päättäneitä sivistysharrastuksen pariin ja pykälä 122 velvoittaa hankkimaan kouluun kirjaston, jota muutkin opinhaluiset kuntalaiset voisivat käyttää. Mitään pakkoa ei asetukseen liittynyt, sillä fennomaanien mielestä kansansivistyksen piti lähteä vapaaehtoiselta pohjalta. Näihin pykäliin vetosivat sekä kirjastojen vastustajat että kannattajat. Kansakouluasetus oli vuoteen 1928 asti ainoa valtion antama säännös kirjastoasiassa.¹³⁹

Koulun ja kirjaston yhdistäminen saattoi tuntua luontevalta, tarjosivathan uudet koulurakennukset sopivan paikan kirjakokoelmille ja opettajasta saatiin luku- ja kirjoitustaitoinen hoitaja. Werkko, joka oli aikaansa edellä mielipiteissään, ei kannattanut koulun ja kirjaston yhteiseloja peläten kirjaston jäävän opettajan vaativan työn takia sivuseikaksi.¹⁴⁰

Olisiko jo olevilla kirjastoilla voinut olla merkitystä kuntien innolle tai innottomuudelle perustaa kansakouluja? Niissä kunnissa, jotka saivat kirjaston toimimaan kolmen vuoden määräajan sisällä, oli kahdeksassa jo perustettu kirjasto ennen koulua (liite 2). Ne kunnat, joissa kirjastoa ei ollut, olivat Konginkangas ja Pylkönmäki. Myös aikalaiset väittelivät aiheesta kumpi ensin, koulu vai kirjasto. Toisten mielestä kansalla pitäisi olla kunnollinen sisälukutaito ennen kuin ryhdytään perustamaan kirjastoja. Toiset taas katsoivat, että kirjaston olemassaolo nimenomaan synnyttäisi halun oppia lukemaan.¹⁴¹ Koulujen ja kirjastojen suhteista jatkui väittely myöhemminkin.

¹³⁸ Mönkkönen, 572-574.

¹³⁹ Mäkinen, 382-383. Karjalainen, 128-129.

¹⁴⁰ Werkko, 250.

¹⁴¹ Mäkinen, 338-339.

Kansanvalistusseuran piirissä arvosteltiin kuntia siitä, että ne käyttivät kyllä tuhansia markkoja kouluihin, mutta jättivät kirjastonsa ilman säännöllistä tukea. Yhtäläillä kuin koulunkäyntimahdollisuus oli tärkeä, oli sitä myös kansankirjasto ”kansalle henkensä viljelemiseen”. Kansanvalistusseuran keräämien tietojen mukaan maan 1100 kansankirjastosta yli 60 % oli sijoitettu kouluille vuonna 1899.¹⁴² Keski-Suomessa näytti tilanne olleen samankaltainen, vuoden 1906 Komiteamietinnöstä voi laskea 60 ja vuoden 1914 komiteamietinnöstä 71 koululle sijoitettua kirjastoa.¹⁴³

5.4 Koulukirjastot

Koulutoimen ylihallitus keräsi tietoja kouluilla olevista kirjastoista. Virallisessa tilastossa julkaistussa selvityksessä erotettiin oppilaskirjastot ja muut kirjastot vuoden 1910 kevätlukukauden tilanteen mukaan. Niissä 22 kunnassa, jotka oli luetteloitu Keski-Suomesta, ei varsinaisten oppilaskirjastojen määrä ole kovin suuri, yhteensä 13. Muita kirjastoja sen sijaan löytyi 55 ja näistä opettajien hoidossa oli 53 kirjastoa. Kunnan varoja oli oppilaskirjastojen ylläpitoon käytetty neljän kohdalla. Muita kirjastoja kunnat tukivat vuosittain 22 tapauksessa. Muut tulivat ilmeisesti toimeen satunnaisilla avustuksilla.¹⁴⁴

Koulujen ja kirjastojen yhteiselo näytti olleen aika yleistä ja ilmeisesti aina ei tehty tarkkaa eroa oppilaskirjaston ja muun kirjaston välillä, vaikka niitä yritettiin erikseen. Lukuvuonna 1913-14 Keski-Suomen kunnissa oli jo 428 kansakoulua ja näistä oppilaskirjasto 203 koulussa. Samoihin aikoihin kerätystä komiteamietinnön tilastosta löytyy ainakin 71 kansakoululle sijoitettua muuta kirjastoa.¹⁴⁵

Vuoden 1906 komiteamietinnössä esitettiin malli, miten valtionapu kansankirjastoille tulisi järjestää. Mietinnössä kirjastot nähdään koulun opetusta täydentävinä, yleissivistystä ja ammattisivistystä edistävinä, joten valtionapu piti suunnata vain kuntien kannattamien ja valvomien kirjastojen hyväksi. Kansakoulukirjaston tuli olla kansakoulun johtokunnan alainen, johtokunnan tehtäviin kuuluisi myös avustuksen hakeminen. Avustus olisi sidottu kunnan kannatukseen. Avustuksen minimimäärä olisi 10 mk. Kunnan piti sitoutua

¹⁴² Kahari, 4-6.

¹⁴³ KM 1906:6, KM 1914:5.

¹⁴⁴ SVT 41. Tilastollinen yleiskatsaus s. 236-237.

¹⁴⁵ SVT 45, KM 1914:5.

maksamaan avustus 10 vuoden ajaksi ja käyttää se vain kirjoihin. Valtiokaan ei antaisi avustusta rahana vaan kirjoina, korkeintaan 25 mk: n arvosta.¹⁴⁶

Koulutoimen ylihallitus patisti kuntia perustamaan oppilaskirjastoja. Ylihallituksen kiertokirjeen kehotuksesta päätettiin Laukaassa antaa kullekin koululle kunnan varoja 25 mk koulu kohti. Ensin johtokunta käyttäisi kirjaston perustamiseen 50 mk, jolloin voitiin hakea valtionapua 50 %. Opettaja ja koulun johtokunta yhdessä laativat luettelot ostettavista kirjoista. Kirjat hankittaisiin yhteisostolla ja kirkonkylän kansakoulun johtokunta valtuutettiin hakemaan valtionapu kaikkien puolesta.¹⁴⁷ Kouluylisahallitus vaati anomuksiin alkuperäiset kuitit ja vastaanottotodistuksen. Lainaukseen ja tilastojen tekoon veloitettiin kaikki koulun opettajat, ei vain johtaja, jolle varsinainen hoito ja luettelointi kuului. Oppilaskirjasto piti pitää auki ainakin kaksi kertaa viikossa.¹⁴⁸

6. Kunnat ja kirjastot

6.1 Kuntien mahdollisuudet hoitaa kirjastoasiaa

Yleisten kirjastojen historia on johtanut siihen, että kirjastot ovat lähes sataprosenttisesti kunnallisia laitoksia ja niiden asema, tehtävät ja rahoitus on järjestetty lainsäädännöllä. Ennen toista maailmansotaa oli vielä vallalla näkemys, että kunta oli sivistyshallinnossa vain puitteiden luoja, rahalähde, ja muut (esim. kansalaisjärjestöt) hoitavat vapaaehtoisen sivistystyön. Paavo Hoikka on tutkimuksessaan todennut hallinnon sentralisaation ja kirjastonkäytön korreloivan negatiivisesti ja toteaa itsenäisten sivukirjastojen johtokuntien paremmin tyydyttävän ympäristön sivistystarpeen kuin kunnallisen lautakunnan.¹⁴⁹ Hoikan tutkimus käsittelee kuntaportaan kirjastohallinnon kehitystä kansankirjastolain aikana, siis myöhemmin kuin tämän tutkielman tutkimusajanjakso, mutta vertailtaessa eri kuntien käytäntöjä, samantapainen suuntaus on havaittavissa. Mitä aktiivisempia paikalliset johtokunnat olivat, sitä paremmin kirjastot tulivat hoidetuksi ja sitä tiheämmäksi kunnan kirjastoverkko. Ensimmäisiä pitäjänkirjastoja tutkinut Kujala toteaa samansuuntaisesti, että

¹⁴⁶ KM 1906:6, s.49-51.

¹⁴⁷ Laukaa kuntakok. ptk. 9.2.1914.

¹⁴⁸ Kirjastolehti 8/1913.

¹⁴⁹ Hoikka, 149, 150, 347.

1840-60-luvulla perustetut riippumattomat kirjastot rappeutuivat useimmiten, ellei niillä ollut hyvää hoitajaa.¹⁵⁰

Kunnat joutuivat vastuuseen kirjastoistaan monella tavalla. Julkaisemassaan tilastossa Werkko esitti asian kohteliaasti: ”Toivottavasti monetkin kunnat kohdakkoin vuosittain myöntävät kirjastojen ylläpitämiseksi jommoisenkin raha-avun.” Werkon mielestä kirjaston tulevaisuus oli kiinni kokoelmien uusimisesta ja se ei onnistunut ilman säännöllistä rahoitusta.¹⁵¹

Kansanvalistusseuran toive oli, että kunnat tukisivat alueensa kirjastoja ja kytki omat kirja-avustuksensa kunnan kannatukseen: kunnan piti tukea kirjastoaan vähintäänkin samalla summalla, mikä oli kirja-avustuksen arvo. Asiasta tiedotettiin kiertokirjeellä kuntien esimiehille. Myös valtion komitea (KM 1906:5) korosti, ilmeisesti Kansanvalistusseuran vaikutuksesta, yhteiskunnan velvollisuutta kirjastojen ylläpitoon. Kirjasto oli yhtä tärkeä kuin koululaitos tai oikeuslaitos. Valtionavun sitominen kunnan omaan kannatukseen oli Marjaana Karjalaisen tulkinnan mukaan ’herättänyt’ kunnat kirjastoasiassa. Erikoista komiteamietinnössä oli paikallisen aloitekyvyn korostaminen. Samaa painostusta kuntien suuntaan teki Kouluylihallitus kiertokirjeillään kunnanhallituksille Kunnille annettiin kuitenkin vapaat kädet hoitaa asia ”asutusseikoista johtuvan tarpeen ja varojen mukaan”.¹⁵²

6.2 Kuntien talous

Kuntien tulot

Kuntien talous toimi siten, että kutakin käyttötarkoitusta varten varat kerättiin ’kassaksi’. Tuttua järjestelmä oli seurakuntahallinnon puolelta. Kassojen määrä riippui kunnan koosta ja tarpeista. Isoilla kunnilla, esim. Saarijärvellä, oli käytössä kymmeniä kassoja ja kassojen lisäksi pidettiin eri tilejä lainajvästöistä. Jämsässä oli kerätty varoja köyhien lääkekassaan, mutta osa varoista päätettiinkin käyttää kirjaston hyväksi. Uusi kunnallisasetus vuodelta 1898 määräsi uuden kirjanpitotavan, jossa tilit kirjattiin kassakirjaan ja saldot laskettiin kuukauden lopussa.

¹⁵⁰ Kujala, 49.

¹⁵¹ Werkko, 235.

¹⁵² Karjalainen, 125, 127, 141. Kirjastolehti 9-10/1910, s. 121.

Valtiovalta ei ollut antanut kunnallisasetuksessa tarkkoja ohjeita verotukseen, joten käytännöt vaihtelivat. Pitäjänkokouksella oli veronkanto-oikeus, mutta veronmaksuvelvollisuus oli mutkikkaasti määritelty. Perusteena oli joko manttaali tai henkilömaksu riippuen verotustarkoituksesta. Kun palkkatulo maalaispitäjissä ei soveltunut verotusperusteeksi, jaettiin verovelvolliset erilaisiin veronmaksuluokkiin. Taksoituslautakunnat tekivät luokitukset, joiden mukaan veroäyrit määrättiin ja joiden mukaan sitten äänestettiin kuntakokouksessa. Keski-Suomessa oli yleistä, että 1 manttaali oli 100 äyriä.¹⁵³

Vuoden 1898 kunnallisasetus määräsi ainoaksi verotusperustaksi tulon ja yhden veroäyriin perusteena oli kunnasta riippuen 100 – 300 mk:n tulo. Poikkeuksena oli edelleen manttaalikuntien velvollisuudet ja vaivaishoito. Koska veronmaksajat itse kokouksissa päättivät veronkannosta, oli luonnollista, että suuriin menoihin suhtauduttiin kielteisesti tai niitä yritettiin jarruttaa. Toisaalta kunnan rahoista oli kilpailemassa useampia hankkeita, terveydenhuollon, sosiaalitoimen ja koulujen lisäksi myös kirjastot. Ääniverosta muodostui varsinainen kunnallisvero ja äänestyksessä käytettiin yleisiä kunnallisia äyriä. Keski-Suomessa tuloveron osuus vuoden 1898 kunnalliasetuksen jälkeen vuoteen 1910 oli jo 63,8 % koko kunnallisesta verokannasta.¹⁵⁴

Varallisuudesta ja sosiaalisesta asemasta riippumaton veronkannon muoto oli henkiraha, jota kannettiin 16 – 64-vuotiaista, 2 mk mieheltä ja 1 mk naisilta. Henkirahaa maksettiin myös valtiolle. Äänioikeutta ei pelkällä henkirahanmaksulla kuitenkaan saanut. Henkirahaa kannettiin yleisesti vaivaishoidon maksuihin, mutta myös moniin muihin tarkoituksiin, esim. palkkausmenoihin kunnanlääkärille tai opettajille. Henkirahan summa ja maksaja määrättiin henkilön aseman mukaan. Henkilömaksut olivat käytössä 1900-luvun alkuun ja nämä 'henkimaksut' muodostivat 34,7 % kuntien veronkannosta vuonna 1891.¹⁵⁵

Muita veronkantomuotoja manttaaliveron, ääniveron ja henkirahan lisäksi oli monia, mutta niiden merkitys kuntien taloudessa ei ollut kovin merkittävä. Näilläkin kerättiin varoja johonkin erityiskohteeseen, vaikkapa savuveroa vanginvartijan palkkaan, palorahaan tai lainakirjaston maksuihin. Tavallista oli kerätä myös koiraveroa, tanssiveroa ja perintöveroa.

¹⁵³ Vihola, 414-417. Kulha, 323.

¹⁵⁴ Vihola, 421-422.

¹⁵⁵ Vihola, 422-423.

Eri verotusmuotojen merkitys vaihteli, joissain kunnissa tuloveron osuus oli huomattavan suuri (Multialla 83,1 %), toisissa se jäi pienemmäksi.

Veroa kannettiin 1890-luvulla maalaiskunnissa asukasta kohti keskimäärin 1,70 mk, mutta keskinäisiä eroja kuntien välillä oli Saarijärven ja Joutsan 2,40 markasta Hankasalmen 70 penniin. Verorasitus kasvoi kohti 1910-lukua. Rahaveron maksu oli raskaampaa kuin luontoissuoritusten (vilja, päivätyöt), joita käytettiin rahaveron rinnalla. Vielä vuonna 1910 luontoistuotteilla saatiin 15 % kuntien tuloista. Jonkin verran tuloja kunnat saivat myös valtionavuista, mutta ne eivät olleet läheskään niin merkittävä tulolähde kuin verotulot. Valtionapujen osuus oli 16,1 % verotulojen ollessa 75,9 kuntien tuloista ko. vuonna. Nämä valtionavut oli ohjattu kansakouluille ja terveydenhoidon järjestelyihin. Valtionapujen jakautuminen kunnille oli hajanaista, joku kunta sai paljon, joku vähän. Esim. Keuruu sai 24,8 % ja Saarijärvi vain 1,8 % tuloistaan valtionavuista.¹⁵⁶

Kuntien menot

Kuntien menot kasvoivat samaa tahtia verotuksen kiristymisen kanssa. Menot olivat asukasta kohti laskettuna keskimäärin 2,90 mk. Nytkin erot kuntien välillä olivat suuret, Uuraisten 4,80 mk:sta Sumiaisten 1 mk:aan. Koulu- ja kirjastomenot olivat vuonna 1891 Keski-Suomen maalaiskunnissa 20,7 % (koko maan maalaiskunnissa 25,6). Vuonna 1910 opetustoimen menot olivat 30,2 % (koko maa 22,5), siis kohtalaisen korkea prosenttiluku koko maan lukuun verrattuna ja selvästi noussut edellisistä vuosista. Vihola on tutkimuksessaan laskenut kuntien kirjastomenoja ja sai tulokseksi 0,8 % kokonaismenoista. Koulujen osuus oli 29,4 % ja toinen suuri menoerä tarkasteluvuonna 1910 oli köyhäinhoito 21 %.¹⁵⁷

6.3 Viinaverorahat kirjastoille

Viinan kotitarvepoltto lakkautettiin vuonna 1865 ja tuotanto siirtyi tehtaisiin, jotka maksoivat valmisteveroa valtiolle. Kotitarvepolton korvikkeeksi näitä rahoja palautettiin kuntiin ja melko yleisesti niitä alettiin käyttää kirjastojenkin tukemiseen. Valtio näytti tulouttaneen rahoja noin vuoden kahden viiveellä, joskus niitä tuli kuntiin saman vuoden aikana

¹⁵⁶ Vihola, 424-425, 433-435.

kahdeltakin vuodelta. Rahojen käytöstä päätettiin kuntakokouksessa ja monta kertaa kirjastoilla oli kilpailijoita markkojen jaossa. Kuntakokousten pöytäkirjoista ei aina selviä, mikä oli viinaverorahojen suuruus. Usein todettiin vain että esim. 50 mk kirjastolle, loput johonkin muuhun kohteeseen. Tarkastelujakson aikana näitä rahoja Keski-Suomeen jaettiin vuodesta 1877 alkaen (silloin jaossa vuoden 1873 ja 1874 viinaverorahat) vuoteen 1915-1916. Kirjastoille annetut summat vaihtelivat 15 mk:sta 400 mk:aan. Jotkut kunnat tukivat niillä kirjastoaan säännöllisesti, jotkut silloin tällöin. Usein rahojen käytöstä päätettäessä asetettiin myös ehtoja käyttötarkoitukselle.

Laukaa tuki vuodesta 1901 kirjastoaan viinaverorahoilla esimerkillisen säännöllisesti ja kohtalaisella summalla. Ensimmäisellä kerralla avustus oli 60 mk, sen jälkeen kahdeksana vuotena 100 mk. Vuonna 1912 summa oli jo 400 mk ja myöhemmin laskettiin, että kirjaston tukeminen 5 pennillä per asukas viinaverorahoista tekee n. 400 mk. Vuonna 1916 kirjasto ei enää saanut näitä rahoja, vaan ne jaettiin kansanopiston ja sairashuonerahaston kesken. Muissa kunnissa kirjastolle jaetut summat olivat pienempiä kuin Laukaassa, mutta sielläkin esim. vuonna 1902 sai Keski-Suomen kansanopisto 350 mk ja kirjasto 100 mk. Rahoja jaettiin myös kansakouluille ja oppilaskirjastoille. Kun Lievestuore sai piirikirjaston, sinne annettiin 25 mk. Kuntakokous ohjasi kirjastolle annettavan 100 mk:n käyttöä vuonna 1911 maatalousammattikirjallisuuden hankkimiseen. Vuoden 1914 komiteamietinnön tilastossa Laukaan kunnankirjasto oli kooltaan kolmen suurimman kirjaston joukossa. Sen sideluvuksi mainitaan 882.¹⁵⁸

Korpilahdella viinaverorahoista päätettiin vuonna 1894 jakaa 150 mk kunnan kirjastoille ”kullekin osansa mukaan”. Myöhemmin rahat hyödyttivät kirjastoa siten, että ne määrättiin käytettäväksi kirjastonhoitajien palkkoihin. Vuonna 1897 jaettiin edellisen vuoden verorahat 741 mk 10 p. Näistä saatiin 90 mk kirjastonhoitajien palkkoihin seuraavasti: kirkonkylän lainakirjaston hoitaja sai 25 mk, Muuramen 20 mk, Rutalahden 15 mk, Putkilahden, Maahin ja Tikkanen kukin 10 mk. Kaikki loput rahat siirrettiin kansakoulurahastoon. Kansakoulun lisäksi rahoja sai myös kiertokoulu kirjojen ja kirjoitustaulujen ostamiseen. Kansakoulut saivat usein selvästi suuremman osuuden, mutta kirjastonhoitajien palkkasummakin kohosi

¹⁵⁷ Vihola, 431-433.

¹⁵⁸ Laukaa, kuntakok.ptk. 1901-1916. KM 1914:5, liite 2.

ensin 150 mk:aan sittemmin 300 mk:aan. Kuntakokouksissa luettiin kirjastojen tilit ja jos niitä ei esitetty, uhattiin avustusten loppumisella.¹⁵⁹

Sumiaisissa viinaverorahoista osa käytettiin melko säännöllisesti kirjaston hyväksi. Rahojen saannin ehtona oli, että lainakirjaston johtokunta näytti tilin ”entisestä hallinnostaan”. Sittemmin rahoja jaettaessa käytäntö oli se, että kirjasto sai rahoista puolet ja toinen puoli meni kansakoulurahastoon.¹⁶⁰

Konginkankaalle tulleista viinaverorahoista sai kirjasto osuutensa n. 20 mk ja loput useimmiten kansakoulukassa. Vuonna 1908 kirjasto sai kaikki rahat, mutta seuraavana vuonna se jäi ilman. Silloin tärkeämpänä pidettiin kunnan kättilön palkkaamista ja kansakoulurahastoa. Vuonna 1910 rahat jaettiin kolmeen osaan eri kirjastojen kesken: lastenkirjastolle, kiertokoululasten kirjastolle ja lainakirjastolle. Vastaavalla tavalla meneteltiin seuraavinakin vuosina, kunnes vuonna 1915 annettiin kaikki viinaverorahat kunnan lainakirjastolle ”kirjain hankkimista varten”.¹⁶¹

Leivonmäellä viinaverorahojen kirjastolle annettavaan rahasummaan sisällytettiin usein käyttötarkoitus, esim. ”uusiin kirjoihin” tai ”hoitajan palkaksi, loput kirjoihin”. Suurin osa rahoista käytettiin kansakoulujen hyväksi, joskus tuettiin kirkonkylän kansakoulun oppilaskirjastoa, mutta vuonna 1907 päätettiin antaa 100 mk kunnan lainakirjaston uusimiseksi. Uusimisella tarkoitettiin uusien kirjojen ostoa, mutta summa oli kaksinkertainen aikaisempiin verrattuna.¹⁶²

Uraisilla viinaverojen käyttö päätettiin tarkkaan kuntakokouksessa, joskus rahoista jouduttiin äänestämäänkin. Vuonna 1874 lähdettiin liikkeelle perusasioista eli viinaverorahat käytettiin luukullisen kirjakaapin hankintaan ja vanhojen kirjojen sidontaan ja loput 140 markasta ja 68 pennistä käytettiin uusien kirjojen hankintaan. Ainakaan aluksi ei kirjaston tarvinnut kilpailla kansakoulun kanssa, sillä samassa kokouksessa, jossa päätettiin rahojen käytöstä kirjastolle, hylättiin kansakoulu ”melkein yksimielisesti”. Kansakoulu perustettiin kuntaan vasta vuonna 1889 (liite2), mutta kiertävän koulun opettajan palkkaan annettiin seuraavana vuonna

¹⁵⁹ Korpilahti, kuntakok. ptk. 1894- 1916.

¹⁶⁰ Sumiainen, kuntakok. ptk 1898-1912.

¹⁶¹ Konginkangas, kuntakok. ptk 1898- 1915.

¹⁶² Leivonmäki, kuntakok. ptk 1901-1917.

n. puolet viinaverorahoista. Vuonna 1876 käytettiin hieman enemmän rahoja säästöpankin asiakirjojen hankkimiseen kuin kirjastoon, suurin osa rahoista meni kiertokoulun opettajan palkkaukseen (185 mk). Seuraavinakin vuosina kirjasto sai pieniä summia (n. 20 mk) viinaverosta ja samalla sitä tuettiin säästöpankin voittovaroista vastaavan kokoisella summalla. Läänin kuvernööri oli lähettänyt kuntiin kiertokirjeen viinaverorahojen käytöstä ja sen vaikutuksesta kuntakokous teki vuonna 1903 päätöksen käyttää vähän suurempi summa kirjaston uusimiseksi. Tarkoitukseen varattiin 100 mk. Kaksi vuotta myöhemmin varattiin 150 mk uudelle, Kynnämöisten kansakoululle perustetulle kirjastolle. Seuraavinakin vuonna Kynnämöisten kylän lainakirjasto sai suuremman avustussumman kuin kirkonkylän lainakirjasto. Seuraavina vuosina rahoja pyrittiin jakamaan niin, että uudet kirjastot saivat myös osansa. Kuntakokous äänesti vuonna 1910 viinaverorahojen käytöstä ja neljän äänen enemmistöllä rahat menivät sillä kertaa seurakunnan diakoniakassaan. Seuraavina vuosina rahoja ei kohdistettu suoraan kirjastoille, vaan koulutarpeiden ja kirjojen ostoon kansakoulujen oppilaille.¹⁶³

Karstulassa viinaverorahojen käytöstä oli erimielisyyttä; käytetäänkö niitä kansakoulun hyväksi vai kyläkuntien teiden korjaamiseen. Kirjaston tukemisesta oltiin kuitenkin yhtä mieltä ja vuosilta 1873 ja 1874 kertyneistä rahoista päätettiin vuonna 1877 antaa 300 mk edellisenä vuonna perustetulle lainakirjastolle. 1890-luvulla ja 1900-luvun alussa viinaverorahoista käytettiin 50 – 75 mk kirjastolle ja loput kansakoulupiireille ja oppilaskirjastoille.¹⁶⁴

Viitasaarella tehtiin joulukuussa 1913 päätös kunnallisen kansankirjaston perustamisesta. Sinne oli ensimmäinen kirjasto perustettu jo 1861, mutta tällä uudella perustamispäätöksellä tarkoitettiin kantakirjastoa piirikirjastoineen. Uuden kirjastolaitoksen talouden pohjana oli kunnalle tulevista viinaverorahoista 350 mk vuosittain. Samoin viinaverorahoista päätettiin vastaisuudessa maksaa kirjastonhoitajan palkka, 25 mk.¹⁶⁵

Petäjävedellä näitä ”Korkian esivallan lahjoittamia” viinaverorahoja ehdotettiin käytettäväksi kirjaston perustamiseen. Näin tehtiinkin vuoden 1874 rahoilla, mutta seuraavan vuoden summa 254 mk jätettiin säästöön ”tulevia tarpeita varten”.¹⁶⁶

¹⁶³ Uurainen, kuntakok. ptk 1874 – 1913.

¹⁶⁴ Karstula, kuntakok. ptk 1877, 1879, 1898-1908.

¹⁶⁵ Viitasaari, kuntakok. ptk 1913 –1915.

¹⁶⁶ Petäjävesi, kuntakok. ptk 2.1.1876.

6.4 Muita tapoja tukea kirjastoja

Kunnallisverotuksessa oli käytössä ääniveron ja henkilömaksujen lisäksi harvinaisempia verotusmuotoja, joista yksi oli koiravero. Koiravero ei Keski-Suomen kunnissa yleisesti kannettu. Jos sitä kannettiin, sillä saattoi olla jokin erityinen käyttötarkoitus. Kirjaston hyväksi käytetyistä koiraveroista on maininta Karstulasta, Konginkankaalta, Korpilahdelta ja Viitasaareltä. Karstulassa oli lainattu koiraverorahastosta kirjojen sitomiseen tarvittavat 25 mk. Konginkankaalaiset ”valistusta harrastavat henkilöt” esittivät kuntakokoukselle, että puolet kunnan keräämistä koiraveroista annettaisiin lainakirjastolle. Kunnassa oli n. 50 koiraa, joista kerättiin veroa 2 mk koiralta. Kokous päätti suostua esitykseen sillä ehdolla, että petoeläinkorvauksiin riittää rahaa. Korpilahdella koiraverokassasta otettiin kantakirjastolle 300 mk tietokirjallisuuden hankintaan. Kun Viitasaarella tehtiin päätös siirtää kunnan kantakirjasto kunnankirjurin hoitoon, päätettiin samalla kirjojen ostoon ja hoitajan palkkaan ottaa koiraverorahoista 1500 mk. Seuraavalle vuodelle myönnettiin 3000 mk:n avustus, joka talousarvion mukaan myös maksettaisiin koiraverorahoista. Koiravero oli kunnassa tuolloin 15 mk.¹⁶⁷

Jämsässä käytettiin vuonna 1897 kirjastojen saamiseksi kaikille kouluille varoja torirahoista, ensin 300 mk ja seuraavana vuonna 500 mk. Tuolloin pitäjässä oli seitsemän koulukirjastoa.¹⁶⁸

Ääni- tai henkilöveroa kirjaston hyväksi kerättiin Korpilahdella, Luhangassa ja Petäjävedellä. Veron määrä vaihteli 5 pennistä 20 penniin asukasluvun ja keräysvuosien mukaan. Laadittaessa tulo- ja menoarviota vuodelle 1913 Korpilahdella päätettiin kerätä 15 penniä kultakin veroa maksavalta kuntalaiselta lainakirjastolle. Vuoden 1919 talousarviossa kirjastolaitoksen hyväksi kannettiin jo 20 penniä. Luhangan kirjasto-oloja kehitettiin yhdistämällä kansakoulun ja kunnan kirjastot. Samalla sovittiin kunnan tukevan kirjastoa 40 mk:n vuotuisavustuksella, joka saataisiin kokoon keräämällä 5 penniä jokaiselta kuntalaiselta. Vuonna 1892 keskusteltiin Petäjävedellä kunnan rappiolle joutuneen kirjaston

¹⁶⁷ Vihola, 424. Karstula, kuntakok. ptk.15.9.1900. Konginkangas, kuntakok. ptk 27.12.1904. Korpilahti, kuntakok. ptk 14.2.1917. Viitasaari, kuntakok. ptk 11.10.1920, 29.12.1921.

¹⁶⁸ Kulha, 324.

kunnostamisesta. Kirjastonhoitajan ensimmäinen tehtävä oli koota ja kunnostaa jäljellä olevat kirjat Vuoden 1894 menoarviota muutettiin niin, että kirjastolle kerättiin 5 penniä ääneltä. Uudelleen Petäjävvedellä päätettiin vuonna 1900 kerätä ”toistaiseksi” veroa 5 penniä ääneltä kirjaston järjestämiseksi. Vuoden 1913 tulo- ja menoarviossa tuo 5 pennin maksu veroäyryiltä oli edelleen voimassa ja sillä arvioitiin kerättävän n. 200 mk. Petäjäveden lainakirjaston tilikirjan mukaan summa näyttää riittäneen mainiosti, sillä esim. vuosina 1894 – 1896 noin puolet meni uusiin kirjoihin ja hoitokustannuksiin, toinen puoli jäi säästöön. Kunnan tuki kirjastolle näyttää jatkuneen saman suuruisena 1920-luvulle asti. Joskus tukea ei maksettu, mutta silloin selvittiin vanhoilla säästöillä.¹⁶⁹

Pieniä rahavirtoja kirjastoille tuli lainausmaksuista, sakoista ja koroista. Petäjävvedellä kirjoista perittiin vuokraa 3 pennin viikolta. Myöhässä olevista kirjoista 5 penniä viikolta. Alkupääomaa kirjastolle oli saatu lahjoituksilla ja keräämällä ripille pääseviltä 5 penniä. Leivonmäellä kirjaston ylläpitoon oli tavoitteena kerätä 20 mk vuodessa. Rahoja päätettiin koota niiltä, jotka aikoivat vihille. Maksu määrättiin miehen säädyn mukaisesti siten, että virkamies maksoi 3 mk, talollinen 1 mk ja torppari, käsityöläinen tai itsellinen 50 penniä. Kuntaan muuttava yli 16-vuotias maksoi 20 penniä. Rahat kerättiin samalla kun kuulutukset ja muuttokirjat tehtiin ”pastorin virastossa”. Joutsan kuntakokous päätti myös tukea kirjastoa avioon aikovien kustannuksella. Säätyläiset maksoivat 5 mk, muut markan tai 50 penniä säätynsä mukaan, rengit ja ”irtonaisen kansan pojat” 25 penniä. Samantapainen käytäntö oli myös Hankasalmella kuulutusten suhteen, lisäksi siellä yhden vuoden aikana kerättiin 20 penniä talonvanhimmalta kirjaston ylläpitoon. Käytäntö osoitti, että kunnallisia ja seurakunnallisia asioita ei vielä kunnallishallinnon uudistuksen jälkeenkään aina pidetty erillään. Tätä rahankeräysmuotoa on arveltu kannattavaksi, ainakin Joutsan kirjaston arvo oli Mikkelin läänin suurimpia.¹⁷⁰

Säästöpankin perustajana oli usein kunta ja pankin voitot tuloutettiin kunnan tarpeisiin. Uraisilla saatiin säästöpankin voittovarot käyttää monena vuotena kirjaston kartuttamiseksi. Uuraisten säästöpankki perustettiin vuonna 1877 ja pankin voitot päätettiin jo 1879 käyttää lainakirjaston ylläpitämiseen. Summat eivät olleet isoja, 4mk:sta 20 mk:n, joskus enemmänkin. Tuki oli kuitenkin säännöllistä n. parinkymmenen vuoden ajan, kunnes

¹⁶⁹ Korpilahti, kuntakok. ptk 16.12.1912 ja 18.12.1918. Lahti-Mononen, 273. Petäjävesi, kuntakok. ptk 25.9.1893, 31.12.1900, kunnallislautakunnan ptk:t 1912-27, Lainakirjaston tilikirja 1894-1927.

¹⁷⁰ Petäjävesi, kuntakok.ptk 2.1.1876 ja 11.6.1876. Leivonmäki, kuntakok. ptk 1.5.1876. Naumanen, 251. Pekkala, 616.

Vuonna 1899 lainakirjastolle alettiin kerätä veroa 3 penniä ääneltä.¹⁷¹ Tällaisen voittovarojen käytön mallina saattoi olla Jyväskylän säästöpankki, jonne vuonna 1859 oli perustettu lainakirjarahasto.¹⁷²

Lahjoituksia kirjastojen hyväksi annettiin usein perustamisvaiheessa: kirjoja tai pieni summa rahaa. Jos lahjoittajia oli useampia, saatiin kokoon pieni pääoma kirjastolle. Joutsan kirjaston saatiin alkuun pienellä jäsenmaksulla ja lahjoituksilla. Testamenttilahjoitus voi olla isokin, kuten kauppias Ville Rutasen testamentti Laukaassa. 10 000 mk: n testamentista hän määräsi 3000 mk Äänekosken lainakirjastolle. Pääoman koroista yksi kolmasosa piti vuosittain käyttää kirjastonhoitajan palkkaukseen ja loput uusien kirjojen hankkimiseen. Murheellinen tausta oli sillä yksityisellä lahjoituksella, jonka vapaaherra J. Cronstedt lahjoitti Keuruun kansankirjastolle. Vapaaherra lahjoitti useana vuonna 100 mk kirjastolle onnettomuudessa kuolleen poikansa muistoksi.¹⁷³

6.5 Kirjastojen hoito

Kirjastojen hoitajat

Ensimmäinen toimi kirjaston hoidossa oli hankkia kaappi kirjoille ja kirjastonhoitaja oli henkilö, jonka luona kaappi sijaitti. Werkko totesi kirjastoista keräämiensä tietojen yhteydessä, että hyvän kirjaston edellytys oli hyvä hoitaja, huono hoitaja taas oli usein syynä kirjaston rappioon. Werkko piti tärkeänä, että kirjaston hoitaja tuntisi hyvin lainaajansa ja osaisi antaa tälle sopivaa luettavaa. Kansakoulunopettajat ja herrasneidot olisivat ainakin luku- ja kirjoitustaitoisia, lisäksi neidoilla olisi ainakin aikaa tehtävään. Muutenkin naiset aktiivisesti olivat olleet keräämässä rahoja kirjastoille ja tällainen aktiivisuus oli naisillekin sovelias harrastus. Naisten aloitteesta ja rahankeräyksestä oli saanut alkunsa mm. Helsingin kaupunginkirjasto. Perustajanaiset saivat kunnian valita ensimmäisen johtokunnan kirjastolle. Industrialismin myötä yläluokan naisille jäi ainakin kaupungeissa enemmän vapaa-aikaa ja 1800-luvulla säätyläisten piirissä kirjaston perustaminen katsottiin hyödylliseksi ja hyväksyttäväksi puuhasteluksi. Kirjastonhoito nähtiin jonkinlaisena hyväntekeväisyytenä ja

¹⁷¹ Markkanen, 300. Uurainen, kunnanhall. ptk 1879-1899.

¹⁷² Lahtinen, 11.

¹⁷³ Werkko, 79, 146-147. Laukaa, kuntakok.ptk 28.10.1911. Vihola 1983, 377.

tätä alkuaikojen painolastia ammattikunta on myöhemminkin syyttänyt kirjastonhoitajien alhaisesta palkkauksesta puhuttaessa. 1900-luvulle asti voidaan katsoa kirjastonhoidon olleen ”oppineissa käsissä”, sillä pappien ja kansakoulunopettajien lisäksi säätyläiset hoitivat kirjastoja monilla paikkakunnilla. Tätä hyväntekeväisyyttä saattoi harrastaa vain sellainen, jolla olisi varaa ja aikaa siihen. 1930-luvulle tultaessa kirjastoala oli selkeästi päätymässä naisten hoitoon päätellen kirjastonhoitajien valmiuskurssien osanottajaluetteloista.¹⁷⁴

Muista kunnista poikkeava ratkaisu kirjastonhoidon suhteen tehtiin Leivonmäellä vuonna 1875. Siellä lainakirjaston hoitajaksi valittiin kolme miestä kolmeksi vuodeksi. Kanttori Nuorlund sai tehtäväkseen hoitaa lainauksen, kauppias Gadolin rahaliikenteen ja lampuoti Suuronen kirjojen ym. tarvikkeiden ostamisen.¹⁷⁵

Kirjastoasiaa valtiopäivillä käsiteltäessä tulivat kirjastonhoitajan tehtävät, koulutus ja palkkaus esille keskusteluissa ja komiteamietinnöissä. Vuoden 1917 valtiopäivillä ehdotettiin valtion tukea niille kunnille, jotka palkkaavat kirjastonhoitajan. Vuoden 1920 valtiopäivillä esitettiin kirjastonhoitajan palkkaus samanarvoisena kuin kansakoulunopettajan. Vastustajien mielestä kantakirjaston hoitajan toimi ei mitenkään voi olla samanarvoinen, oli kirjasto kuinka iso tahansa. Varsinaisen kirjastonhoitajan kouluttaminen ja palkkaaminen kuntaan, jossa oli kirjastokurssin käynyt kansakoulunopettaja, olisi ihan turhaa. Karstulassa torjuttiin kansakoulunopettaja N.E. Pihlströmin anomus saada yli seitsemän vuotta kestäneestä kirjastonhoidosta palkkaa. Perusteluna oli se, että Pihlström oli tehnyt ylimääräistä ilman kunnan lupaa ja toisekseen lainakirjaston hoito kuului opettajan velvollisuudeksi ilman eri palkkaa, mikä oli kyllä mainittu virkaa avoimeksi julistettaessa.¹⁷⁶

Kirjastonhoitajan asemaan oli kiinnitetty huomiota jo aiemminkin, mutta selkeästi vasta vuonna 1922 Helle Cannelinin julkaistussa oppaassa tuli esille näkemys, että kyseessä oli erillinen ammatti, joka vaati koulutuksen ja ammattityöstä maksettavan kunnollisen palkan. Ensimmäiseen kirjastolakiin ei sisällytetty yksityiskohtaisia palkkausmääräyksiä.

Valtionavustuspäätöksiin sisältyi ehto, että kunnan kirjastolla oli vakinaisesti palkattu hoitaja, jonka palkasta valtio maksoi puolet. Koulutus ei vielä 20-luvulla ollut valtionavun saannin ehtona. Kirjastotoimikunnan esittämä minimipalkka 600 mk kunnan maksamana ja 600 mk

¹⁷⁴ Meriranta 26-31. Drake, 372-373. Lindström, 146-147. Eskola, 129. Hirn, 19-22.

¹⁷⁵ Leivonmäki, kuntakok. ptk 8.2.1875.

¹⁷⁶ Junnila, 36-38. Karstula, kuntakok. ptk 18.11.1893.

valtiolta muodostui maalaiskunnissa ohjepalkaksi.¹⁷⁷ Kirjastonhoito jäi ainakin maaseudulla pitkään sivutoimeksi, vuoteen 1928 mennessä ei maaseudun kirjastoissa ollut yhtään päätoimista kirjastonhoitajaa.¹⁷⁸

Keski-Suomen kuntien kirjastoissa vakinaiseen palkkaukseen ja päätoimisuuteen oli pitkä taival. Kirjastonhoitajatkään eivät ole aluksi pelkästään pappeja ja opettajia, olihan monissa alueen kunnissa kirjasto jo ennen kansakoulua. Naisia kirjastonhoitajina oli ainakin Sumiaisissa, Keuruulla, Petäjävedellä ja Laukaassa. Sumiaisten lainakirjaston hoitajaksi valittiin vuonna 1909 nahkurin tytär Lida Kauppinen ja hänelle määrättiin palkaksi 10 mk vuodessa. Vähitellen palkkauskin parani ja n. kymmenen vuotta myöhemmin neiti Silja Pietiläinen valittiin kirjastonhoitajaksi 200 mk:n vuosipalkalla. Keuruulla kirjasto sijaitsi pappilassa, joten neiti Lydia Bergroth hoiti papin tyttärenä kirjastoa ennen naimisiinmenoaan vuodet 1861-1864. Vuonna 1893 kirjastonhoitajana on neiti Aini Vikbäck, silloin tehtiin päätös maksaa hoitajalle 2 mk kuukaudessa. Pitkän kauden kirjastonhoitajana oli naisopettajista Matilda Siljander, peräti 20 vuotta (1901-1920). Hän ehti nauttia 50 mk:n ja myöhemmin 200 mk:n palkasta. Petäjävedelle perustetun kirjaston hoitajaksi oli Werkon tilastossa mainittu kirkkoherran rouva. Kuntakokouksen pöytäkirjan mukaan hoitajaksi lupautui rovasti Perenius ja sijaintipaikkana oli pappila ja näin ollen rouva varmaan hoiti lainauksen. Lainakirjaston tilikirja myöhemmiltä vuosilta kertoo, että sivukirjastojen hoitajina useimmiten oli naisia ja heille maksettiin pientä palkkaa. 1900-luvun alusta alkaen palkkoja on maksettu 10 – 20 mk. Vuonna 1924 Linnea Sandelin sai jo 100 mk ja vuotta myöhemmin 200 mk. Laukaalla lausuttiin kuntakokouksessa kuntalaisten puolesta kiitokset kirjaston huolellisesta hoidosta neiti Roosa Wikmannille, joka näyttää tehneen tunnollista työtä ja myöhemminkin antaneen tarkat selvitykset kirjaston hoidosta.¹⁷⁹

Kansanvalistusseuran kalenterissa ja lehtisissä julkaistiin tarinoita, joiden tarkoitus oli houkutella ja rohkaista tavallisia ihmisiä kirjastonhoitajiksi. Keski-suomalaisissakin kirjastoissa hoitajien ammattitausta oli kirjava. Tyttärien, neitien ja talollisten poikien lisäksi hoitajina mainitaan leipuri, suutari, kauppias, räätäli, talollinen, liikemies, siltavouti, nimismies, lukiolainen ja kunnankirjuri. Opettajat olivat enemmistönä kansakoulujen tultua kirjastojen sijaintipaikaksi. Opettajien innostus kansanvalistukseen olisi joka tapauksessa

¹⁷⁷ Järvelin 71-73.

¹⁷⁸ Eskola, 124.

¹⁷⁹ Sumiainen, kuntakok. ptk 8.2.1909. Petäjävesi, lainakirjaston tilikirja 1902-1926. Rainio, 11. Laukaa, kuntakok. ptk 27.2.1899, 25.2.1901.

lähentänyt koulua ja kirjastoa ilman kansakouluasetuksen määräystäkin, arveli Arno Malin Kirjastolehdessä vuonna 1917. Vanhimmissa kirjastoissa hoitaja ja perustaja olivat usein sama henkilö. Usein kirjaston hoito näytti siirtyneen pastorilta lukkarille tai suntiolle.¹⁸⁰ Ne talonpojat, jotka olivat olleet perustamassa kirjastoja, joutuivat niitä hoitamaankin.

Saarijärvellä Matti Taipaleelle maksettiin vuosina 1863-1868 palkkaa 12 mk (kolme ruplaa hopena) vuodessa työstä, jota hän oli tehnyt kirjaston perustamisesta (v.1857)alkaen.¹⁸¹

Keskuskirjastokomitean selvittäessä maalaiskuntien kansankirjastojen tilaa ei kirjastonhoitajia ryhmitelty ammatin mukaan kuin kahteen ryhmään: kansakoulunopettajiin ja yksityisiin henkilöihin, jotka eivät olleet kansakoulunopettajia. Niissä kirjastoista, jotka selvityksessä olivat hoitajan ammatin ilmoittaneet, oli keskisuomalaisissa kunnissa opettajien osuus yli puolet (65-48).¹⁸² Vuonna 1928 koko maan kirjastonhoitajista n. 40 % oli opettajia, poikkeuksena Oulun lääni, jossa opettajien osuus oli vain viidennes.¹⁸³

Säännöt ja johtokunnat

Ensimmäisiä kirjastoja perustettaessa olivat kirjaston säännöt esillä kirkonkokouksessa tai kuntakokouksissa, vaikka perustajia pidettiin yksityishenkilöinä. Esimerkiksi Saarijärvellä vanha kirjasto virallistettiin kirkonkokouksessa laatimalla sille säännöt, jossa määrättiin milloin kirjoja sai lainata, sakot laina-ajan ylittämisestä ja kruununvoudin kirjaston hyväksi keräämät verot. Samoin Karstulan vanha kirjaston tilalle ryhdyttiin puuhaamaan uutta lahjoitusvaroilla ja samanaikaisesti valmisteltiin myös sääntöjä. Pihlajavedelläkään ei ehtinyt monta vuotta kulua kirjaston aloittamisesta, kun kuntakokous päätti virallisesti kirjaston kannatuksesta keräämällä ripillä kävijöiltä 5 penniä. Joiltain kirjastoilta (esim. Jämsä) puuttui säännöt, vaikka lainausliike olikin vilkasta.¹⁸⁴ Pihtiputaalla kuntakokous valitsi kirjastolle peräti 8-jäsenisen johtokunnan, jonka jäsenet olivat talollisia eri puolilta pitäjää.¹⁸⁵

Werkko kirjoittaa toimittamassaan julkaisussa painokkaasti kirjastojen johtokuntien tärkeästä tehtävästä. Johtokunnan jäseniä valitessa tärkeämpi kuin yhteiskunnallinen asema olisi kiinnostus kirjallisuuteen. Vaikka kirjaston ahkera lainaaja voisi olla hyvä valinta, kieltämättä

¹⁸⁰ Meriranta, 26. Werkko, 97, 146, 178, 185, 187, 191,194. Kirjastolehti 8/1917, s.124.

¹⁸¹ Suomela, 654.

¹⁸² KM 1914:5 (liite 2, tilastolliset taulut).

¹⁸³ Eskola, 125.

¹⁸⁴ Suomela, 654. Werkko, 96, 178, 191.

myös valtiopäivämiehen kuuluminen johtokuntaan toi sille lisää arvovaltaa. Keski-Suomen tunnetuin valtiopäivämies oli talonpoikaissäädystä monet valtiopäivät istunut Juho Riihimäki, joka oli Keuruun kirjaston puuhamiehiä ja johtokunnan jäsen. Riihimäki oli tunnettu vanhoillisuudestaan muissa hankkeissa, mutta kansanvalistustyössä ja suomalaisuuskysymyksissä aktiivinen. Johtokunnan piti Werkon mielestä tarkkaan valvoa kirjastoon ostettavia kirjoja, ettei vain vahingossa tulisi hankittua sellaista kirjallisuutta, joka ”vastustaa kansankirjaston hyvää tarkoitusta”. Kirjastonhoitajan olisi sopivaa käyttää johtokunnan asiantuntemusta kirjavalkintoja ja luokituksia tehdessään. Werkko kirjoitti myös naisten puolesta ja esitti, että johtokunnassa pitäisi olla vähintään kaksi kansanvalistusta harrastavaa naista. Werkon toive toteutui Korpilahdella vuonna 1893, kun neljän piirikirjaston johtokunnassa oli nainen, näistä kaksi oli emäntää, yksi rouva ja yksi opettajatar. Petäjävedellä johtokuntaan valittiin kaksi naista vuonna 1907.¹⁸⁶

Säännöille ja sääntömuutoksillekin haettiin kuvernöörin vahvistus, joten ne olivat varsin virallisia papereita. Apua tarjosi Kansanvalistusseura mallisääntöineen. Mallisäännöistä ei paljonkaan poikettu ja kansakoulujen myötä tavaksi tuli yhdistää kirjaston ja kansakoulun johtokunnat Johtokunnan toimikausi määrättiin yleensä kolme vuotta ja jäsenmääräksi 3 – 5 henkeä. Valinnan teki kuntakokous. Yksi johtokuntien tehtävistä oli esimiehen ja kirjastonhoitajan valinta, jonka toimikausi oli myös kolme vuotta tai jatkui niin kauan kunnes johtokunta hänet irtisanoi. Johtokunnan jäsenillä ja kirjastonhoitajalla oli yhtä suuri äänivalta, mutta esimiehen kanta ratkaisi. Oikeutta erota tehtävästä ei ollut kuin paikkakunnalta muuton vuoksi. Johtokunta valvoi kirjastonhoitajaa ja voi jopa erottaa hänet, mikäli tehtäviä on laiminlyöty. Samoin kuntakokous voi erottaa johtokunnan, jos se ei hoida tehtäviään. Leivonmäellä tuli kirjaston hoidon laiminlyönti kuntakokouksessa esille vuonna 1903, jolloin todettiin, ettei kunnan lainakirjastosta oltu tehty tiliä kahteentoista vuoteen. Haasteen kautta saatiin jonkinlaiset tilit kunnan tilintarkastajien tarkastettavaksi ja tilivapaus myönnettiin. Samassa kokouksessa selvisi, että postinhoitajakin irtisanoutui kirjastonhoidosta, koska siitä pitäisi tehdä tiliä. Asia ratkaistiin valitsemalla kolmihenkinen johtokunta etsimään kirjastolle uusi paikka, ilmeisesti koululta, koska valittuun johtokuntaan kuului kaksi opettajaa.

¹⁸⁵ Tolonen, 438-439.

¹⁸⁶ Werkko, 251, 254-255. Korpilahti, kuntakok. ptk 30.12. 1893. Petäjävesi, kuntakok. ptk 30.9. 1907. Laitinen, 329.

Johtokunnan tehtäviin kuului myös apurahojen hakeminen ja niiden käytöstä vastaaminen. 1900-luvun alussa laadittuihin sääntöihin sisältyi johtokunnalle velvoite laatia tulo- ja menoarvio ja vuosikertomus. Kirjaston omaisuudesta oli johtokunnan pidettävä huolta palovakuuttamalla kirjasto ja tarkastamalla sen kirjavarasto ja luettelot. Tätä tehtävää varten valittiin usein kaksi johtokunnan ulkopuolista tarkastajaa. Sääntöihin saattoi sisältyä yksityiskohtaiset lainausohjeet, esim. paksun kirjan sai pitää kauemmin lainassa kuin ohuen. Kirjaston aukiolosta sai johtokunta päättää, yleensä se oli sunnuntai, ennen ja jälkeen kirkonmenojen. Piirikirjastojen lisääntyessä niitä koskevat asiat, kirjakokoelmien jako ja kunnan kannatus, sisällytettiin sääntöihin.¹⁸⁷

Kun Kansanvalistusseura pääsi jakamaan valtion avustuksia, se vaati anomusten liitteenä sääntöjen kopiota sekä vuosikertomusta ja talouskatsausta. Jos kirjastolla ei sellaisia ollut, niin nyt ne viimeistään laadittiin. Puutteellisten tietojen takia seura ei antanut kirjapalkintoja ja avustuksia. Seuran rahapulan takia joku kirjasto saattoi jäädä ilman, vaikka avustusehdot täyttyivätkin.¹⁸⁸

Kirjaston hoidon ylimpänä valvojana pidettiin kirjaston sijaintipaikasta riippumatta yleensä kunnallislautakuntaa. Luhangassa kirjasto vaihtoi paikkaa sakaristosta pitäjäntuvalle, sieltä kirjastonhoitajan kotiin ja lopulta kansakoululle.¹⁸⁹ Sumiaisissa oli kirjastolle valittu erityinen tarkastaja, jollaisena toimi mm. huutorättäri, pastori tai poliisikonstaapeli. Tilit hyväksyttiin aina kuntakokouksessa, joskus viidenkin vuoden tilit kerralla. Sumiaisten kirjaston johtokunnassa istui usein kauppias, opettaja, leipuri, suutari, nahkuri tai lukkari. Vuonna 1919 kokoonpano uusittiin ja nyt siihen kuului kaksi talollista, kaksi torpparia ja torpanpoika.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Korpilahti, kuntakok. ptk 25.9.1893, 29.3.1897. Petäjävesi, kuntakok. ptk 28.1.1901. Laukaa, kuntakok. ptk 27.12.1909, 28.5.1912. Leivonmäki, kuntakok. ptk 5.10.1903.

¹⁸⁸ Kirjastolehti 2/1908, s. 40, 5/1908, s. 119.

¹⁸⁹ Lahti-Mononen, 273.

¹⁹⁰ Sumiainen, kuntakok. ptk 8.4.1895, 20.8.1898, 28.8.1899, 30.6.1902, 5.3.1904, 10.10.1910.

6.6 Jyväskylän ja maalaiskunnan kirjastot

Jyväskylän kirjasto

Jyväskylän seminaarikaupunkina ja alueen keskuksena olettaisi olleen esimerkillinen kirjastoasiassa, mutta aikalaisten lehtikirjoittelu kertoo vallan muuta: kirjasto pääsi välillä rappeutumaan. Syyksi on esitetty Jyväskylän jäämistä syrjään muuta maata koskevasta kirjastoinnostuksesta, vaikka se oli aikaisemmin ollut Kansanvalistusseurankin juhlaokousten pitopaikkana. Ilmeisesti Jyväskylä oli menettänyt erikoisasemansa 1880-luvulle tultaessa. Jyväskylän lähtökohdat maaseutuun verrattuna olivat erilaiset, olihan siellä seminaari, kouluja, kirjakauppoja ja paljon yhdistyksiä. Jyväskylä oli mainittu myös kaupallisten kirjastojen luettelossa. Kyseessä saattoi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Kauppalaisseuran tai Käsityöläisyhdistyksen kirjastot, joista lainattiin pientä maksua vastaan myös ulkopuolisille.

Werkon tietojen mukaan Jyväskylän kirjasto aloitti kirjalahjoitusten turvin vuonna 1863. Kyseessä oli seminaarin yhteydessä ja sen opettajakunnan alaisuudessa toiminut erillinen pikkukirjasto, jota nimitettiin seminaarin kansankirjastoksi. Mitään sääntöjä tai tiettyä perustamispäätöstä ei kirjastolle ole säilynyt. Sen hoitajina saivat harjoitella seminaarin toisen vuosikurssin oppilaat. Pääkaupungissa kirjastohankkeen puuhaajina olivat naiset, mutta Jyväskylässä, sen naisennemmistöstä huolimatta, eivät naiset olleet kirjastoasiassa aktiivisia.¹⁹¹

Ensimmäisen kansankirjaston kausi päättyi vuonna 1877 ja tilalle tuli Kauppalaisseuran kirjasto, josta päätettiin lainata muillekin kuin jäsenille, koska kaupungissa ei ollut muuta kunnollista kirjastoa. Werkon tietojen mukaan seuran kirjasto olisi perustettu vuonna 1875, mutta hoidettu aluksi leväperäisesti ja osan kirjoja hävinneen hoitajan konkurssin yhteydessä. Ehkä kyseessä oli se huutokauppa, josta Jyväskylän kaupunginkirjaston 100-vuotisjuhlakirjassa mainitaan kauppias Johannes Mannisen ostaneen kirjoja ja kirjakaapin. Kirjastoa kartutettiin seuran 2 mk:n jäsenmaksuilla ja 5 pennin lainausmaksulla. Tämä kirjasto oli 1890-luvulle asti paljon käytetty ja arvostettu. Käsityöläisseuran jäsenilleen perustama kirjasto palveli myöhemmin muitakin kaupunkilaisia, mutta sen merkitys jäi

¹⁹¹ Lahtinen, 11-14. Mönkkönen, 523. Mäkinen, 189. Laitinen, 68.

vähäiseksi. Toiminta loppui vuonna 1911 ja Kauppalaisseuran kirjastokin oli heikko ilman omaa huoneistoa.

Seuraavaksi kirjastohanketta kaupunkiin ryhtyi puuhaamaan Anniskeluyhtiö.

Anniskeluyhtiöllä oli yksinoikeus väkijuomien myyntiin kaupungissa. Toiminnasta tulevat voitot piti kaupunginvaltuuston päätöksen mukaan ohjata yleishyödyllisiin tarkoituksiin. Näin tehtiin esim. Helsingissä, jossa Anniskeluyhtiön varat olivat alkuna kansankirjaston uudelle rakennukselle. Jyväskylässä päätettiin vuonna 1880 antaa 2800 mk kansankirjastolle ja lukusalille ja uusi kirjasto avattiin seuraavana vuonna. Lukusalin ja kirjasto hoitajaksi valittiin pastori Gustaf Oskar Schöneman, jonka tyttäret ja poika hoitivat kirjastoa kiireisen pastorin apuna. Verrattuna maalaiskuntien kirjastojen saamiin avustuksiin sai Jyväskylän lukusali ja kirjasto ruhtinaallisesti rahallista tukea, mutta uusien kirjojen ostoon käytettiin tästä summasta vain pieni osa, suurin osa kului vuokriin ja Anniskeluyhtiökin jätti parina vuotena (1885, 1887, 1888) tuen maksamatta.¹⁹²

Kaupungin kirjasto-olot vilkastiuvat 1890-luvulla kirkonvartija Ryynäsen ollessa kirjastonhoitajana. 1900-luvun alussa mallia haettiin Viipurista asti sekä Kansanvalistusseuralta. Uudet järjestelyt piristivät lainaustoimintaa, joka ylitti 10 000 rajan vuonna 1909. Oman talon kirjasto sai käyttöönsä vuonna 1916 yhdessä Tieteellisen kirjaston kanssa. Jyväskylän kirjasto oli nyt ainoa kansankirjasto, jolla oli Keski-Suomessa oma rakennus. Kaupunginkirjasto-nimikettä siitä alettiin käyttää vasta v. 1933.¹⁹³

Maalaiskunnan kirjasto

Ilmeisesti Jyväskylän kirjastot palvelivat pitkään myös maalaiskunnan asukkaita, ainakin näin kertovat säilyneet lainauskirjat. Mutta kun kaupungin kirjasto ei aina pystynyt palvelemaan kaupunkilaisiakaan, heräsi tarve perustaa oma kirjasto pitäjään. Asiaa viriteltiin vuonna 1882 kunnankokoukselle osoitetulla kirjeellä, jossa ehdotettiin Aleksanteri II:n nimeä kantavan lainakirjaston perustamista pitäjään. Rahasto, jossa jo oli n. 800 mk, kasvatettaisiin 1000 mk:aan, ja koroilla ylläpidettäisiin kirjastoa.

¹⁹² Lahtinen, 14, 16-21, 33-34. Hirn, 39, Werkko, 28.

¹⁹³ Lahtinen, 22-24, 29-30.

Vuonna 1886 kirjasto sitten perustettiin ja se oli vuosikymmenen lopulla Keski-Suomen suurimpia kirjastoja. Tätä kirjastoa on pidetty myös raittiusseuran perustamana ja se olisi vuonna 1906 virallisesti nimitetty kunnan kantakirjastoksi. Raittiusseuran osuutta oli ainakin arpajaisten järjestäminen kirjaston hyväksi ja rahojen luovuttaminen kunnalle lainakirjaston perustamista varten. Vuonna 1897 oli kuntakokouksessa esillä pitäjäntuvalla sijaitsevan kirjaston jako eri kyläkuntien kesken. Kirkonisäntä T. Kylmälahden alustus herätti kokouksessa vilkkaan keskustelun, mutta päätöstä ei silloin vielä syntynyt. Kylmälahden ajatuksena oli saada jokaiselle perustettavalle kansakoululle kirjasto. Näin käytännössä kävikin, piirikirjastoja perustettiin samaan tahtiin kuin kansakoulujakin. Komiteamietinnössä (1914) olleen tilaston mukaan pitäjässä oli kunnankirjaston lisäksi 8 kirjastoa ja saman verran yhdistysten kirjastoja, yksi nuorisoseuran ja 7 työväenyhdistyksen.¹⁹⁴

6.7 Miten ja milloin maaseudun kirjastoista tulee kunnankirjastoja

Kirjastot olivat ensimmäinen vapaan sivistystyön muoto, jonka kunnat ottivat hoitaakseen. Lainsäädännön puuttuessa käytännöt muodostuivat erilaisiksi. Maalaiskuntien kirjastojen historiaa käsittelevissä tutkimuksissa ja artikkeleissa on kehitystä hahmoteltu eri jaksoihin. Tämän tutkielman kannalta olennaisinta on jakso 1800-luvun viimeisiltä vuosikymmeniltä 1900-luvun alkuun. Keski-Suomen pitäjien kannalta katsoen kirjastojen historiassa on selkeät vaiheensa. Ensin perustavat yksityiset säätyläiset muutaman talollisen avustuksella kirjastoja. Näissäkin tapauksissa asia oli usein esillä julkisesti kirkonkokouksessa ja kuulutuksissa, mutta varsinaisesti kunnan kirjastosta ei vielä voine puhua.

Seuraavassa vaiheessa kunta ja seurakunta hoitivat kirjastoa yhteistyönä. Tälle vaiheelle oli kuvaavaa, että seurakunnalliset ja kunnalliset tehtävät eivät vielä olleet eriytyneet, vaikka kunnallislaki oli ollut voimassa vuodesta 1865. Kunnalle kuuluvia asioita hoidettiin kirkollisten toimien yhteydessä seurakunnan tilaisuuksissa. Tällaisesta esimerkiksi käy rahankeruu kunnan kirjastolle kinkerien, ripille pääsyn ja kuulutusten yhteydessä. Yhteistyöstä seurakunnan kanssa oli käytäntö ainakin kahdeksassa kunnassa (Toivakka,

¹⁹⁴ Repo, 239-240, 572-573. KSV:n kalenteri 1890 s.248. Jyväskylän maalaiskunta, kunnallislautk.ark. RIII/8, ptk:n ote 19.4.1897.

Joutsa, Petäjävesi, Leivonmäki, Saarijärvi, Kivijärvi, Hankasalmi, Pihlajavesi). Ajallisesti kyseessä oli ajanjakso 1860-luvun lopulta 1870-luvulle. Toivakan kohdalla oli kyse vielä pitemmästä ajasta, kirjaston tilit tarkasti kirkkoneuvosto vuoteen 1900 asti.¹⁹⁵

Seuraavassa vaiheessa kuntakokous päätti kirjaston asioista: tilit luettiin ja hyväksyttiin kokouksessa, valittiin kirjastolle johtokunta, esimies, tarkastaja ja kirjastonhoitaja, päätettiin kirjaston sijoittamisesta koululle tai veron keräämisestä. Tässä vaiheessa voi jo sanoa kirjaston tulleen kunnan kirjastoksi (katso liite 3), koska hoidosta vastattiin joko suoraan kuntakokoukselle tai sen asettamalle johtokunnalle. Tämäkään vaihe ei eri kunnissa tapahdu samanaikaisesti. Joskus kirjasto otettiin virallisesti kunnan kirjastoksi kuntakokouksen päätöksellä jo vuonna 1867, kuten tehtiin Jämsässä, mutta säännöt laadittiin vasta yli kymmenen vuotta myöhemmin vuonna 1878. Pihtiputaalla päätettiin samana vuonna kirjaston sijoittamisesta koululle, Petäjävedellä 1892. Kouluihin oli paljon uhrattu valtionavusta huolimatta ja ne miellettiin yleisesti kunnan omiksi, joten koululla oleva kirjasto oli sekin kunnan. Kirjaston perustamista koululle edellytti kansakouluasetus. Asia voitiin ratkaista niin, että kirkonkylällä oleva kirjasto jaettiin eri kyläkuntien kesken. Näin saatiin kirjasto ainakin alulle, vaikkakin kirjakokoelma saattoi olla hyvinkin vanhentunut. Jakoehdotus oli esillä Jyväskylän pitäjän kokouksessa vuonna 1897, samoin Jämsässä samana vuonna. Luhangassa oli jo aikaisemmin (1889) tehty päätös kunnan ja koulun kirjaston yhdistämisestä.¹⁹⁶

Päätös kirjaston raha-asoiden siirtämisestä kunnalle tehtiin Saarijärvellä jo vuonna 1870. Kirjastojen tilejä ja vuosikertomuksia alettiin lukea kuntakokouksissa yleisemmin 1890-luvulla. Näin tehtiin ainakin Korpilahdella, Karstulassa, Sumiaisissa ja Laukaassa. Uuraisissa ja Keuruulla 1900-luvun puolella. Päätöksiä johtokunnista, tarkastajista ja kirjaston ohjesäännöistä oli kuntakokouksissa esillä jo 1880-luvulla Hankasalmella (1881) ja Luhangassa (1883). 1890-luvun puolella päätöksiä tehtiin Korpilahdella ja Multialla. Kirjastonhoitajan palkkaus oli esillä Leivonmäellä vuonna 1891, samoin Konginkankaalla vuonna 1892.

Vaikka varsinaista päätöstä kirjaston kunnallistamisesta ei kaikissa kunnissa tehtykään, kirjastot ikään kuin vaivihkaa tulivat osaksi kunnallista päätöksentekoa.

Kunnallistamispäätökset tapahtuvat usein vasta 1900-luvun puolella. Vauhdittajana olivat

¹⁹⁵ Kuntakokousten pöytäkirjat, Toivakka, kunnanhall.ark. alitilittäjien tilit, lainakirjasto 1891-1930.

¹⁹⁶ Soikkanen, 361-362.

tiedot valtionavusta, jota maalaiskuntien kirjastot voisivat hakea. Petäjävedellä pohdittiin vuonna 1909 kysymystä kunnan kirjaston perustamisesta ja todettiin kunnassa sellaisen jo olevan, joten valtionavun hakemiselle ei pitäisi olla mitään estettä. Samaan aikaan Uuraisissa päätettiin hakea valtionapua kahdelle kansankirjastolle. Viitasaarella todettiin kyynisesti, että kunta ei vielä tässä asiassa ollut jaksanut seurata aikaansa, joten ”valtion hyvässä tarkoituksessa myöntämät runsaat apuvarat kuntaamme nähden olivat turhaan heitetyt”. Joutsassa kirjastot päätettiin ottaa kunnan haltuun valtuuston päätöksellä vuonna 1913. Joutsan kirjastolaitokseen kuului kantakirjasto, 5 piirikirjastoa ja 5 oppilaskirjastoa Jämsässä päätös keskuskirjastosta tehtiin samana vuonna kuin Joutsassa.¹⁹⁷

Kirjasto oli kunnan laitos viimeistään silloin, kun sen vuosittainen avustus oli saatu pysyväksi. Kuntien mahdollisuudet olivat erilaiset rahan jaon suhteen, mutta jos kirjaston asiat olivat edes kerran vuodessa kuntakokouksen päätettävissä, niitä pidettiin kunnan omina. Liitteeseen (Liite 3) on koottu kuntien kirjastomenot prosentteina ja markkoina vuodelta 1910. Suuret ja vauraat kunnat kuten Keuruu ja Saarijärvi erottuivat muista yli 4000 mk:n kirjastomenoilla, seuraavana oli Jämsä n. 1000 mk:lla. Joutsa ja Korpilahti käyttivät n. 500 mk, muiden menot liikkuvat 400 mk – 40 mk:aan. Kuntien kirjastomenot olivat yhteensä 0.8 % koulumenojen ollessa 29.4 % ja köyhäinhoidon 21.0 %. Kirjastolehti julkaisi suurimmat kirjastomäärärahat käyttäneiden kuntien listan ja vuonna 1912 siellä olivat edelleen Keuruu, Saarijärvi ja Jämsä. Verrattaessa kuntien varallisuutta kyseisenä vuonna, olivat nämä kolme kuntaa alueen varakkaimpia. Keuruulla kunnan varat per asukas olivat 59 mk, Saarijärvellä 55.6 mk ja Jämsässä 45.3 mk. Lähelle Jämsän lukua varallisuudessa pääsivät myös Laukaa, Multia ja Leivonmäki, mutta ne eivät käyttäneet varojaan kirjastoihin (liite 3).¹⁹⁸

7. Tarkastelua

Kirjastojen perustamiselle löytyi monta syytä: hyväntekeväisyydestä, sivistyksen ja tiedon tarpeesta henkisen itsenäistymisen tarpeeseen. Kirjastojen perustaminen oli samalla myös lukuhalun historiaa. Kirjaston merkitys muuttui välineestä itsenäiseksi kirjastoaatteeksi. Taustalla vaikutti poliittinen tilanne, sortovuodet ja kielitaistelu herättävät kiinnostuksen sanomalehtien lukemiseen ja tiedon tarve kasvaa. Kirjastojen menestys taas riippui

¹⁹⁷ Petäjävesi, kuntakok. ptk 26.1.1909. Pekkala, 617. Viitasaari, kuntakok. ptk 8.5.1909. Kulha, 325.

¹⁹⁸ Keski-Suomen historia, liite 16, s. 686, liite 23, s.689. Kirjastolehti 10/1910, s. 188.

paikkakunnan asukkaiden lukuhaluista, jota pieni kirjakokoelma ei kauaa pystynyt tyydyttämään. Kaikilla tahoilla, jotka kirjastoasiasa ajoivat, oli omat tavoitteensa ja keinonsa.

Kansanvalistusseuran toiminnassa tärkein tavoite oli, että kansa ei saisi käsiinsä sellaista kirjallisuutta, joka levittäisi huonoja esikuvia ja tapoja. Seura otti tehtäväkseen kirjaluetteloiden ja mallisääntöjen avulla kontrolloida mitä luetaan. Kansanvalistusseuran jäsenten ansiota oli kirjastoasian pitäminen julkisuudessa ja vaikuttaminen valtion kirjastohallinnon syntyyn. Seuran merkityksen arviointi paikallistasolla on jo vaikeampaa. Se oli pitänyt kokouksiaan Jyväskylässä, mutta käytännössä toiminnan painopiste oli Helsingissä. Seurassa oltiin kyllä tietoisia, että valistus jäisi vähäiseksi, ellei kirjastojen taloutta pystytty säännöllisesti tukemaan.

Kirjastoseuran perustamisen taustalla oli pyrkimys ohjata valtion kirjastomäärärahat oman yhdistyksen eikä Kansanvalistusseuran kautta. Valitettavasti rahavirtoja ei tullut, mutta kirjastojen kehitys ohjautui ammatillisempaan suuntaan.¹⁹⁹ Kirjastoseura ei maaseudulla ollut kovin tunnettu eikä muutama kirjastokurssin käynyt vielä paljon saanut aikaan. Sen vaikutus näkyi vähitellen etenkin palkkausasioiden kehityksessä: kirjaston hoito muuttui harrastuksesta ammatiksi ja maaseudun kirjastonhoitajatkin alkoivat saada työstään palkkaa. Lisäksi uusi kirjastotekniikka tulee seuran ansiosta tutuksi.

Nuorisoseuroille ja työväenyhdistyksille kirjastoilla oli välinearvo oman aatemaailman levittäjänä. Toisaalta paikkakunnan ihmiset, jotka näissä ja muissa seuroissa toimivat, olivat yleensä aktiivisimpia kirjastojen kannattajia. Työväenkirjastoja on pidetty ensimmäisinä, joissa demokraattisen mallin mukainen kirjastonhoito toteutuu jo ennen amerikkalaista mallia, vaikkakaan se ei ehdi vaikuttaa yleisten kirjastojen kehitykseen tarkastelujaksolla.²⁰⁰ Paikallisten yhdistysten kautta tavalliset kansalaiset - rahvas – astuu pappien ja opettajien tilalle kirjastoja perustamaan.²⁰¹ Kirjastot olivat omalta osaltaan vaikuttamassa kansalaisyhteiskunnan syntyyn siltä osin kun käsitteellä tarkoitetaan eri väestöryhmien sosiaalista tasarvoa.²⁰²

¹⁹⁹ Häkli, 67.

²⁰⁰ Kosonen, 106.

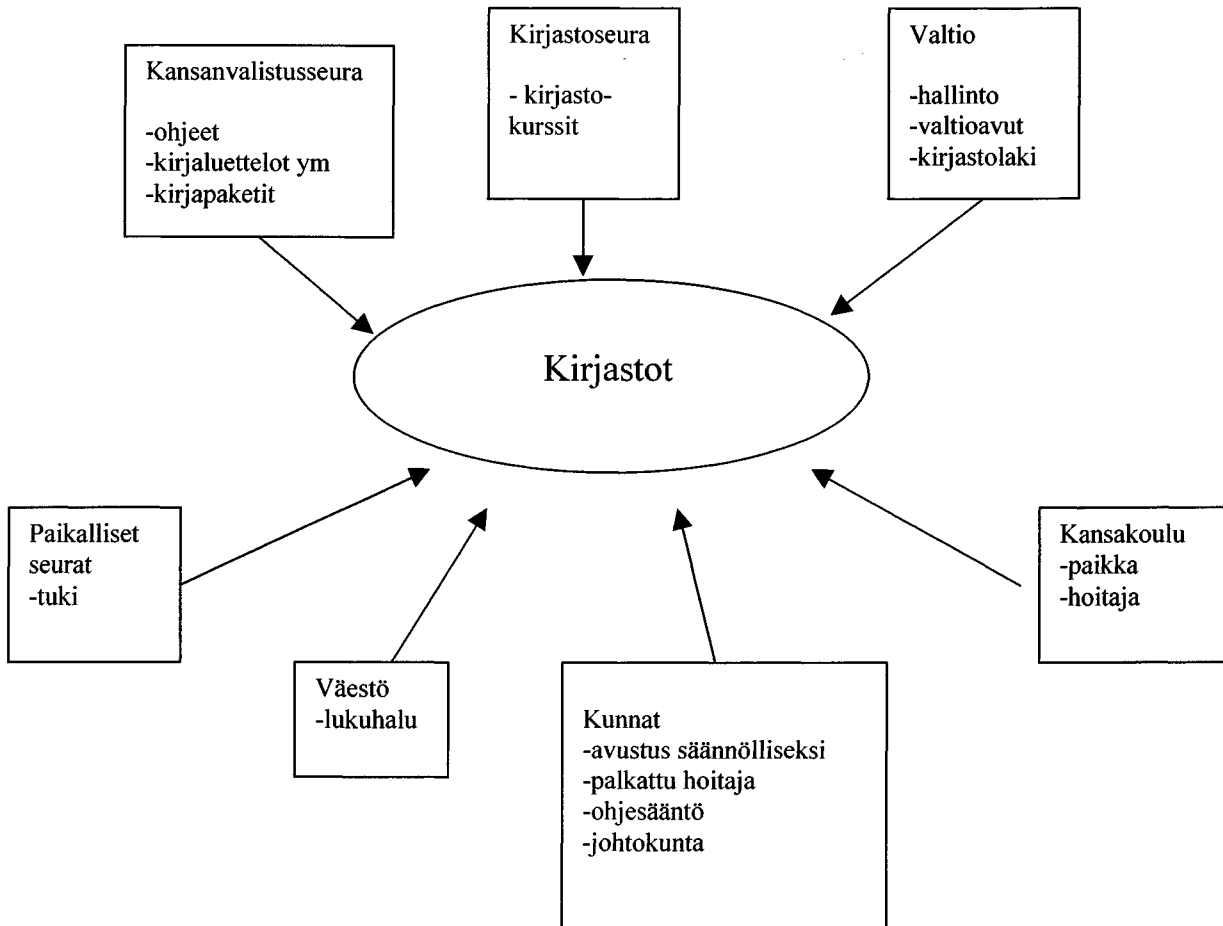
²⁰¹ Häkli, 56.

²⁰² Kokko, 30.

Koulujen ja kirjaston kiinteää suhdetta pidettiin selvänä. Koulujen merkitys kirjastojen kannalta oli ainakin siinä, että koulu tarjosi kirjastolle paikan. Koulujen myötä kirjastot leviävät kyliin ja opettajat määrättiin niitä hoitamaan. Kirjastojen käyttö oli sidottu koulujen lukuvuoteen ja lukujärjestykseen, eikä kirjakokoelmakaan aina vastannut muiden kuin koululaisten lukutarvetta. Koulut ja kirjastot kilpailivat niukoista resursseista, kansakoulujen rakentaminen vei paljon varoja. Toisaalta koulut valmistivat uutta lukijakuntaa kirjastoille.

Valtion kirjastohallinnon muotoutuessa ei Valtion Kirjastotoimikunta 1920-luvulla tuntenut kovin hyvin tilannetta kentällä. Epätietoisuutta oli siitä, aloitetaanko kirjastojen kehittäminen ylhäältä, keskushallinnosta käsin vai alhaalta - kirjastoista, kunnista - käsin. Valtion kirjastohallinnon synty merkitsi myös kontrollin lisääntymistä, silti kirjastoilla oli mahdollisuus toimia paikkakunnan tarpeiden ja omien sääntöjensä mukaan. Kirjastojen kehitys hoituisi parhaiten ilman pakotteita. Näin ajateltiin jo Kansanvalistusseuran piirissä ja näin asia toteutettiin Kirjastolaissa vuonna 1928. Eduskunnassa oli paljon kirjaston ystäviä, vaikka tulokset olivat vähäisiä. Valtionavut olivat joka tapauksessa kannustin, vaikkakin se aluksi tarkoitti vain kirjapakettia, jonka kirjastonhoitaja usein ilman palkkaa järjesti lainattavaksi. Kirjastoja päästiin todella kehittämään vasta kun avustukset saatiin rahana ja rahoja voitiin käyttää sekä huoneistoon että palkkaukseen. Valtionapuserärahat vain olivat liian kankeita ja määrärahat pieniä, joten kirjastolaitoksen kehittyminen oli hidasta.

Seuraavassa kaaviossa on ryhmitelty kirjastojen kehitykseen ylhäältä päin vaikuttaman pyrkineet tahot ja paikalliset tahot, jotka toimenpiteillään edistivät kirjastojen kehitystä:

Kirjastojen kehitys on leimattu hajanaiseksi ja hitaaksi. Kehityksen hitauteen oli vaikuttamassa muitakin syitä kuin liian niukat valtionavut ja hajanaisuus selittyy Keski-Suomen osalta pitkistä matkoista ja harvasta asutuksesta. Pitkät matkat olivat este myös kirjastoneuvojan/-tarkastajan työlle. Hitaaksi ei Keski-Suomen pitäjiä voi syyttää, sillä kaikissa kunnissa oli kunnallinen kirjastolaitos tai ainakin sen alku jo ennen valtion kirjastohallinnon syntyä vuonna 1921. Maaseudulla kirjaston arvo innovaatioiden levittäjänä tai kulttuurimonumenttina ei yllä samalle tasolle kaupunkikirjastojen kanssa. Innovaatiot levisivät tarpeen mukaan maatalousaiheisen kirjallisuuden myötä ja kaapit kunnantalon nurkassa tai luokkahuoneessa saivat kertoa arvoista, joita päätöksentekijät kirjastolle antoivat (vrt. Hietala s. 24-25). Kirjastot toimivat pitkälti paikallisten ihmisten innostuksen varassa.

Eroja eri kuntien välillä oli, esim. Viitasaarella valiteltiin kunnan kypsymättömyyttä kirjastoasialle. Selitys sille, että kirjaston toiminta välillä lakkasi, löytyy aktiivisten ihmisten jaksamisesta. Silti aina löytyi joku, joka jaksoi kysellä kirjaston tilaa: ”Kirjasto on kiireimmiten kuntaan laitettava...”²⁰³

²⁰³ Petäjävesi, kuntakok.ptk 30.3.1892.

Liite 1 : Yhdistysten kirjastot

Työväenyhdistysten kirjastot	Kirjaston perustamisvuosi	Kirjaston koko/siteiden lukumäärä, v:n 1912 tilanne
Jämsä		
Jämsänkosken ty	1902	103
Jämsän ty	1904	143 (v. 1916 771)
Korpilahti		
Rutalahden ty	1894	hävinyt
Muuramen ty	1907	76
Jyväskylän maalaiskunta		
Työväenyhdistys	1903	98
Haapakosken	1909	340 (v. 1916 800)
Pudasjoen ty	1910	27
Puuppolan ty	1910	115
Vesangon ty	1911	26
Keljon ty	1911	20
Oravasaaren ty	1912	50
Laukaa		
Äijälän ty	1907	108
Petäjavesi		
Koskensaaren ty	1895	300
Pihlajavesi		
Pihlajaveden ty	1906	46
Nuorisoseurojen kirjastot:		
Hankasalmi		
Nuorisoseuran	1896	Lakannut toimimasta
Joutsa		
Hankaan ns ^x	1900	121 (v.1901)
Mieskonmäen ns	1900	130
Pappisten ns	1900	135 (v.1901)
Jyväskylän maalaiskunta		
Keski-Suomen ns	1900	96
Karstula		
Kimingin ns	1910	201
Karstulan ns	-	150 (v.1901)
Keuruu		
Haapamäen ns	Hävinyt	200 (v.1901)
Kivijärvi		
Nuorisoseuran	Hävinyt	102 (v. 1901)
Multia		
Nuorisoseuran	1897	150 (v. 1901)
Pihlajavesi		
Lapin ns	1902	200
Viitasaari		
Suovanlahden ns	1888	395
Huopanan ns	1899	195
Ilmolahden ns	1894	100

Lähde : Komiteamietintö 1914:5, Maalaiskuntien kansankirjastot (liite 2, tilastolliset taulut)

^x Leskinen, 667-669 (Joutsan kirjassa ei mainita tämän nimisiä nuorisoseuroja vaan ko. nimiä käytetään työväenyhdistyksistä.

Liite 2: Kirjastojen ja kansakoulujen perustamisvuosien vertailua

Kunta	Kansakoulun alkaminen	Kirjaston perustaminen	Kunnallistaminen
Hankasalmi	1880, yksityinen	1864	1881
Joutsa	1869	1864	1913
Jyväskylän msrk	1890	1886	1896
Jämsä	1869	1861 (1862)	1867 / 1913
Karstula	1878	1861 (1876)	1891
Keuruu	1869	1858	1871 / 1912
Kinnula	1874	-	1906
Kivijärvi	1873	1862 (1872)	1891
Konginkangas	1867	1890	1893
Korpilahti	1880	1861	1918
Kuhmoinen	1881	1858	1898
Laukaa	1870	1869	1891 / 1901
Leivonmäki	1870	1875	1883
Luhanka	1888	1864 (1868) (1874)	1896
Multia	1871	1865 (1872)	1893
Petäjavesi	1874	1876	1905
Pihlajavesi	1891	1872	1878
Pihtipudas	1877	1878	1870
Pylkönmäki	1867	1876	1893
Saarijärvi	1869	1857	1874
Sumiainen	1891	1892	1913
Toivakka (Jyväskylän pitäjästä 1910)		1891	
Uurainen	1889	1868	
Viitasaari	1870	1861	
Äänekoski	1885	1884	

Lähde: Keski-Suomen historia, liite 31 ja Werkon , Schadewitzin ja Kansanvalistusseuran kalenterin tilastot

Liite 3: Kuntien kirjastomenot

Kunta	Kirjastomenot v.1910 (mk)	Kirjastomenot (%) kaikista menoista
Hankasalmi	250.0	0.3
Joutsa	596.2	1.0
Jyväskylän mlk	375.0	0.6
Jämsä	1000.0	0.6
Karstula	-	-
Keuruu	4598.4	3.0
Kivijärvi	-	-
Konginkangas	361.5	1.4
Korpilahti	495.0	0.4
Kuhmoinen	50.0	0.1
Laukaa	-	-
Leivonmäki	150.0	0.7
Luhanka	133.0	1.0
Multia	40.0	0.1
Petäjävesi	267.7	0.3
Pihlajavesi	183.0	0.7
Pihtipudas	281.5	0.4
Saarijärvi	4500.0	3.6
Sumiainen	113.0	0.4
Uurainen	-	-
Viitassari	-	-

Lähde: Keski-Suomen historia 2, liitteet 14 ja 15, s. 684-685

Lähteet

Arkistolähteet

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA), Jyväskylä

-Kansakouluntarkastajan arkisto. Jyväskylän piirin kansakouluntarkastaja: Opettajakirjastojen kirjaluetelo 1898 – 1911.

-Jyväskylän maalaiskunnan arkisto: kunnallislautakunnan arkisto I, 1882 – 1949.

Karstula

-Kuntakokouksen pöytäkirjat 1868 – 1890, 1891 – 1898, 1899 – 1908, 1908 – 1916.

Keuruu

-Kunnanarkisto, Lainakirjaston nimikirja 1, 1870 – 1880, Kantakirjaston tilit 1913 – 1921.

Konginkangas

-Kunnallislautakunnan arkisto, Kuntakokouksen pöytäkirjat 1884 – 1892, 1892 – 1903, 1903 – 1921.

Korpilahti

-Kunnanvaltuuston ja kunnallislautakunnan arkisto, Kuntakokouksen pöytäkirjat 1893 – 1901, 1908 – 1913, 1913 – 1918.

Laukaa

-Kunnanarkisto, Kuntakokouksen pöytäkirjat 1898 – 1903, 1904 – 1908, 1909 – 1911, 1912 – 1918.

Leivonmäki

-Kunnanvaltuuston ja kunnanhallituksen arkisto, Kuntakokouksen pöytäkirjat 1871 – 1887, 1887 – 1891, 1891 – 1897, 1898 – 1903, 1903 – 1910, 1910 – 1919.

Petäjävesi

-Kunnanarkisto, Kuntakokouksen pöytäkirjat 1868 – 1881, 1887 – 1895, 1896 – 1895 – 1901, 1902 – 1914, Lainakirjaston tilikirja 1894 – 1929.

Sumiainen

-Kunnanarkisto, Kuntakokouksen pöytäkirjat 1890 – 1902, 1903 – 1917, 1917 – 1924.

Toivakka

-Kunnanhallituksen arkisto, Lainakirjaston tilikirja 1891 – 1930.

Uurainen

-Kunnanarkisto, Kuntakokouksen pöytäkirjat 1870 – 1889, 1889 – 1900, 1900 – 1909, 1910 – 1915,

kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1919 – 1924, 1925 – 1927, 1928 – 1930.

Viitasaari

-Kunnanarkisto, Kuntakokouksen pöytäkirjat 1907 – 1913, 1913 – 1917, Kunnanvaltuuston pöytäkirjat 1920 – 1922, 1922 – 1927, 1927 – 1928.

Kirjallisuus

Drake, Sunniva: Kuinka kirjastonhoitajan ammatista tuli naisvaltainen ja alipalkattu.

Kirjastolehti 1980, 7-8, s. 372 – 374.

Eskola, Eija: Kirjastotoiminta vakiintuu – kirjasto harrastuksena. Teoksessa kirjastojen vuosisata, Yleiset kirjastot Suomessa 1900-luvulla. Toimittanut Ilkka Mäkinen. Jyväskylä 1999.

Granfelt, A. A.: Kansankirjastot ja kansalaiskirjastot. Teoksessa Oma maa III, Tietokirja Suomen Kodeille. Toimitajat E.G.Palmén et al. Porvoo 1908.

Halila, Aimo: Suomen kansakoululaitoksen historia II, Kansakouluasetuksesta piirijakoon. Turku 1949.

Hietala, Marjatta: Kirjastojen perustaminen: Historiallista taustaa. Teoksessa Kirjastojen vuosisata, Yleiset kirjastot Suomessa 1900-luvulla. Toimittanut Ilkka Mäkinen. Jyväskylä 1999.

Hirn, Sven: Kansankirjastosta kaupunginkirjastoksi. Helsingin kaupunginkirjasto 1860 – 1940. Jyväskylä 1998.

Hoikka, Paavo: Suomen kuntien sivistyshallinto. Porvoo 1969.

Häkli, Esko: Kansankirjastot ja Suomen henkinen kulttuuri. Näkökohtia yleisten kirjastojen historiasta. Opusculum. Vol. 1 (1981). Helsinki 1981.

Inkilä, Arvo: Kansanvalistusseura Suomen vapaassa kansansivistystyössä. Keuruu 1960.

Isohella, Anne-Riitta: Kirjastokirja on yhä ahtaammalla. Helsingin Sanomat 23.7.2000.

Jokipii, Mauno: Keski-Suomen synty. Keski-Suomen historia 2 (ss.12 – 62). Toimittanut Mauno Jokipii. Jyväskylä 1988.

Junnila, Veikko: Valtiopäivät ja kansankirjasto. Kirjastolehti 1961, 2, s.34 – 38.

Järvelin, Ilmi: Kunnankirjastojen toimintaedellytykset ja kirjastontarkastajan rooli kirjastotoimen kehittämisessä Kuopion tarkastuspiirissä v.1921 – 1961. Akateeminen väitöskirja, Tampereen yliopisto, Informaatiotutkimuksen laitos. Vammala 1998.

Kansankirjastolaki: Annettu Helsingissä 20.4. 1928. Suomen Asetuskokoelma n:o 131.

Kansanvalistus 1916/2, 1917/8.

Kansanvalistusseuran Kalenteri 1890, 1896, 1898. Helsinki.

Karjalainen, Marjaana: Kansankirjastojen kehitys Suomessa vuosina 1802 – 1906.

Tampere 1977.

Keski- Suomen historia 2. Keski-Suomi maakunta-ajatuksen synnystä itsenäisyyden aikaan.

Toimittanut Mauno Jokipii. Jyväskylä 1988.

Kettula, Kari J.: Suomalaisen kirjastohistorian vaihteita. Kirjastolehti 1978, 5, s.196 – 200.

Kirjastolehti 1908/1-2, 1909/6, 1910/10, 1913/1,5,8, 1914/1 – 4, 1915/9 – 10, 1916/7,

1917/1,3,6 –7,8, 1918/1 – 4.

Kokko,Marja: Sisaret, toverit. Naisten järjestäytyminen, ryhmätietoisuus ja kansalaistuminen

Jyväskylässä 1800-luvun lopulta 1930-luvulle. Studia Historica

Jyväskyläensia 57. Jyväskylä 1988.

Komiteamietintö 1906/6: Kansankirjastoasian selvittämistä varten asetetun komitean mietintö.

Helsinki 1906.

Komiteamietintö 1914/5: Keskuskirjastoasian selvittämistä varten asetetun komitean mietintö.

Helsinki 1914.

Koski, Pirkko: Tiedon tuntijat. Suomen kirjastoseura 1910 – 1985. Pieksämäki 1985.

Kosonen, Tuire: Työväenkirjastot Suomessa. Lappeenranta 1985.

Kujala, Lauri: Ensimmäiset pitäjänkirjastot kansallisen herätyksen aikaan.

Historiallinen arkisto XLII. Toimittanut Suomen Historiallinen Seura.

Helsinki 1935.

Kukkola, Timo: Arvosteleavan kirjaluettelon vaiheet. Teoksessa Lainakirja.(Nuotio at al.)

Helsinki 1974.

Kulha, Keijo K.: Vanhan Jämsän historia 1860-luvulta vuoteen 1925. Turku 1974.

Lahti-Mononen, Ritva: Luhangan kouluolot, opintie ja kirjastot. Luhangan kirja. Toimittanut

Keijo K. Kulha. Pieksämäki 1965.

Lahtinen, Veikko: Jyväskylän kansankirjasto-olot vuosina 1863 – 1915. Jyväskylän

Kaupungin kirjaston Juhlakirja 1863 – 1963. Jyväskylä 1963.

Laitinen, Erkki: Väestö ja yhteiskunta. Keski-Suomen historia 2. Toimittanut Mauno Jokipii.

Jyväskylä 1988.

- Laitinen, Erkki: Hallinto ja poliittis-yhteiskunnallinen kehitys. Keski-Suomen historia 2. Toimittanut Mauno Jokipii. Jyväskylä 1988.
- Laitinen, Mirja: Kansankirjastolain voimaanastumisesta 50 vuotta. Kirjastolehti 1979, 3, s.120 –122.
- Latikka, Olavi: Järjestäytyminen ja yhteiskunnan muutos. Järjestötoiminnan alkuvaiheet ja laajentuminen suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla vuoteen 1908. Studia Historica Jyväskyläänsia 35. Jyväskylä 1987.
- Liakka, Niilo: Maalaiskunnan kirjastoasiasta III, Mikä on yleinen kirjasto. Kansanvalistus 1919/5
- Lindström, Heimer: Människor och idéer i folkbiblioteksrörelsen. En idéhistorisk undersökning om folkbiblioteksrörelsen i Skandinavien och Finland fram t.o.m. första världskriget särskilt med hänsyn till impulserna från den anglosaxiska värden. Åbo 1996.
- Leskinen, Juhani: Joutsalaista yhdistystoimintaa. Joutsan kirja. Toimittanut Matti Musikka. Jyväskylä 1976.
- Mallisäännöt kansankirjastoja varten liitteineen. Julkaissut Kansanvalistusseura. Helsinki 1900.
- Markkanen, Erkki: Keski-Suomen taloushistoria. Keski-Suomen historia2. Toimittanut Mauno Jokipii. Jyväskylä 1988.
- Meriranta, Markku: Valistuksellisen kirjavalintamme juuret. Kirjavalintakysymykset Kansanvalistusseuran kansankirjastotoiminnassa 1874 – 1918. Helsinki 1984.
- Myllylä, Riitta: Oppijoiden työkalut kuntoon. Kirjastolehti 1999, 7-8, s.8-9.
- Mäkinen, Ilkka: ”Nödvendighet af Lainakirjasto”: Modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot. Jyväskylä 1977.
- Mönkkönen, Mauri (1983): Multian historia 1866 – 1975. Vanhan Ruoveden historia III:2. Saarijärvi 1983.
- Mönkkönen, Mauri: Seurakuntaelämä. Keski-Suomen historia 2. Toimittanut Mauno Jokipii. Jyväskylä 1988.
- Mönkkönen, Mauri: Sivistyselämä. Keski-Suomen historia 2. Toimittanut Mauno Jokipii. Jyväskylä 1988.
- Naumanen, Maire: Hankasalmen kansanopetus ja kirjastot. Hankasalmen kirja. Toimittanut Pertti P. Kuokkanen.

- Numminen, Jaakko: Suomen nuorisosseuraliikkeen historia I (1881 – 1905). Keuruu 1961.
- Nuotio, Samuli et al: Lainakirja. Kirjastot, kirjallisuus ja yhteiskunta. Helsinki 1974.
- Pekkala, Raija: Joutsan kirjastolaitos. Joutsan kirja. Toimittanut Matti Musikka.
Jyväskylä 1976.
- Rainio, Jussi: keltaisesta aarrearkusta meidän aikamme valistuslaitokseksi. Keuruun kirjaston
100-vuotishistoriikki. Ylipainos Suur-Keuruun Sanomien numerosta 28/1958..
Keuruu 1958.
- Repo, Onni A.: Jyväskylän kunnan historia. Helsinki 1937.
- Rinne, Matti: Suomen opettajain liitto 1893 – 1973. Helsinki 1998.
- Schadewitz, L.: Suomen kansankirjastot, tilastollinen katsaus maamme kansankirjasto-oloihin
1900-luvun alussa. Helsinki 1903.
- Soikkanen, Hannu: Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien
itsehallinnon historia. Helsinki 1966.
- Suomen Virallinen Tilasto X: Kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lv. 1910 –
1915. Helsinki 1919.
- Suomenmaan Virallinen Tilasto: Alamainen kertomus Suomen kansakoulutoimen
kehityksestä lv.1905 – 1910.
- Suomenmaan Virallinen Tilasto: Suomen kansanopetuksen tilasto. 45. Tilastollinen
yleiskatsaus Suomen kansakoulutoimeen lukuvuonna 1913 – 1914. Helsinki 1915.
- Suomela, Hilikka: Saarijärven kirjastolaitoksen vaiheita. Teoksessa Saarijärven kirja.
Toimittanut Mauno Jokipii. Pieksämäki 1963.
- Suuniitty, Mirja: Keski-Suomen nuorisoseurojen historia. Jyväskylä 1976.
- Suvanto, Seppo: Kuhmoisten historia. Lahti 1965.
- Tommila, Päiviö: Keski-Suomen lehdistö I 1864 – 1885. Jyväskylä 1970.
- Tolonen, Lauri: Kansaopetuksen vaiheita. Teoksessa Pihtiputaan kirja. Toimittanut Jussi T.
Lappalainen. Pieksämäki 1964.
- Vatanen, Pirjo: Sääty-yhteiskunnasta kansalaisyhteiskuntaan: Kirjastot amerikkalaistuvat.
Teoksessa Kirjastojen vuosisata, Yleiset kirjastot Suomessa 1900- luvulla.
Jyväskylä 1999.
- Vihola, Teppo: Kunnallinen toiminta Keski-Suomessa kuntakokouskaudella.
Keski-Suomen historia 2. Toimittanut Mauno Jokipii. Jyväskylä 1988.
- Vihola, Teppo (1983): Keuruun ja Pihlajaveden historia 1860 – 1917. Vanhan-Ruoveden
historia III:3 □ Keuruu 1983.

Werkko, K.: Tietoja ja mietteitä Suomen kansa- ja lastenkirjastoista ynnä lukuyhdistyksistä ja luennoista vuoteen 1875. Toimittanut Kaarle Werkko. Jyväskylä 1879.